

RÓNAI BÉLA

Fölnevelő édesanyám

Kis magyar nyelvűvelő

IV.

KRÓNKA KIADÓ
Pécs

RÓNAI BÉLA

Fölnevelő édesanyám

- Kis magyar nyelvűvelő -

IV.

LEKTORÁLTA
SZŰCS TIBOR

A KÖTET TÁMOGATÓI

Pécsi Tudományegyetem

a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara

a PTE BTK Nyelvtudományi Tanszéke

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának
Kulturális Bizottsága

Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium

Anyanyelvpolók Szövetsége

ISBN 963 641 724 5 Ö

ISBN 963 641 951 5

© KRÓNKA KIADÓ PÉCS 2003.

© RÓNAI BÉLA 2003.

RÓNAI BÉLA

Fölnevelő édesanyám

- Kis magyar nyelvűművelő -

IV.

KRÓNKA KIADÓ

Pécs

KÖSZÖNTŐ

ELŐSZÓ

Dr. RÓNAI BÉLA, a Pécsi Tudományegyetem nyugalmazott nyelvészprofesszora immár 80 éves. Ez a kerek évforduló így tehát az alkalomhoz illően egyben köszöntővé avatja a kötethez készült előszó jelen sorait. Itt mindenekelőtt tolmácsolni szeretném az Ünnepeletnek a szűkebb és tágabb szakmai környezetéből – a volt tanítványoktól és pályatársaktól, rendszeres közönségétől (állandó hallgatóitól és kitartó olvasóitól), valamint az újabb kötetet támogató további tisztelőitől – érkező személyes és közvetett jókívánásokat. Isten áldásával köszöntjük, minden jót – főként pedig jó egészséget – kívánunk neki sok szeretettel – hálás köszönetünk és őszinte tiszteletünk jeléül, s abban a reménységben, hogy még sokáig élvezhetjük tiszta beszédének kellemes hangzását, igényes stílusának magyarságát, gondos kézírásának szép betűit, világos gondolatainak és bölcs tanácsainak további megnyilvánulásait.

Rónai Béla a neves Rippl-Rónai család újabb – ezúttal nem művész, hanem tudós – ígéreteként 1923. április 23-án született Magyarladon. Iskolaévei innen először a szomszédos Patosfára és Szigetvárra, majd a bajai tanítóképző intézetbe és a szegedi tanárképző főiskolára vezették. A katonai szolgálat és a hadifogság után 1947-ben magyar-német-történelem szakos tanárként végzett. 1949-ben a pécsi püspöki tanítóképző intézetbe került, s 1950-ben innen kapott meghívást Temesi Mihály tanszékvezetőtől – Klemm Antal és Bálint Sándor szegedi ajánlásának köszönhetően – az éppen frissen alapított Pécsi Pedagógiai Főiskola magyar nyelvészeti tanszékére. Azóta szinte a legutóbbi időkig folyamatosan idekötődik munkássága – még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy nyugdíjazása (1983) körül átmenetileg a bajai, majd a szekszárdi tanítóképző főiskolán oktatott, s a Pécsi Tanárképző Főiskola „feloldódott”

az új Janus Pannonius Tudományegyetem keretében. Itt azonban nyugalmazása után is – címzetes egyetemi docensként – tovább szolgált mindaddig, amíg egészségi állapota engedte.

A főiskolai tanszéken – kezdetben adjunktusként, majd docensként, végül főiskolai tanárként – szerteágazó oktató-kutató tevékenységet kellett végeznie. Elmélyült szakmai érdeklődésének megfelelő szűkebb szakterülete lassan mégis kikristályosodhatott a néprajzzal is érintkező névtan, a nyelvjárásban, valamint a beszéd- és nyelv-művelés témakörében. Ezekben elért kutatási eredményeinek elismerését hitelesíti mind a pályakezdő főiskolai oktatóként szerzett bölcsészdoktori cím, mind az érett egyetemi pályaszakaszhoz fűződő kandidátusi fokozat. Maga a szakmai közvélemény természetesen közben is folyamatosan értesülhetett sokoldalú eredményeiről számos tudományos közleményéből és különféle konferenciákon tartott előadásaiból.

Az egyébként végig a Dél-Dunántúlhoz kötődő szakmai élet-útnak – mai távlatból – volt egy érdekes kitérője is a külföldi (a hungarológiai misszió jelentőségét érzékeltetve ez esetben ma inkább így mondhatnánk: határon túli) vendégtanárkodás szerepvállalásával. Ennek állomásait jelzi a szlovákiai magyartanárok nyári akadémiaja (Pozsony, Nyitra, Kassa; 1960–64), Újvidék (az egyetem magyar tanszéke és a helyi rádió magyar stúdiója; 1967) és tartósbabban Maribor (a kétnyelvű pedagógusjelöltek anyanyelvi képzésével; 1967–71).

Életművére meghatározó hatással volt szűkebb hazája, szülőföldje, gyermekkorának otthoni tája, a Somogy és Baranya megyéhez tartozó Zselic. Munkásságának ezt a vonulatát koronázza meg – egyben a hazai tájnyelvi atlaszok sorát gazdagítva – a *Zselici nyelvátlasz. Nyelvfeldrajzi vizsgálatok a Zselicben* (1993). Ennek előtanulmányaiként a közlemények sorából külön említést érdemelnek a mutatvány-pályamű (1948), a Patosfa néprajzi monográfiáját jelentő doktori értekezés (1958) és a kutatási beszámoló (1963), valamint a diglossia és a magyar–német bilingvizmus, illetve ezzel összefüggésben a kiejtés iskolázásának kérdéseit taglaló írásai (1967/1973).

A nyelvjáráskutató figyelme időközben természetesen kiterjedt

a régió másik vidékére, az Ormánságra is. Magam is itt ismertem meg személyesen – még gyermekkoromban, a pécsi főiskolásoknak szervezett kákcisi gyűjtőtűt (mint az ő irányításával és kíséretével megvalósított egyik szokásos dialektológiai terepgyakorlat) alkalmával. Akkor persze még nem tudhattam, hogy édesapám egykori tanára még nekem is tanárom lesz. Aztán mindezt végül magyar szakos diákként megtapasztalhattam, sőt később kollégája is lehettem. S minthogy kifogástalan nyelvi mintájának eleve példamutató erejével magasra tette a mércét, az előbbi szerepkörben bizony nem is volt könnyű ennek a mértéknek megfelelni. Ma úgy látom, hogy mint hajdani hallgatói már csak ezért is, vagyis a személyes példaadásához kényszerűen igazodni próbálkozó, mégis persze önként vállalt erőfeszítésért is hálásak lehetünk neki, mert meghatározó módon az igényesség felé vezetett.

A helytörténet, a néprajz, a névtan és a nyelvjáráskutatás nála szerves egységbe olvad. Erről tanúskodik írásai közül például a *Rejtett kincsek nyomában* című baranyai mondagyűjtemény (Vargha Károly közreműködésével), lektori szöveggondozásából a *Bukovinai székely népmesék* 1-4. kötete (Sebestyén Ádám gyűjtésében), s oktatói tevékenységéből a néprajzi és nyelvjárási szakkör is, amelyből annak idején tudományos diákkör alakult a főiskolán.

Első átfogó igényű felsőoktatási teljesítményeként közreműködött az *Anyanyelvünk* (1955) megírásában – Temesi Mihály és Vargha Károly szerzőtársakkal – az ismeretterjesztést is szolgáló, ám egyértelműen tudományos igényű leíró magyar nyelvtan főiskolai bevezetésével. A későbbiekben – az egységes tanárképző főiskolai jegyzetek, tankönyvek sorából – kiemelkedik a Kerekes Lászlóval közösen írott *Nyelvművelés és beszédtechnika* (1974).

Széles körben ismert – és remélhetőleg hatékony – ismeretterjesztő tevékenysége sohasem korlátozódott a nyelvkultúra ünnepi alkalmaira (a magyar nyelv, illetve az anyanyelv hetének rendezvénysorozataira), hanem hagyományt teremtve eleven folyamatos-ságot képvisel Pécs és a régió mindennapi médiavilágában (korábban például még a Pécsi Rádió nyelvhelyességi műsorában is, újabban pedig elsősorban a Dunántúli Napló állandó heti nyelvművelő rovatában).

E többszörösen is – az oktatást, a kutatást, az ismeret-terjesztést egyaránt átható – áldozatos munkásság mögött a nyelvész biztos küldetéstudata, a tanár alázatos hivatástudata, a nyelvűvelő példaadó szolgálattudata húzódik, amelyekre együttvéve nagyon is illik az elismerő „apostoli” jelző (Szépe György egyik korábbi méltatásából), hiszen egyben földézi az ünnevelt szerző személyiségére mindig is jellemző önzetlen szerénység és dolgozószerénység erényeit is. Aki ilyen, valóban belülről közvetít: példájával tanít. Mindig szigorú önmagával szemben, de tud megértően elnéző lenni másokkal szemben.

A *Fölnevelő édesanyám* I–III. kötete is a következetes mércével mérő nyelvűvelői szigor és az esendő nyelvhasználóval szemben tanúsított tapintat egységében fogant. S miként már a sorozat személyes hangvételi címe is sugallja, a szülőhazához és az édesanyához fűződő anyanyelv nevelő-növelő kincsei iránt táplált – féltőn és otthonosan – meleg szeretetben. E nyelvűvelő „egypercesek” sorát gyarapítja tehát – íme – ez a IV. kötet is: ugyancsak válogatásként a Dunántúli Naplóban megjelent népszerű írások gyűjteményéből.

Az Olvasónak ekként bizonyára élményszerű fölfedezésekben gazdag bújárást kínál a jelen összeállítás is. Azt kívánom, hogy jusson el a neki is szóló tanulságok felismeréséig, s ennek nyomán a nyelvi igényesség szükségletét – mint a beszélő-író ember megszólalásának, megnyilvánulásának felelősségét – sikerüljön valóban folyamatosan működő belső készítettségé tennie.

Ha így lesz, a könyv máris elérte célját, teljesítette küldetését.
A szerző öröme...

**S hogy öröme tartós lehessen –
Béla Bátyám, Isten éltessen!**

Pécs, 2003 áprilisában

Dr. Szűcs Tibor
egyetemi docens

**NYELVMŰVELÉS.
NYELV ÉS BESZÉD**

Nemzet és nyelv

„Ilaza, nemzet és nyelv egymástól válhatatlan dolog” – vallotta Kölcsey. Eleink nemcsak vallották, hanem eszerint cselekedtek is. A Kazinczy által irányított és vezényelt nyelvújítás ezért válhatott a magyar művelődéstörténet kiemelkedő fejezetévé. Harc volt ez az ortológusok (a régihez ragaszkodók) és a neológusok (újítók) között. Az eredmény sok ezer új szó, amelyet mi kései utódok lépten-nyomon használunk. Voltaképpen sohanem maradt abba. Ha nem is látványosan, de folyt a serény munka egy-egy irodalmi társaság vagy később az Akadémia által meghirdetett pályázat formájában.

Ezek közé tartozott az, amelyet a millennium tiszteletére rendeztek 1896-ban. Harminc, kivétel nélkül idegen vagy idegen hangzású szó helyett kellett „érdemes és szép hangzású magyar szót lelni.” Szinte valamennyi ma is ismert, sőt használatos, kivéve a *brüszk* és a *verv*, amelyekkel én magam még nem találkoztam. Az Idegen szavak szótára szerint az első, a *brüszk* = ‘ridegen elutasító, érdesen sértő’; a második, a *verv* = ‘hév, tűz, lelkesedés, hevület’.

A harmincből összesen tíznek ítélte oda a bírálóbizottság az egy arany jutalmat. Érdemes lenne sorra venni valamennyit annak bizonyágául, hogy koronként hogyan és mennyit változik a nyelvi ízlés, a nyelvalkotó készség (bocsánat: fantázia). Figyelemre méltó, hogy a *sport* szavunk is a magyarítandók között szerepelt. Érdemes kiemelni, hogy Vajda János, a kor ünnepezt költője a *birok* szót ajánlotta helyette. Tagadhatatlan a rokonsága a *birkózás*-sal, de tudjuk, ez a sportnak ma csak egyik ága. A *birokra kel* ma már irodalmi ízű. És csaknem elképzelhetetlen az egyik végrehajtó hatalmú főhatóságunkat *Birok-minisztérium*nak nevezni. A *reklám* helyett a *haszonhír* lett a díjnyertes. Aligha akad pr-s, aki manapság nyelvére vagy tollára venné. A *birokrata*, a *demagóg(ia)*, a *markáns*, a *zsargon*, a *fantasztikus*-sal zárva már aligha lesz kirekeszthető a magyar szókészletnek akár az alaprétegéből. A *blazirt* = ‘magaunt’ inkább megmosolyogtató, a mai magyar *fásult*, *unott*, *egykedvű* helyett. A *obskúrus* javasolt magyarja a *hátmögi*. Ma a következő rokonértelmű szócsokor áll rendelkezésünkre: *zavaros*, *homályos*, *kétes*,

ismeretlen, kétes hírű, gyanús. A pikáns a magyar gerjes-sel lehetett volna egyenértékű. Ma a sikamlós, csiklandós, kétértelmű, izgató, ingerlő, csípős stb. mondható helyette.

Él tehát a nyelvi műveltség igénye, a nyelvalkotó ösztön.

Akiben van, éljen vele.

Társadalom és nyelv

Fordítva is írhatnám a címül választott két tartalmas szót, mert kezdettől fogva elválaszthatatlanok egymástól.

A társadalom mindenkor fontosnak tartotta, hogy a közlökapcsolatok megteremtéséhez és fenntartásához megfelelő eszköz álljon a rendelkezésére. Már a kezdet kezdetén rájött arra, hogy szegényes, ún. korlátolt kód esetén csak konyhanyelven tud megnyilatkozni, és kénytelen igénybe venni a közlökapcsolat kísérőrendszereit, mint amilyen a gesztus, az arcmozgás, illetve sötétben az artikulálatlan (tagolatlan) hangadás. Az elmondottakból következett, hogy a nyelv nagyobb igényű használatára rendszeresen tanítani kell a társadalom leendő tagjait, a gyermekeket, mégpedig az iskolában, nem bízva a véletlenre. Ebből alakult ki az iskolai tantárgyak alapján a magyar *nyelv és irodalom*. A hagyomány (családi környezet) és az analógia (alapformák utánzása) által így válhat az ösztönös beszédértés, beszédalkotás (mint mindenfajta nyelvi műveltség alapfeltételei) tudatossá. Az anyanyelv oktatásában, de különösen az idegen nyelvi képzésben főként a reklámozott nyelvviskolák a beszélt, a társalgási nyelvet hangsúlyozzák a többször kiátkozott grammatika, nyelvtan mellőzésével. Szerencsére az állami vagy államilag engedélyezett nyelvvizsga-bizottságok a nyelvtanon is „lovagolnak”.

Ha akár vizsgán, akár a mindennapi élet gyakorlatában hibáznak, mentségül a nyelvérzékük hiányát szokták emlegetni. Akinek közelebbi kapcsolata van a nyelvhasználattal, az ritkábban vagy sűrűbben bevallja, hogy a nyelvérzéke nem jól működött. Különösen érvényes ez a helyesírásra, amely – főként a szövelemzés elve alapján – elválaszthatatlan a grammatikától, a nyelvi rendszer (kód) tudományától.

Minden valamirevaló nemzet megalkotja a maga nyelvi eszményét, mégpedig az általa vallott értékrend alapján. Roppant tanulságos ennek a követendő normának, zsinórmértéknek a változása. Az irodalomban stílusváltásról szoktak beszélni. A realizmust követte a naturalizmus. Ezt meg a trivializmus, idegen szó híján az útszélsőség.

Remélhetőleg ennek a stílári mélyrepülésnek vége. Napi tapasztalat, hogy a munkáltatók tudatosan vizsgálják a meghirdetett állásra pályázók kommunikációs teljesítményét. Ebbe beletartozik a kézzel írt önéletrajz, a személyes megjelenés, az elbeszélgetés. Ha pedig valamely idegen nyelv használata az alkalmazás feltétele, akkor a nyelvvizsga-bizonyítvány önmagában csak annyit ér, mint vászontarisznyán a lakat.

A mi nyelvünk

Az anyanyelvünk iránti érdeklődésnek, tiszteletnek sokféle megnyilvánulási módja van. Ennek legfrissebb bizonyítéka *A mi nyelvünk* című, Grétsy László szerkesztette gyűjtemény, amelynek alcíme: Íróink és költőink a magyar nyelvről.

Ez a félezer oldalas kötet nem az első ilyen gyűjtemény. A Nyelvédesanyánk, a Vallomás és a Koszorú jelentik az előzményeket. Á-tól Z-ig, azaz Ábrányi Emiltől Zilahy Lajosig terjed a szerzők sora. 465 vers, versrészlet vagy prózai műből vett szemelvény szól anyanyelvünkről, annak kifejezőerejéről, gazdagságáról, a csak reá jellemző sajátosságairól.

A cím és az alcím, valamint a közismert szerkesztő neve alapján azt hihetnénk, hogy az Anyanyelvapolók Szövetsége adta kezünkbe a nyelvi öntudatunkat erősítő eszközként. Meglepetésünkre az Országos Erdészeti Egyesület Elnöksége ezzel kívánta megünnepelni államiségünk ezredik évfordulóját, emlékparkok és emlékfák telepítésével együtt. A magyar nyelv iránti tisztelet ilyen módon való megnyilvánulása nem véletlen. A magyar erdészek a szaknyelvük kialakulása óta mindig is sokat törődtek anyanyelvünkkel.

A kötet ékes bizonyossága annak, hogy a szó művészeit mindig foglalkoztatta a nyelv, a „lélek üzenete”, ahogy Mátyás Ferenc nevezte.

Mint a nemzeti összetartozás, mint a társadalmi közlőkapcsolat, mint a létfenntartó munka eszköze, de legfőképpen a legbensőbb emberségünk kifejezésének, közlésének eszköze. Összegzésként álljanak itt Babits Mihály sorai: „Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem őrök magamban minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagítja. A magyarság színét, a magyarság kincsét!”

Többek között ezek a szavak, ezek a sorok is elhangzottak a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának Babits Mihályról elnevezett Nyelvhasználati Versenyén tavaly novemberben, immár negyedszer, tehát hagyományra válva. A versenyzők, küldő iskoláik legjobbjai legalább ilyen alkalommal egy kicsit helyrebillentik a tanulók átlagának a nyelvi műveltség vagy műveletlenség tekintetében erősen megbillent egyensúlyát.

Az elmondottakból következik, hogy e gyűjteményes kötetet mindazoknak ajánljuk, akik elkötelezettjei nyelvünk ügyének. A tanulóifjúságnak, amelynek tagjaiban felszítja a nyelv szeretetének hamvadó tüzét. A tanároknak, magyartanároknak, akik versenyekre, ünnepekre méltóképpen készíthetik fel tanítványaikat.

Egyéni és közösségi

A nyelv a beszélő közösség tulajdona, amely a társadalom tudatában él. Az egyes ember számára lehetőség. Annyit használ belőle, amennyit megtanult. Bővítése, gazdagítása azonban nem kollektív módon, társas összejöveteleken, kongresszusokon történik, hanem egyéni kezdeményezésre. Egy új szót nem több emberből álló csoport mond ki, ír le szavalókórusszerűen, hanem egyetlenegy ember, s a többiek vagy elfogadják, s maguk is használják, vagy elutasítják.

Az újításnak számító nyelvi eszközök: szavak, kifejezések jól tükrözik egy-egy társadalmi réteg, foglalkozási ág nyelvi műveltségét, ízlését. Alkotó ötletben az ifjúság szinte kifogyhatatlan. Nagy részük a diáknyelv terméke, de közel járnak a zsargon, a kevésbé igényes nyelvhasználat világához. Reklámszövegben pl. a *szakít* új értelmet nyer.

„Nagyot szakíthat” – azt jelenti, hogy jól jár valamivel, kedvezően vásárolhat valamit. – *Az ezerrel* a haladás szokatlan gyorsaságát fejezi ki. „Jött hozzám a Rózsai ezerrel.” – A *méretes* az átlagosnál nagyobb. Lehet hatalmas, varangy, betondarab, karácsonyfa, ritka meglepetésként még rántott szelet is. – A kosár- és kézilabdában arra, aki sorra egymás után dobja a gólokat, azt mondják: *sűl a keze*.

Találó képszerűségét érdemes kibontani. A *summant, elsummant* kevésbé súlyos kifejezése annak, hogy valaki lop. Hangutánzás is van benne. A *lehidal* ‘meglepődik’ jelentésben nehezen értelmezhető. A bővítés ellen hat ismert szavak félreértésen alapuló használata. „Újra *fűvezik* a játszóteret” – tudatja az érdeklődökkel a közterület-felügyelet. Helyette a *fűvesít* a helyes. „A tolvajok, rablók a bankban *szemlélik* ki áldozatukat.” A szemlélet hosszabb ideig tartó szemrevételezés *ki-* igekötő nélkül. Aki viszont *kiszemel*, az több ember közül választja ki azt a személyt, akit érdemesnek lát célba venni. – A *zászlós* a fegyveres testületekben tisztii rendfokozat. Ma már nők is lehetnek zászlósok. Aki viszont ünnepélyes zászlószentelésen a védnökséget és a méltó megőrzést vállalja, szép magyar szóval nem zászlós, hanem *zászlóanya*. A hajóraj élén a *zászlóshajó* jár.

Aki nem eléggé tájékozott az idegen szavak világában, az könnyen eltévedhet, mint a következő hír megfogalmazója: „A szimbolika megalakításával. K. F. komlói *hieraldikust* bízták meg.” Aki a címerekkel tudományosan foglalkozik: az a *heraldikus*, magyarul címertanos, tudománya pedig a *heraldika*. Semmiképp sem cserélhető fel a *hierarchiával*.

Sokat elárul magáról – még akaratlanul is – az az idegenvezető, aki csoportjával egy műemléki templomot készül meglátogatni. Belépés előtt így figyelmezteti a rábízottakat: „Csendesen, kérem, mert a templom *üzemel*.” – Az ő mozgalmi szaknyelvén azt jelenti, hogy istentisztelet van.

A nyelvi újítás, a neológia csak akkor lehet eredményes, ha egyensúlyban marad a fejlődés eddigi eredményeit hozzáértően őrző ortológiával.

A nyelvi nevelés

Aki veszi a fáradságot, és áttekinti az elmúlt tíz év nyelv művelő irodalmát, meggyőződhet róla, hogy a nyelvi rendszernek szinte minden eszköze (hangok, szavak, mondat szerkezetek) szóba vagy írásba kerültek rendszerint bírálat tárgyaként.

És az eredmény? Tapasztalataim alapján mondhatom: lehangoló. Az iskolai anyanyelvoktatás hatásfoka – enyhén szólva – nem kielégítő. A többség az általános iskola befejezése után, még ha szakmunkás-képzéssel megfejeli is, felejtteni látszik azt is, amit a helyes magyar nyelvhasználatról tanult – ha tanult. Elszomorító bizonyosság erre a rádióban, tévében a botcsinálta riportalanyként megszólaló közember hebegése, dadogása, nyögdecselése. Sajnos a riporterek egy része is alászáll a partnerek színvonalára. Az igénytelenség talán nem is annyira a felnőtt korúakra jellemző, hanem a fiatalok egy részére. Kollégám „rejtélyes nyelv”-nek nevezte néhány diákforma fiatalnak a cseverészését, amelyet akaratlanul végighallgatott, s csak hosszabb találgatás után tudta megállapítani, hogy magyarul beszélnek. A fiatalok egy része orrhangon, ajakmozgás nélkül, a hangokat elnyelve vagy összerosva, hadarva, kapkodva beszél, csaknem érthetetlenül. Főiskolai, egyetemi hallgatóim egy részének beszédére kénytelen voltam azt mondani, hogy az nem beszéd, hanem *motyogás*.

Régen, az én diákkoromban a rátermett, jól képzett magyartanárok nem ártallották – főként felelés közben – kijavítani a tanulók nyelvi botlásait az éppen akkor érvényes norma szerint, amelyet Pintér Jenő Magyar nyelvvédő könyve foglalt rendszerbe, s amelynek megismerését tankerületi főigazgatói tekintélyével is szorgalmazta. A 80-as években járó értelmiségiek még ma is fűjják a szabályokat. Elképzelhetetlen volt az ilyen mondat: „Holnap kiösszuk a jutalmakat” – Vagy a: „Mindenki láthassa az igazságot” – Azóta nevet is kapott ez a nyelvi jelenség. Ez a *suksük* nyelv. Van azonban *szukszük* is (l. az első példa!), amelyet mind a mai napig neves közéleti emberek és szaktudósok is használnak. Az „el-e mondtad, meg-e tudod csinálni”-félék nem maradtak javítatlanul. Megjegyzendő, hogy szinte általános a tévedés, ha az -e kérdőszó összetett igealakokkal kifejezett állítmányú

mondatban fordul elő: *Megtudta-e volna... Lehetett-e volna...* – He-lyesen: *Megtudta volna-e... Lehetett volna-e...*

A nyelvi vaskalaposság következménye, hogy babonák is kiala- kultak. Ilyen a: „Kötőszóval nem kezdünk mondatot”, vagy: „Köz hírré tétetik, hogy az *-atik, -etik, -tatik, -tetik* a magyarban nem használatik”.

Felhívás

A felhívást nyugodtan nevezhetném kiáltványnak is, amelyet az Anya- nyelvápolók Szövetsége a Társadalmi Egyesületek Szövetségével még a tavasszal tett közzé.

Minden magyar emberhez szól legnagyobb nemzeti kincsünk, anyanyelvünk érdekében. Reménykedjünk, hogy nem marad visszhang nélkül; s reménykedjünk a magánemberek és a közélet szereplőinek felelősségérzetében: az általánosnak mondható igénytelenség mérséklő- désében. A felhívás lényege, hogy ne nyugodjunk bele a mai magyar nyelvhasználat lehangoló állapotának megváltozhatatlanságába. Így egyre kevesebb lesz az örállók által föltárt kirívó hibák száma, és azoké is, amelyek nyelvünk végtelen gazdagságának a nem ismeréséről ta- nuskodnak.

A magamfajta nyelvápoló a továbbiakban sem nyugodhat bele abba, hogy a közéleti megnyilvánulások homályossága, pontatlan megfogal- mazása nemegyszer viták, szembeállítások forrásává váljék, a jó szándékú szókimondás sértegetésé. Hogy van még tennivaló bőven, hadd bizo- nyítsam a következő néhány javító szándékú észrevétellel.

Az érdekelteknek örömhír, ha egy-egy foglalkozási csoport vagy társadalmi réteg juttatásban, jutalomban részesül. Ez a főhivatal körülmények szabta döntése szerint lehet egyszeri vagy többszöri, esetleg folyamatos. Nem változtat a nagyságon, az összegaszerúségen, mégis sután hangzik a hír ebben a nyelvi formában: „A minisztérium egy részletben akarja kiosztani a jutalmakat.” – Az *egyszeri* ugyanis azt jelenti, hogy a maga egészében, amelynek első hallásra ellentmond a *részlet*, amely legalább kettő szokott lenni.

Egy felső-tiszai falu polgármesternője méltatta a helybéli iskola

tanulóinak példamutató részvételét az árvíz elleni védekezésben, mielőtt kiosztotta a jutalmakat (nem egy részletben), ezt mondta: „A gyerekek több ezer zsák homokot töltöttek meg.” – Biztos vagyok benne, hogy mindenki felfogta a teljesítmény dicséretes nagyságát, annak ellenére, hogy a *zsák* és a *homok* nem a tartalomnak megfelelő nyelvi formában került bele a mondatba. Helyesen így hangozhatott volna: „...zsákokat töltöttek meg homokkal”. – Lám, milyen egyszerű!

Napjainkban a kelleténél is több szó esik az olajügyekről. Van, aki nem hajlandó, van, aki hajlandó megjelenni az illetékes bizottság előtt. Az utóbbiak közé tartozik az a magas rangú politikus, akiről azt írja az újság: „Elmegy a parlamenti bizottság meghallgatására...” – Így bizony nem egyértelmű, mert nem tudja első pillanatban, hogy ki kit hallgat meg. De ha így mondanánk: „...parlamenti bizottsági meghallgatásra” – bizonytalanságunk eloszlik. Legfeljebb a két egyaránt *i*-re végződő szó hangzása bántó.

Egy véréadó így nyilatkozott, miközben ezt a fontos emberbaráti cselekedetét végezte: „Szívesen teszem, hogy azok is kapjanak, akik vére szomjaznak.” – Előfordulhat, hogy azok is rászorulnak a kapott vére, akiket a kegyetlenségnek ez a hátborzongató foka jellemez.

Nyelv és beszéd

A kettő között szükségszerű a kapcsolat, amely a legegyszerűbben úgy határozható meg, hogy a nyelv közösségi, a beszéd egyéni. A nyelv szinte határtalanul gazdag, a beszéd személyétől függő, aszerint, hogy ebből a gazdagságból mennyit és milyen minőségben sikerült magáévá tenni. A botlások, hibák nagy része ebből az ellenmondásból ered. A magyar nyelv képszerűsége olyan jellemző vonás, amelyet a legtöbb beszélő ösztönösen is alkalmaz. A közkeletű állandó nyelvi kifejezések legfőbb ismertető jele éppen ez a képszerűség. Senkinek sem jut eszébe, hogy az alkotó szavak konkrét, valóságos jelentésére gondoljon, amikor ezt hallja vagy olvassa: *valaki fogához veri a garast*. Már csak azért sem, mert kevesen tudják, mit jelent a *garas* szó. De akkor sem leszünk okosabbak,

ha a nemrég még létezett fillért vagy a ma közismert forintot mondjuk helyette. Ugyanígy vagyunk az összes többi szólásunkkal, közmondásunkkal. Valaki az ismerőseim közül – inkább tréfából – cáfolta az ilyen szókapcsolatok átvitt értelmű használatát azzal, hogy a *tejben-vajban fürösztik* szólás valóságos jelentésben is használatos.

A népi kozmetika fontos anyaga a friss tehéntej, amely liszttel sűrítve a bőrelváltozásokat sikeresen gyógyítja. Figyelemre méltó megjegyzés, nagy tájékozottságra vall a természetgyógyászatban, de nem cáfolat. Még az is hibának számít, ha egy igekötőt elveszünk vagy hozzáteszünk a szókapcsolathoz, miként az az újságíró, aki így tudósított egy szívesen látott vendég ellátásáról: *tejben-vajban megfürösztöttek*. Az eredeti jelentésére utalhat a közismert népies műdal kezdő sora: „Tejben fürdik az én rózsám, ha fölkel...” A Toldiban ezt olvassuk: „Úgy, anyám, kecsegtesd ölbeli ebédet / Ójad fűjő széltől drága gyermekedet. / Mártsad tejbe-vajba / Mit se kímélj tőle...”

A leggyakoribb botlás két-három szólás keveredése (kontaminációja). Számtalan lejegyzett példám közül álljon itt néhány megszívlelendő tanulságul. A szerencsétlenül járt emberre mondják: *othagyta a foga fehérét*, pedig elég nagy a baj akkor is, ha a fogát hagyja ott valaki, mert akkor már a foga fehérét sem tudja kimutatni. A *szemet szúr* nem azonos a *szúrja a szemét* nagyon hasonló alakkal. Az elsőnek a jelentése ugyanis: 'rosszallást, elítélést, bosszúságot kelt', a másodiké pedig: 'ingerel, bosszant, bánt valakit valami, irigységet kelt benne'.

A *bottal ütheti a helyét a ...nyomát és a hült helyét találja* keveredéséből alakult. A *hordó fenekére vertünk* képes kifejezésben benne van a pénz könnyelmű elköltése és a hozzá szorosán kapcsolódó mértéktelen italozás. A pohár vagy a korsó fenekére lehet nézni, de hordó helyett rendszerint az elköltött pénzösszeg szerepel.

A végére hagytam gyűjteményem legfrissebb darabját: „Nem vitatom, hogy ragadós volt (ti. a privatizáció), akik közel ültek a tűzhöz, bele tudtak nyúlkalni.” – Aki *közel van a tűzhöz*, az melegszik, s ha a tűz fölött bogrács is van, vagy húsosfazék, abba bele lehet nyúlkalni, de fennáll a veszélye annak, hogy egy kicsit vagy nagyon megégeti a kezét. Az égés napjainkban könnyen gyógyítható.

Beszéd és írás

A nyelvünk sorsa iránt érdeklődők közül valaki nemrég azt tette szová, hogy több szónok, illetve előadó az *alább* és a *fentebb* szavakkal utal a később elhangzó vagy a már elhangzott beszédre. Azt kérdezi: e számára szokatlan jelenségnek mi az oka, magyarázata?

A legfontosabbal kezdem. Azzal, hogy a nyelvhasználat két módja: az elhangzó (verbomotoros) és az írott (grafomotoros) nyelvi kifejezés. Egyszerűbben: a *beszéd* és az *írás*. Mivel két érzékterületen megy végbe, jól elkülöníthetők egymástól. Általános megfigyelés, hogy a legtöbb rádióhallgató meg tudja állapítani, az éppen elhangzó szöveget mondja-e vagy olvassa a szereplő. Egy jól ismert történetet leírunk, utána elmondjuk – lehetőleg magnóra –, de történhet fordítva is, utána a kettőt összehasonlítjuk, s első tekintetre szemünkbe ötlik a különbség. Ezt a különbséget tapasztalja meg szinte minden riporter, aki megszólaltat, beszéltet valakit valamilyen témáról. A riportalany gyakorlottságától (slágfertiségétől) függ, hogy az írásba foglalás, illetve a közzététel előtt a szövegen mennyit kell változtatni. Tanúja voltam már annak is, hogy a nyilatkozó nem ismert rá a saját elhangzott szövegére, mondván: Ezt nem én mondtam – vagy: Nem így mondtam. Csaknem minden hangzó szöveg rászorul egyfajta fésülésre. Amelyik enélkül jelenik meg nyomtatásban, könnyen „fésületlen” marad. Gyakran olvasható egy-egy szöveg végén: az ekkor és ekkor, itt és itt elhangzott beszéd, előadás szerkesztett változata. Erre utal a publicisták egy részének szerkesztő riporterként való minősítése.

Nehéz volna felsorolni a beszéd és az írás közötti különbség minden ismertetőjegyét. Ezért csak a legfeltűnőbbeket említem. A beszédben sok a pongyola kifejezés. A pongyolaságon azt értjük, hogy nem eléggé válogatott. (A stílus végső soron válogatás kérdése.) Gyakori az ismétlés, a töltelékszó, a mondatok sokszor szabálytalanok, megszerkesztetlenek, befejezetlenek, vagy a részek nincsenek egyeztetve. Mindez egyben tükrözi az élőszavas nyelvhasználat előnyeit is az írásos megnyilatkozással szemben. Az utóbbiban a szöveg alkotója nélkülözni kénytelen az ún. mondatfonetikai eszközöket (hangsúly, hanglejtés, ritmus, szünet), valamint a beszéd nem hangzó (nonverbális)

eszközeit (gesztus, arcjáték stb.), legfeljebb az írásjelekkel utal rájuk.

A kérdéses két határozószó: az *alább* és a *fentebb* egyértelműen az írásos nyelvi megnyilatkozás tájékoztató szavai az olvasó számára, és térbeliséget fejez ki. (L. „...hogya a fent írt fülemüle...” – Arany; *a következő oldalon – az előző oldalon!*) Az élőszóban viszont az időbeliség érvényesül (majd elhangzik – már elhangzott). Voltaképpen hasonló történik, amikor az előadó azt mondja: *Ezt meg ezt aláhúzom, kétszer aláhúzom, csupa nagybetűvel mondom* stb. Bizonyos esetekben az érzékterületek fölcserélése stiluseszköz (színesztézia) is lehet. A tárgyalt eset nem az. Ezért van igaza Deme Lászlónak, aki a *Kinek fogalmazzunk?* című tanulmányának kérdésére így válaszol: *A beszélő a hallgatónak, az író az olvasónak.* – A szereplők fölcserélése a mindennapi gyakorlatban sok galibát okoz(hat).

Tükör

A rádióhallgató, a tévénező és az újságolvasó elidegeníthetetlen joga a véleményalkotás; polgári demokráciában a véleménynyilvánítás.

Családi, baráti körben, szűkebb nyilvánosság előtt ennek alig van akadálya, de a sajtóban való megjelentetése már többféle akadályba ütközik. A közlés tartalmát tekintve a tömegközlelési eszközök politikai irányultsága szerint a függetlennek nevezett médiumokban is különféle feltételekhez illik (?) igazodni (ld.: médiatörvény!), de a forma, a nyelvi megformálás – legalábbis elvileg – szabad; a beszélő, az író nyelvi műveltségének/műveletlenségének függvénye. A korlátlan szabadság hívei szerint mindenki úgy beszél, úgy ír, ahogy akar. Én hozzáteszem: *ahogy tud.* Erről a *hogyanról* gyűjtöttem össze a közelmúltban napvilágot látott, nyomtatásban megjelent véleményeket. Az a közös bennük, hogy meggyőződésük szerint egyáltalán nem mindegy ez a HOGYAN.

Íme az indító idézet: „Mintha tökéletesen mindegy lenne a tény, mintha újból felütné a fejét az a bizonyos 'annál rosszabb a tényeknek'-féle szemlélet, mint a monopolisztikus újságírás idején. Mintha megint alig bocsánatos szégyen lenne a műveltség, a témában és

a nyelvben való alapos és nem felszínes jártasság.” A jogos felháborodás, az anyanyelv iránti tisztelet mértéke szerint sorolhatnám a véleményeket – szinte vég nélkül.

A mérsékeltettek közé tartozik az, aki szerint „időnként erős vihart kavarr, ahogy egyes újságírók a Magyar Rádióban beszélnek. Néhány emberük hallatán sokaknak kinyílik a bicska a zsebében. Megszólal Hajdú István, az MR elnöke: „B. kiejtése nagyon sok fülnek okoz kínokat.” F. E. vajon megüti a mércéjüket? – hangzik a következő kérdés. – Ehhez persze tudni kell: Mi a mérce?

Riporterekről, műsorvezetőkről a következő vélemények alakítják az összképet: Grimaszol – A kérdezett szavába vág – Nyökög – Kínos szüneteket tart – Nyitott szemmel szundikál – Nem tudja, kivel beszél és miről – Nem olvasta a könyvet, nem látta a filmet, nem hallgatta a koncertet, amiről éppen véleményt mond – Röhejesen nyefegő és negédeskedő – Fecsegnék – Alulmúlhatatlanok – Úgy hangsúlyoz, mintha gyengeelméjűekhez szólna – A kutyáknak meg kellene tiltani a tévénezést. Folytassam? Lehetne, de inkább ne. Közismert előadóművésznek tették föl a kérdést: Mit tanít a Nemzeti Színiakadémián? – Beszédet – hangzott a válasz. – Sajnos, a jelentkezők 90 %-a valamilyen beszédhibával küszködik. Sok családban nagyon igénytelenül beszélnek.

És mi? – Ki-ki maga döntse el!

Nyelvi tükör

Előző írásomban a hivatásos beszélők és írók (publicisták) nyelvi műveltségének/műveletlenségének a nyomtatásban megjelent kritikai észrevételeiből, megjegyzéseiből válogattam. Akár tagadjuk, akár bevalljuk, a kép eléggé lehangoló.

Vajon a közmagyar, a statisztikai átlag nyelvhasználata vigasztalóbb-e? Egy vélemény a sok közül: „...ma már az értelmiség utánpótlását adó tanulóifjak körében (tisztelet a kivételeknek) a választékos kifejezések használata helyett a primitív, szegényes szókincs és a választékosan trágár kifejezésekkel dúsitott társalgás lett a sikk.” Nemzetünk és az őt

éltető nyelvünk sorsáért aggódó honfitársaink közül egyre többen vélekednek hasonlóképpen. Lapunk derék újságírója a *Mit ér a nyelv, ha magyar?* című beszámolójában egyetemi oktatók véleményére hivatkozva lényegében ugyanazt mondja. A közoktatással, közművelődéssel foglalkozó tisztségviselők egyre gyakrabban emlegetik a funkcionális analfabetizmust mint a közműveltség, a nemzeti műveltség meghatározó jellemvonását. Sokatmondó a miniszter értékelése a magyar honvédségről: „A fegyverzet és a technikai eszközök elavultsága, a még mindig nem megfelelő kommunikációs készség.”

Reménykedésünk alapja lehet az újságíró szerint a Kazinczy – szép magyar beszédverseny évente ismétlődő megrendezése, amelyen városunk és megyénk tanulóifjúságának képviselői szép számmal vesznek részt, és érnek el országos eredményeket.

Minél több ifjú cselekvő részvételét serkentheti a tanulóifjúság kezébe adott Ezer esztendő című könyv, amelyben Nemeskürty Ravasz Lászlót idézi: „Nekünk a nyelvünk nagyobb kincs, mint a földünk, mert régibb, s akkor is él, amikor a föld már nem a mienk.” Más megfogalmazásban: „A történelem elfér a nyelvben, de a nyelv nem fér el a történelemben.” Ugyancsak lapunk tudósított az MTV műsorvezetőinek vizsgáiról: „A szakmai szempontok között szerepel egyebek mellett a helyes szóhasználat, a beszédkészség, a tiszta kiejtés.”

Illyés Gyula szerint a magyar nyelv használata jellemkérdés. Egy felelős politikus így nyilatkozott hivatásáról: „...példát igyekszem mutatni tisztességből, becsületből, a magyar nyelv avatott használatából.”

Végezetül a száz éve született Márai Sándorra emlékezem, aki nemcsak írónak volt nagy, hanem Kosztolányihoz és Illyéshez hasonlóan nyelvművelőnek is. Oldalakat lehetne megtölteni az anyanyelvhez való ragaszkodásának, vallomásának idézésével. Halotti beszéd című versének ez a sora szállóigévé vált: „és nevedről lehull az ékezet”. – Egyszerűbben és végzetes kötöttséggént: az ékezet a magyarként való létezés feltétele.

Nyelvünk múzeuma

Az eredeti nevén Magyar Tudós Társaság, a mai Magyar Tudományos Akadémia megalapítását hosszas készülődés előzte meg. A „jámbor

szándék” megfogalmazásával kezdődött. Évtizedeken keresztül érlelődött a gondolat, amíg a „legnagyobb magyar” áldozatkészségéből megvalósult „honi nyelvünk ápolására.”

Azóta szervezi és átfogja, irányítja a magyar tudományos életet, s az eredeti célkitűzést az őrzi, hogy az I. osztály a Nyelv- és irodalomtudományok osztálya. Nem egészen új az az elgondolás sem, amelyet neves tudósaink fogalmaztak meg, nevezetesen az, hogy legyen intézménye nyelvünknek, amelyet így nevezhetnénk: *A magyar nyelv múzeuma*. De ne csak a múltjával, hanem a jelenével is foglalkozzék.

Pásztor Emil kollégám és barátom gondolatban már föl is építette a múzeumot. Ellensúlyozandó a főváros-központúságot javasolta, hogy Széphalom legyen az épület helye, közelebbről a Kazinczy-kert. Petőfit is segítségül hívja, aki így írt Úti levelek Kerényi Frigyeshez című prózái munkájában: „...szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zarándokolni, mint a mohamedánnak Mekkába.” Tanulmányutak vezetőjeként nagyjából ugyanezt fogalmaztam meg a leendő magyartanárokra és különösen a magyartanárokra vonatkozóan: Mit kell bemutatni benne? Először talán nyelvünk helyét a világ nyelvei közt. A 3000 közül az első száz „nagy” nyelv közé tartozik. Ez a tény, sajnos, kimaradt a tankönyvekből.

Időrendben mutatná be a magyar nyelv több ezer éves történetét és jelenét. Itt kellene elhelyezni a magyar nyelvtudósok arcképét és főbb műveiknek szemléletes eredetijét vagy legalább másolatát. Itt sorakoznának az arcképek – a XVI. századtól kezdve Lörincze Lajosig és Szabó T. Attiláig. Feltétlenül helyük lenne azoknak az íróknak, költőknek, akik egyben a magyar nyelvnek is tudós művelői voltak: Szenczi Molnár Albert, Kazinczy, Versegly, Vörösmarty, Czuczor Gergely, Arany, Kosztolányi stb.

Szemléltetni kellene, hogy a Kárpát-medencében hol éltek és élnek magyarok. A Trianon előtti helyzetet jól mutatja Teleki Pál híres térképe az 1910-es népszámlálás alapján a népsűrűséget is érzékeltetve. Egy tablón azt is érzékeltetni lehetne, hogy a nagyvilág 14–15 millió magyarja hogyan oszlik meg országoként és földrészenként.

A tematika tovább folytatható például a magyar nyelvjárások

térképével, a nyelvészeti folyóiratokkal, fontosabb szótárainkkal.

A magyar nyelv múzeuma hasznosan szolgálhatná anyanyelvünk és nemzeti művelődésünk ügyét. Tegyük meg érte, amit tehetünk, hogy ne maradjon „jámbor szándék.”

Beszédértés – beszédalkotás

Szakemberek és laikusok egyaránt eltérő módon ítélik meg az anyanyelvi műveltséget. Felelős személyek (a közoktatás vezetői és nyilvánosság előtt megszólaló dolgozói) az analfabetizmus újraéledéséről és terjedéséről beszélnek. Nem a szó eredeti értelmében (nem ír – nem olvas), hanem funkcionális olvasás-írástudatlanságot értenek rajta. Iskolai vizsgálatok igazolják, hogy nemcsak az alsó tagozatban, hanem a középiskolában, s fájdalom, még inkább a szakmunkásképzőkben egyre több az olyan tanuló, aki nem érti sem az órán elhangzott tanári magyarázatot, sem a tankönyvből megtanulandó leckét.

A rádióban hangzott el ezzel kapcsolatban a következő kis történet. A szorgalmas kisfiú folyékonyan olvas a frissen kapott meséskönyvéből szülei kérésére. Figyelik gyermeküket, és időnként jókat kacagnak. A fiúcska hirtelen megáll, és azt kérdezi tőlük: Mit nevettek? – Ő ugyan is nem értette, amit olvasott. A nyelvi, az anyanyelvi műveltség egyik, mégpedig az első követelménye: a *beszédértés*. Csak ehhez társulhat a második összetevő: a *beszédalkotás*.

Mindenki böven sorolhatna példákat a saját életéből arra, hogy iskolás korában bizonyos szavakat, kifejezéseket nem értett meg. Ez a szövegértelmezés, a szóértelmezés fontosságára hívja fel az oktatók, a hivatásos beszélők figyelmét.

A pontatlan, a hibás közlés tévedésbe sodorhatja azt az embert is, aki az ismeretszerzés, a pontosabb tájékozódás végett hallgat rádiót, néz tévét vagy olvas újságot. Nemrég hangzott el a rádióban: „Vezeklésként *szilíciumot* csavart a derekára” (Árpád-házi Szent Margit). Csupán egy hang, illetve betű a különbség (*sz-c*), de a két fogalom között semmiféle kapcsolat nincs. A *cilícium* szeges öv, amelyet a vezeklők önsanyar-

gatásból meztelen testükön a ruha alatt hordtak. A szilícium viszont grafit-szürke, kristályos vegyi elem, számos vegyület alkotórésze.

Az újságíró Placido Domingónak az Otellóban nyújtott kimagasló teljesítményét méltatja, így: „Az ... énekszólam különleges állóképességet kíván a tenoristáktól, akik a *néger* kormányzóhadvezér jelmezébe bújnak.” Shakespeare tragédiájának, illetve Verdi operájának hőse nem néger, hanem *mór*. (Lásd Shakespeare: *Othello, the Moor of Venice*). A *mór* az észak-afrikai araboknak a népvneve. A *szaracén* szavunk ugyancsak ezt a népet jelöli. Jelentése: ‘sötétbőrű’.

E két példa sok másikkal együtt azt a vélekedést látszik igazolni, hogy sokszor és sokan valamit gondolunk, s valamit kimondunk belőle. Míndezt valahogy a felületen lebegve. Ez közembernek se válik dicséretére, a hivatásos beszélő, író pedig nem engedheti meg magának. Rá nem vonatkozik az oktatásban meghirdetett jog: a *tévedés szabadsága*.

Beszédműveltségünk

Sok mindent ellentmondóan ítél meg a mai magyar társadalom, közéjük tartozik a nyelvi műveltség, benne a beszédkultúra is. Az optimisták szerint nincs miért aggódnunk; az ellenkező véleményt képviselők közé tartozott haláláig Fischer Sándor, a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára, a rádió- és a tévébemondók alkalmasságát/alkalmatlanságát eldöntő szakember. *A beszéd művészete* címmel jelent meg egy kitűnő könyve, amelyet a hivatásos beszélőknek nemcsak ismerni, hanem használni is kell(ene).

Két évtizeden keresztül együtt dolgoztam vele az Akadémia Beszédművelő Bizottságában. Nem sokkal halála előtt tett néhány olyan megjegyzést, amely arra utal, hogy erőfeszítéseit nem koronázta maradandó siker. Keserű szájjal vette tudomásul, amit nyugdíjazása után suttoztak: „Hála Istennek, vége a Fischer-korszaknak.” Ezt azért mondhatták, mert minden esetben, minden felvételizőről egyedül döntött, ami azt jelentette, hogy egyedül vállalta a felelősséget. Ő utána jött a „bizottság”. Ezzel kapcsolatban idézte Clemanceau-t: „Ha valaki el akar intézni valamit,

akkor elintézi; ha nem, akkor bizottságot hív össze.” – „A bizottságban megoszlik a felelősség, de úgy is lehet mondani, hogy nincs. Én viszont azt mondtam – folytatja –, hogy X.Y. tehetségtelen, tudatlan, műveletlen a bemondói munkára. Persze, hogy nem voltam az ilyenek számára népszerű, de a többség szeretett.”

„A tehetséges emberek tudták – mondta tovább –, hogy tanulás nélkül nem megy. Még Latinovits Zoltán is járt hozzám. A kedves Ruttkai Éva hozta föl. Kemény, nehéz munka volt, hiszen köztudott, hogy Latinovits nem végzett főiskolát.”

Az a mendemonda járta, hogy politikusokat is tanított beszélni, köztük Kádár Jánost. Ezt cáfolta, mondván: Ha tanítottam volna, akkor nem beszélt volna így: *útján, tudjuk*. – De volt olyan kiváló miniszter, aki meghívott, és a miniszteri szobájában tanítottam hetente kétszer – egy hónapig. A hónap végén azt mondtam: most álljon oda az asztalhoz, és mondja el a beszédét. Már az első mondatnál leállítottam. Énekelt. Felhúzza a mondat végét. Az ötödik félbeszakításnál kijelentette: „Tanár úr! Föladom! 55 éves korban ezt már nem lehet megtanulni.” Attól, aki hibásan beszélt, a főszerkesztő elvette a mikrofont. Kötelezték a tanulásra. Aki viszont tehetségtelen volt, azt elküldték. Ma nem küldik el! Ez a különbség – fejezte be a beszélgetést a beszédművelő.

Megerősítik ezt az értékelést egy hetilapunk terjedelmes elemző riportjában megszólaló nyelvészek, színészek, a rádió és a tv vezető munkatársai.

Véleményük így összegezhető: Legnagyobb kincsünk, a magyar nyelv forog veszélyben. Kovács P. József, az MTVI főbemondója szerint az elektronikus médiumokban megszólalóknak vállalniuk kell, hogy a több millió embernek közvetített adásokban szépen és a magyar nyelv szabályai szerint beszéljenek.

Hogy mégsem ezt teszik, annak oka többek között az is, hogy hiányoznak az oly csodálatos tanárok, mint Fischer Sándor és Montágh Imre.

Megőrzés és újítás

Mint minden nyelvben, úgy a magyarban is két irányzat érvényesül szinte kezdettől fogva: az eddigi értékek megőrzése és új eszközökkel való bővítése, gazdagítása, a tudomány szavaival: az *ortológia* és a *neológia*.

Ki ne találkozott volna a *látvány* és az *élmény* előtagú szavakkal, olyanokkal, mint a *látványkonyha*, a *látványpékség*, a *látványfürdő*, ill. az *élményvásárlás*, *élménypark*, *élménystrand* stb. Az bennük a közös, hogy utalnak a tapasztalatszerzés forrására, elsősorban arra, amit láthatunk, vagy más érzékszervünk segítségével a hagyományosnál alaposabban megismerhetünk, azaz maradandó élményünké válik. Várható, hogy a sor bővül. Hallottam már, hogy van *látványkamion* (üditőitalt reklámozó, városról városra járó kamion), aztán *látványlift* (csupa üvegből), *látványtérkép* (térben is ábrázolja az épületeket).

Az idegenfoglalom szakemberei szerint a legjövödelmezőbb gazdasági ágazat a turizmus. Olvashatunk *gyógy-*, *lovas-*, *szexturizmus*ról. Legújabban a sor az *eutanázia-turizmus*sal bővült. Ott működik, ahol a kegyes halál törvényesen engedélyezett. Telitalálat a saját költségén az útutazásra vállalkozó multimilliomos dél-afrikai elnevezése: *úrhajós* (*ú-val*), a közismert *úrvezető* helyett. Jobb, mint a *hobby kozmonauta*.

Ha jól gondolom, érzelmi életünkben vannak tudatos és kevésbé tudatos megnyilvánulások. Az utóbbiakat egyre gyakrabban nevezzük *zsigerinek*. A lenézés, a megvetés, az utálat, az undor, a hányinger, a csömör nem jut el a tudatunkig, hanem a májunk, vesénk, bélzetünk, egyszóval zsigereink jönnek működésbe. Valamivel enyhébb reflex, ha *élből*, *izomból* történik. „Nem az a fajta vezető vagyok, aki élből megy neki a dolgoknak” – mondja valaki, akinek az intézkedései kiszámíthatóak. Az irracionális kuruckodást, mint jellemző magyar karaktervonást jelöli valaki így: „a magyar ember *élből* szidja a királyt.” A *csípőből* szintén az előre megfontolás mozzanatát kapcsolja ki a cselekvésből. Eredete nyilván a vadnyugatra vezethető vissza.

Nincs híjával a humornak a fogalom megjelölése mellett a „lépcsőházi gondolkodó”, az olyan ember megjelölésére, akinek csak lefelé menet jut eszébe a csattanó válasz, amit a vitán kellett volna elmondania. A humort illetően legalább ilyen szerencsés lelemény

a *muszájdzseki*, a *kényszerzubbony* rokon értelmű megjelöléseként.

Az *üvegzebe* a korrupció elleni küzdelem terméke. Csak ne hogy foncsorozva legyen. – A *borítékol(om)* képszerű kifejezése annak, hogy biztosra vehető valaminek a bekövetkezése.

Ösztönösség – tudatosság

Egy neves nyelvész az anyanyelvét használó (beszélő, író) embert a nyelvi műveltség eltérő szintjeit tekintve a gépkocsivezetőhöz hasonlítja, akinek a cselekvése a kielégítő biztonság fokán már öntudatlan.

Begyakorolta, automatizálta, reflexszerűvé érlelte cselekvésének minden mozzanatát, azaz a tudatosság nélküli mozgása a tudatosság fokán át és annak segítségével vált azzá. Mint minden hasonlat, úgy ez is sántít egy kicsit, de sok megszívlelni való rejtőzik benne. Gondoljunk csak arra, hogy milyen óriási a különbség a helyesírási érzékére hagyatkozó, ösztönösen cselekvő ember és aközött, akinek nem a fejében (tudatosság), nem is az ujjában, hanem a tolla hegyében van a helyesírási szabályrendszer. Az élőbeszéd, amely nem ad lehetőséget a töprengésre, találgatásra, még inkább megköveteli az automatizáltság fokát. Azt, hogy a naponta előforduló, a nyelvi közlekedésben bekövetkező koccanásos, kisebb-nagyobb sérüléssel (egymás félreértése vagy meg nem értése) járó balesetek a készség melyik szintjén következnek be, csak találgathatjuk.

Néhány példán azt szemléltetem, hogy a hibázók viszonya milyen lehet az alaphoz, a nyelvi rendszert bemutató grammatikához. Pl.: „Annyit ér, mint holt lón a patkó” – A hasonlat használata stilusérzékre vall. Egyszerűen: semmit sem ér. De a *holt* szó használata indokolatlan finomkodás a megszokott *döglött* helyett. Állatra, még ha nagyon kedves volt is, ritkán mondjuk azt, hogy *meghalt*, esetleg így: *elpusztult* vagy még tapintatosabban: *kimúlt*. Az árnyalt kifejezés feltétele e példa alapján is a rokon értelmű szavakban való jártasság. Feltűnő végül a *ló* ragos alakja így: *lón*.

„A sült galamb senkinek se hullik az ölébe” – ez a bölcsnek szánt mondás felemásra sikerült, mégpedig annak a másik szókapcsolatnak

a rokon jelentése alapján, hogy valami, például érett gyümölcs valakinek az ölébe hull, azaz fáradozás nélkül könnyen jut hozzá valamihez.

Az átvitt értelemben használt szólásmondások keveredése figyelhető meg ebben a megállapításban is: „Nem vitatom, hogy 'ragadós' volt (ti. a privatizáció), akik közel ültek a tűzhöz, azok bele tudtak nyúlkálni.” A tűzhöz való közelség és a húsos fazék melletti hely egyaránt azt jelenti, hogy jogtalan (anyagi) előnyökhöz jut. De hogy a húsos fazék helyett a tűzbe nyúlkáljanak, az már mérhetetlen kapzsiságra vall. Tehát, aki képszerúségre törekszik, annak ismernie kell a magyar nyelv „virágait.”

Nyelvi szintek

Közismert nyelvi tény, hogy az egységes nemzeti nyelvnek több változata van. A legismertebb a beszélt változat, amelyet köznyelvnek és az írott változat, amelyet irodalmi nyelvnek nevezünk. Mindkettő önmagán belül tovább tagozódik.

Az anyanyelvi műveltség fő követelménye, hogy a beszélő eligazodjék, sőt biztosan mozogjon a különböző változatokban, szinteken. A választást elsősorban a beszédhelyzet (szituáció) határozza meg. Általánosítható tapasztalat, hogy az emberek egy része nehezen igazodik el a különféle beszédhelyzetekben. Fokozottabban érvényes ez az egyes iskolatípusok tanulóira. Néhány példa talán érthetőbbé teszi ezt az állítást. Aligha jutunk közös nevezőre például a tegezés és a magázás tekintetében. Az általános iskola megkérdezett tanulói aszerint rangsorolták a tanáraikat, hogy kit lehet vagy szabad tegezniük. Egyhangú volt a rádióban elhangzott vélemény: A legjobb „fej” a Zsolt, mert őt tegezni lehet. Meg is szólalt zengő baritonján a harminc körüli férfi tanári diplomával a zsebében. Egyre általánosabbá válik, s az iménti esetet meg is magyarázza, hogy az anyuka Kató, az apuka Lipi, a család legjobb barátja a Gizi, akinek a férje a Pista. Miközben a család szeme fénye: Istvánka. Közben az ilyen nevelésben részülő csemete hall valamit arról, hogy magázás is van a világon. Lépést akarván tartani a kevésbé modern neveltetésű társaival, adott esetben így szól a tanárához, utalva az előző

napi szavaira: „Maga mondta”. Pedig illenék tudnia, hogy a *maga* megszólítás mostanság már a köznyelv alacsonyabb szintjét jelzi. Remélhetőleg hosszabb-rövidebb idő után már így szól: *A tanár úr tetszett mondani*. Mit is jelent a megfelelő nyelvi szint? Két szélsőséges példa. Képzjük el, hogy egy ünnepi összejövetelen odamegy valaki a híres tudóshoz, és így szól hozzá: „Hogy van/vagy, vén szivar?” Vagy ha a diszkóban a fiúk *méltóságos uramnak* szólítanak egymást.

Tévesen ítélték meg a beszédhelyzetet, az alkalmat azok a gimnáziumi tanulók, akik ballagáskor az osztályterembe összehívták tanáraikat, hogy megköszönjék négyéves fáradozásukat, virágot és ajándékot adjanak nekik. Az egyik tanárnak a meghatott, megilletődött közönség előtt a hála szavai helyett csipkelődő, élcelődő stílusban mondták el, hogy az óráin nem sokat tanultak, jól kipihenték napi fáradalmaikat. Az ünnepeltnek utólag kellett megmagyarázni, hogy más alkalommal (farsangi bulin) lehet ilyen élcelődő megjegyzéseket tenni, de ez alkalommal ez nem volt stílusos. Ami elgondolkodtató: az osztályfőnök is a gyermek (ifjú) pártjára állt, mondván: a tanulónak joga van elmondani, megmondani a véleményét.

Minden nyelvi megnyilatkozásnak az iskolában is van megfelelő (adekvát) nyelvi szintje, de a történetben szereplő tanuló az elfogadhatónál mélyebbre csúszott.

Magyarítás

A magyar nyelvművelők – ma anyanyelvápolók – szinte kezdettől fogva az idegen szavak elleni küzdelmet tekintették fő feladatuknak.

Kétségtelen, hogy a magyarral valamilyen módon kapcsolatba kerülő nyelvek hatása a szavak átvételében mutatkozik meg elsősorban. Ezért a nyelvművelés három fő területe: a tisztogatás, a gazdagítás és a szépítés közül az igyekezet az elsőre irányul. Akik idegen szóval purizmusnak nevezték ezt az irányzatot, egyben a túlzás jelentésárnyalatát is hozzá értették.

Hírneves nyelvtudósunk, Simonyi Zsigmond még a XIX. század

végén önálló könyvet szentelt e munkának. Érdekes módon ezt a címet adta könyvének: *Antibarbarus*. A görögök ugyanis mindent, ami nem volt görög, barbárnak neveztek, mai szóval: idegennek. A nyelvi idegenség ellen ő is és követői, utódai az idegen nyelvekből átvett szavak megmagyarosítására, magyar szóval való helyettesítésére törekedtek. A Magyar Tudományos Akadémia irányította ezt a munkát, mégpedig szómagyarító pályázatok meghirdetésével.

Csupán egy ilyen pályázatról szólok. A Jelenkor 1896. I. számában jelent meg a „közönséget s íróinkat arra biztatván, hogy a nyelvtisztítás érdekében fáradozzanak.” 30 idegen szót sorol fel: *apokrif, banális, bizarr, blazírt, brüszk, burleszk, cinikus, demagóg, dilemma, fantasztikus, groteszk, illuzórikus, imponál, konvencionális, kuplé, lojális, markáns, naiv, obskúrus, paradox, pikáns, reklám, szubtilis, sport, szalon, triviális, ver(e), verzió, zsargon*.

Ki-ki a maga szókincsismerete alapján benyújthatná a maga pályamunkáját. Szerintem sok tanulsággal járna, és tükrözné az azóta végbement változásokat. Annak idején kilenc hónappal később hirdettek eredményt.

A 30 szó közül csak tíznek ítélték oda az egy arany jutalmat. Ezek: *szubtilis = szálfinom, blazírt = magaunt, banális = útszéli, brüszk = förmeteg, pikáns = gerjes, demagóg = tömegbujtó, cinikus = ebhitű, reklám = haszonhír, obskúrus = hátmögi, sport = birok*.

Több, mint egy évszázad telt el azóta. Csak igen tüzetes, aprólékos vizsgálattal lehetne eldönteni, hogy hányan használták őket, vagy hogy a kiagyalóikon kívül mások is használták-e.

Ha összevetjük az Idegen szavak szótárának, vagy a Magyar értelmező kéziszótárnak a megfelelőivel, azt tapasztaljuk, hogy szinte semmi sem maradt belőlük. Néhányat pedig az átlag magyar (ha van ilyen) nem is ismer, a tájékozottabbak pedig ugyanígy használják. A *fantasztikus*ról Kosztolányi alapján Diurnus fejtette ki véleményét lapunkban. A *bürokrata*, a *demagóg* meg a *markáns* pedig alighanem a szögyakoriság előkelő helyén állnak. Még csupán annyit, hogy a méltatott pályázat egyik résztvevője és díjnyertese Vajda János, „koszorús költőnk”. Kiemelt dicséretet kapott a *sport* helyett ajánlott *birok* szaváért. Lám, még a nagy lelemények is milyen mulandók!

A beszéd-készség

A joggal sokat bíralt anyanyelvi műveltségünket, nyelvhasználatunkat (beszéd és írás) neves nyelvtudósunk a szinte mindenkit érintő autóvezetői készségünkkel hasonlítja össze. Kialakulásának fokozatai: az ösztönösségből kiindulva a tudatossá váláson át az automatizmus szintjére való eljutásig. A beszélt és az írott nyelvi hibák sokaságából megállapítható, hogy nem mindenki jut el a legmagasabb fokra. A hiba oka az, hogy a nyelvi eszközök használója eltér a rendszert működtető szabályoktól, a nyelvtan előírásaitól. Ez az alapja a hibáztatott szöveg kritikus elemzésének.

Lássunk néhány példát! Egy vidám társaság emelkedett hangulatáról ad hírt a tudósító, szövegében ez a mondat is szerepel: „Folyt a pezsgő és a konfetti.” – Ha tudja valaki, hogy mi a konfetti, eleve nem mondhatja róla, hogy *folyik*. Vagy ha tudja, akkor nem takaríthatja meg a jelentésének megfelelő állítmányt, például hogy sűrűn *hullott*. Kísértetiesen hasonlít ehhez a következő: „Feláll az ember szőre és a libabőre” – mondták arról, aki megijed valamitől. A népi hiedelemtörténetekben sűrűn előfordul, hogy a megrémült ember kalapja fölemelkedik a felálló hajszálaiktól, de olyan, hogy a libabőre ezt tenné, még a mesében se fordul elő.

A beosztásából elmozdított embert így vigasztalja egy ismerőse: „Az ön felmentése valakinek szálla volt a szemében” – ebben az ok (vagyis a szálla), és a következmény (= felmentése) fölcserélődik egymással. Talán nem szorul bővebb magyarázatra. Az eszköz és az ok cserélődik fel ebben a hircimben.

Valakinek vagy valaminek a kiválóságát fejezi ki a magyar ezzel a szókapcsolattal: *párját ritkítja*. A mesében is ez áll: *hét határon se találni párját*. Ennek az ellenkezője itt: „...az ideai katasztrófa párját ritkítja” – vagy: „...az Európában párját ritkítóan alacsony színvonalon élő emberek...”

Ugyancsak ellentétes jelentéstartamú ez a szöveg: „Több száz magyar kötött rémületében útilaput a talpára.” – Az útilapu a magyarban nem kényszerűségből menekülök talpára, sarkára való, hanem a bitorlókéra, akiket elűznek, elzavarnak. Látszólag választékos, emelkedett stílusa ellenére inkább történelemórán elhangzott „diákszövegnek” látszik: „...azon a napon, amikor ezer évvel előtte István herceget a már akkor is Szent Eszközzel királlyá kenték...” Egyéni, sőt egyedi kép: a Szent Korona mint kenet.

Közérthetőség

A kommunikációelmélet vagy kommunikációkutatás napjaink vezérlő tudománya. Az emberek közötti közlőkapcsolat, elsősorban a verbális kommunikáció (=nyelvi közlőkapcsolat) fő- és altörvényeivel, szabályai-val foglalkozik. Szakszavait az elektromosság tudományától kölcsönzi. Többek között a *kontaktust*, ami a beszélőpartnerek közötti kapcsolat megteremtését és fenntartását jelenti. Az eredményes kapcsolat feltétele az, hogy a beszélő és társa (a grammatikai 1. és 2. személy) tudjon meg akarjon is egymással eszmét cserélni. A tudás alapja a közös jelrendszer, az azonos nyelv.

Mindennapi tapasztalat, hogy egyazon nyelvnek is sok változata van. Szinte mindenki volt már olyan helyzetben, hogy egy-egy előadás meghallgatása vagy újságcikk elolvasása után azt mondta: ez nekem „kinaiul” van, azaz nem értette, vagy csak félig értette. A rádió valamelyik adásában egy vidéki tudósítást hallhattam. A riporter kérdéseket tett föl egyszerű, átlag iskolázottságú embereknek politikai érdeklődésükről tudakozódván. Egy a válaszok közül: „Minek hallgassam ezeket a beszélgetéseket, amikor úgysem értem, mit mondanak”. – Gondoljunk csak a rádióban, tévében elhangzó világpolitikai elemzésekre, közgazdasági és adópolitikai stb. eszmefuttatásokra! A megnyugtató kivételeket nem számítva a beszélő vagy az író nincs tekintettel arra, hogy a hallgatók, olvasók többsége az anyanyelvével együtt nem tanulja meg a politika, a különféle tudományok ún. szaknyelvét. Nem csoda hát, hogy a számukra érthetetlen, tolvajnyelvnek tűnő megnyilatkozások közömbösséget és bizalmatlanságot keltenek. Elsősorban az idegen szavak indokolatlan használata kifogásolható. Kodály Zoltánnal kérdezhetjük: „Csak az a szép, ami idegen?” – Vagy idézhetjük Tacitust, aki a római szokásokat befogadó britekről mondta: „Az utánzás nem a kultúra jele, hanem a szolgaság kezdete.” – Jeles akadémikusunk, aki nemcsak a szaktudományának, a fizikának, hanem a tudományos ismeretterjesztésnek is vezéralakja, így fogalmazta meg a követelményt: „Minden nép tudósa, ill. a nép minden tudósa köteles saját népe nyelvén úgy írni, hogy azt első olvasásra megértsék.”

A közművelődés szakemberei szerint átlagosan napi 15–20 perc jut

olvasásra. Ebben benne vannak a napilapok, hetilapok, folyóiratok, képeslapok, könyvek. Akkor az írók ne lopják az olvasó idejét nehezen érthető fogalmazással, fölösleges idegen szavakkal. Beszéljenek, írjanak közérthetően, főként a közszolgálati hírközlő intézményekben. Különben számolniuk kell azzal, hogy nem teljesül a nyelvi megnyilatkozás legfőbb rendeltetése, a jó értelemben vett befolyásolás, ami sohasem azonos az agymosással, divatosan szólva: a manipulációval.

Láttelelet

Vezető nyelvészünk (aki egyben az anyanyelvápolók szövetségének is köztiszteletben álló személyisége) mondja: „Nem tudok megbocsátani azoknak, akik – egyre nyitabban és egyre nagyobb hangerővel – lesajnálják az igényes nyelvhasználatra törekvést és törekvőket. Mert ezzel a legemberibb tulajdonságot: az egzakt fogalomalkotásra, az árnyalt gondolatfűzésre, a rezdületnyi pontosságú gondolatátadásra igyekvőket akarják visszataszítani a spontán reakálás állati szintjére.”

Ugyanő gondolat- és agyficamoknak nevezte azokat a hibákat, amelyeknek alapján kialakította kritikus álláspontját. Ha nem vigyázunk, hovatovább csupa bicebóca mondat taszigálja egymást az elhangzó és írott szövegben.

Még a szövegkörnyezet alapján is nehéz kihámozni a következő mondat tartalmát: „A rossz magminőség jócskán közrejátszott a gyakran kifogásolt betegségek kialakulásában.” – Eszerint van elismert, dicséretre méltó betegség is. „Félő, hogy az eredményt kérdőre fogják vonni.” – Könnyen felismerhető szerkezetkeveredés történt. Mert vagy *kérdésessé teszük*, vagy *kétségbe vonjuk*. A *kérdőre vonás* pedig a felelősség megállapítása. A köztársasági elnökről mondta a tévében a hírközlő: „Különböző összetételű olasz üzleti (igy!) emberekkel találkozott.” – Bizonyára üzletemberek csoportjára gondolt, amelynek tagjai különböző üzleti érdekeket képviseltek. A rádió szerint: „A mostani külügyminiszter teljes mértékben felsorakozott a programjaink mellé.” A katonai szaknyelv ma is gyakori vezényszava a *sorakozó*, amelyre mindig több

katona áll össze valamely alakzattá (raj, szakasz, század). Azt magam is szeretném látni, hogy egyetlen ember – még ha miniszter is –, hogyan sorakozik fel. „Ez (M/0-s körgyűrű építése a III. kerületben) ugyanis *évszázados* távlatokban lerombolhatja az életkörülményeket.” – Föltehetően az évszázados a jövőre vonatkozik. A *lerombolt* túlságosan erős kifejezés, csaknem költői túlzás az életkörülmények (?) romlására, rosszabbodására vonatkozóan. „A robbantásos merényletek közül az Aranykéz utcai viszi a primet.” – E nem éppen szerencsés szókép szerint a merényletek zenekart alkotnak, és közülük a nevesített a primhegedűs, amely a vezérszólamot húzza. Ha viszont fűvös hangszeren játszik, akkor fűjja. Egykori vezető politikus szerint „az ellenzék soraiban hasonló stílusok zajlanak.” A szokatlan szóhasználat ellenére közel áll a valósághoz ez a megállapítás, mivel a politikai életben a nyelvi megnyilatkozások sokszor nagyon is zajosak.

A szerkezetkeveredés könnyen átlátható példája ez is: „...a színház mai feladatáról is szó kerül.” – Magyarul ugyanis vagy *szóba kerül* valami (itt a színház feladata), vagy *szó esik róla*.

Mindezt és a többit is el lehet intézni egy kézlegyintéssel, de attól a hiba még hiba marad, s tovább rontja a bizonytalan nyelvérzékű hallgatók, olvasók nyelvi műveltségét.

Romlás vagy fejlődés?

A nyelvi műveltség iránt érdeklődők jelentős része főként a hibákat veszi észre, s egykettőre kész az ítélettel: *romlik a nyelv*. Ezzel kettős tévedést fogalmaz meg.

Egyrészt nem tesz különbséget a *nyelv* mint jelrendszer, amely egy nyelvközösség (magyar nemzet) közös tulajdona és e nyelv egyenként való használata, a *beszéd* között. Ennek egyik oka az, hogy a beszéd a magyarban általánosan az elhangzó, tehát a hallható nyelvhasználatot jelenti, az írásbelit nem. Saussure svájci francia nyelv tudós óta a szakmabéliek az előbbit *language*-nak (ejtsd: langázs), a másodikat pedig *parole*-nak (ejtsd: parol) nevezik. A nyelv története egyértelműen bizo-

nyitja, hogy – ha nem is egyenletesen, de – fejlődik. Elég összehasonlítani az első összefüggő, írásban is fennmaradt Halotti beszéd nyelvét a mostanival. Ezért inkább azoknak kell igazat adnunk, akik szerint mi, mindennapi nyelvhasználók *rontjuk* a nyelvet. Legalább azt kellene tudomásul vennünk, hogy a nyelv változik elsősorban a maga belső törvényei szerint, de a magyarul beszélők nyelvi gyakorlatának hatására. Fontos tény, hogy a nyelv sok változata között van egy olyan, amelyhez az egyéni nyelvhasználatot viszonyítjuk, s ez a köznyelv, s ennek írott formája, az irodalmi nyelv. Ez a norma, az a mérték, amelyet követnünk kell(ene). Ennek megismertetése és minél alaposabb megtanítása az iskolai anyanyelvi nevelés, tantárgyon és iskolán kívül pedig a nyelvi ismeretterjesztés sokféle formája, közöttük a mi lapunk Magyarul magyarán rovata.

Az Új szavak, új jelentések 1997-ből című összeállítás csupán egyetlen évből 2000-nél több új szót és szókapcsolatot sorol fel.

A szaktudományok elemi érdeke a szakmai szókincs folytonos gyarapítása. Így válik ugyanis minden tudományos eredmény, fölfedezés az egész társadalom javára.

Az elmondottak szemléltetésére a nyelvművelő följegyzzi az általa megfigyelt új jelenségeket, amelyeknek egy részét hasznosnak, a másik részét viszont fölöslegesnek, károsnak minősíti.

Feljegyzésre érdemesnek találtam azt a szót, amelyet egy neves író használt a magyar nép nehéz időkben való áldozatvállalásának megjelölésére, ez a szó a *fázlódás*. (A fázlódást is vállalta.)

Nyelvi érzékenység

Rövid bevezető történet. Első osztályos unokámmal diószedés közben a legutóbbi német leckéjét gyakoroltuk. A háziállatok nevét kellett megtanulnia, magyar–német, majd német–magyar sorrendben.

Éppen a macskánál tartottunk. *Die Katze* – mondta határozottan és a Siebs (német kiejtési kódex) előírása szerint. – Lehet-e másképp is

megnevezni? – kérdeztem. – Igen, *cica* – volt a felelet. Örömben föltemtem az „akadémikus” kérdést, figyelmen kívül hagyva a gyermek életkorát: Mi a különbség a kettő között? – ? – Visszanyerve valóság-érzékemet tovább kérdeztem: Te melyiket használnád inkább? – *Cica!* – mondta határozottan. – És miért? – Mert ez *kedvesebb*, mintha *macskát* mondok. – Nagyképűen az emberbe kódolt anyanyelvi kompetenciának nevezném ezt a jelenséget. Egyszerűbben ez a velünk született nyelv-érzék, amelyre oly gyakran hivatkozunk, amikor a hiányával mentegjük kifogásolható nyelvi gyakorlatunkat, még inkább fogyatékos helyesírásunkat, de leginkább az idegen nyelv vagy nyelvek tanulásában tapasztalt eredménytelenséget.

Az előbbi történet főhőse sokáig, szinte óvodás korának végéig nemcsak az *r* hanggal állt hadilábon, hanem az *l*-lel se boldogult. Mindkettőt *j*-nek ejtette. Édesanyja olyan szavak mondására biztatta, amelyek *l* hanggal kezdődnek. A *ló* volt az első. Rövid gondolkodás után ezt mondta: *paci*. – Vagyis a nyelvi műveltség, a stíluskészség leginkább meghatározó feltételéről, a rokonértelműségről tett tanúbizonyságot, amely az előzőhöz hasonlóan szintén kódolva van az emberben.

Több magyartanár írásban is kinyilvánította azt a véleményét, hogy a gyermekeknek ez a készsége, amely az óvodában jól működik, az iskolába kerülve, a nyelvi oktatásban részesülve mintha megakadna, sőt visszafejlődne. – A fejlődés később sem egyenletes. Felnőttek beszédében talán ezért fordul elő a kelleténél is gyakrabban jelzőként a *tők*, a *komoly*, a *fantasztikus*. Egymást üzi-hajtja a sok *dolog*, *rendelkezik*, *mond*, *oké* stb.

Az igényes beszélőnek ismernie illik a szavaknak nemcsak az alapjelentését, hanem az árnyalatokat, a hozzájuk kapcsolódó érzelmi velejárót, szaknyelven: a szóhangulatot.

Udvarias, udvariaskodó

Nem szorul magyarázatra, hogy a cím elsősorban a nyelvhasználatra vonatkozik. Kosztolányi így emlékezik vissza ifjúkori kínos nyelvbottlására. „Egy híres író fogadott. Elolvasta kéziratomat. Néhány nyájas,

biztató szót intézett hozzám. Végül fölhatalmazott arra, hogy máskor is jöjjek el hozzá. Olvadoztam a megtiszteltetéstől, s valami nagyon finomat, udvariasat akartam mondani. – Igenis – rebegetem mélyen meghajolva –, majd máskor is elfáradok. Künn az előszobában sírva fakadtam a szégyentől.” Azért idéztem bevezetésként e történetet, hogy föltehessem a kérdést: Vajon sírva fakadna bárki is, ha az eltúlzott udvariaság vélt hibájába esnék? Kiváló pedagógus nyelvmuvelőnk elgondolkodtató megállapításokat tesz személyes tapasztalatai alapján „Az iskolai kommunikáció nyelvi szintje” című írásában.

Az iskola a nyelvhasználat tekintetében is sajátos helyzet, s ha a beszéd valóban mindig szituatív (ahogy a tudomány tanítja), akkor tanárnak-tanulónak ehhez kell(ene) igazodnia. Csupán egy-két megállapítására szorítokozom. Kulcsszóvá vált az *akar(juk)*. „Nem ezt a verset akarjuk megtanulni.” – A másik ilyen a *mikor*? Nem vitatható a diáknak az a joga, hogy kérdezhet, még a legszigorúbb tekintélyi rendben is megtehetette, ha a cél az *információkérés*. „Mikor javítjuk a dolgozatot?” – A hanghordozás, a közeg, a tanári válaszra adott viszontválasz egyértelműen követelést fejezett ki. – Még egy apróság. Egy leánytanuló neve Ágnes. A tanár így szólította meg. Mire ő parancsoló hangon, félreérthetetlen követelésként közölte, hogy ő nem Ágnes, hanem *Ági*, azaz szólítsa a tanár a becenevén. A tanár szerint sokszor utasításokat, számonkérést közöltek vele.

Ez van (néhány) iskolában. És azon kívül? Egy húsz év körüli fiatalember „nagyanyja lehetne korú”-hoz a buszon: „Nyanya, hogy jutok el leggyorsabban az állomásra?” – Megkapta a talpraesett választ: „Úgy, hogy még egyszer nyanyának szólít.” – Sajnos, kevés az ilyen bátor ember. Bátrát mondtam, mert az utcán, buszon, mozik előcsarnokában a fiatalok szájából (is) válogatott trágár, útszéli kifejezések hangoznak el. S ha valaki szóvá teszi, megkapja a magáét, s a többi utas vagy jelenlévő – akik különben egyetértenek a tiltakozóval – lapitva cserben hagyja. Úgy látszik, kevesen forgatják a Nyelvi illetan című nagyszerű kiadványt.

Tudatlanság? Tévedés?

Addig nem beszélhetünk a nyelvi műveltség mélypontjáról, amíg a tömegtájékoztató eszközök közléseinek hallgatói, olvasói észreveszik a botlásokat, hibákat.

Más kérdés, hogy tudatlanságnak vagy tévedésnek minősítik-e. Föltétlenül helyeselhető, ha ilyen észleleteiket szóvá is teszik.

Elég gyakori még értelmiségi emberek megnyilatkozásaiban is az idézett szerző személyének eltévesztése. Holland biztosítótársaság reklámjában Paul Éluard verséből idéznek: „Neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosópor”. Hollandiában talán nem, de itthon, a kis Magyarországon, remélem, minden iskolába járt ember tudja, hogy az idézet szerzőségét József Attilától nem lehet elvitatni. Azon viszont a franciák sértődnek meg, ha koszorús költőjük nevét nem *Elüár*-nak, hanem *Eluár*-nak ejtik.

Egy másik újságíró Kossuth szájába adja a következő idézetet: „Amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet félve a szenvedésektől önmaga lemondott, annak visszaszerzése nehéz és mindig kétséges.” Ez a szöveg a szegedi Széchenyi téren álló Deák-szobor talapzatán olvasható. Az író bizonyára összekeverte a Kasszandra-levéllel, amelyet valóban Kossuth írt a haza bölcsének a kiegészés előtt.

Egy interjúban a megszólaltatott Kossuth-díjas színművész arra a kérdésre, hogyan tesz minden jót az életben, így válaszolt: „Ahogy József Attila írja: Az igazat mondd, ne csak a valót!” Bizonyos vagyok benne, hogy nem a színművész, hanem az interjú készítője tévedett. A gyakorlott versmondó, ha nem tudja is, de érzi, hogy a 11 szótagos sor csak a „valódit” szóalakkal teljes, a ritmus sérelme nélkül.

Az MTV1 híradójában hangzott el: „Értékes kéziratok kerültek az Országos Levéltár tulajdonába. Közöttük van Mikszáth levele volt és leendő feleségéhez, *Makus* Ilonához.” Sediánszky János Új évezred felé című műsorában ugyanazon a napon *Mauks* Ilonáról beszélt. Ő mondta helyesen a kétszer férjhez ment feleség nevét.

Sok újságíróra ráférne egy-egy „speckoll” például az általános nyelvészet köréből. „Ha a világ nyelveinek osztályozásában nem

mélyednének is el túlságosan, és belgául is elmondhatnám” szöveg az egyszerű embertől nem vehető zokon, de a hívatásoknak illik tudniuk, hogy belga nyelv nincs. Belgiumban flamandok és vallonok élnek. (Nem mindig teljes békességben!) S az utóbbiak franciául beszélnek. Ennél csak az a riporter tájékozatlanabb, aki a tévében megszólaló nevezetes szemlélyről így nyilatkozik: „X.Y. brazilul beszél.” Ennek a kontinensnyi országnak a polgárai ugyanis portugálul beszélnek.

Fejlődik – fejleszt

Sokan azt gondolják, hogy a nyelv, a mi magyar nyelvünk is senkitől, semmitől nem befolyásolva éli a maga életét, és szolgálja, sőt kiszolgálja azokat, akik szájukra, finomabban: ajkukra veszik.

Pedig nem így van. Aki csupán az újságokat olvassa naponta szorgalmasan, az megfigyelheti, hogy egy-egy szó eltűnik, mások meg újdonságként kerülnek a szemünk elé. Kétségtelen, hogy a nyelvnek van önfejlődése, a társadalommal együtt változik, mások meg ügyes nyelv-művelők alkotásaiként tűnnek föl. A szakfolyóiratok időnként közölnek új szavakat. Nem vállalkozom arra, hogy szójegyzékeket közöljek, de a gazdag anyagból szívesen válogatok.

A tudományok szédületes fejlődése, a hírközlés soha nem látott gyorsasága és gazdagsága valósággal kikényszeríti új szavak létrejöttét vagy tudatos alkotását. Például kezdetben volt a *telegráf*, amelyet *távíratnak* magyarítottak a görög nyelvből. Ikertestvére, a *telefon* ma is telefon, és mind a mai napig vivja a harcát a *távbeszélővel*. Sajnos, minden származékában nem használható. Megérdemelt dicséret, ha valaki így figyelmezteti társát: Már hányszor megmondtam, hogy röviden *távbeszélj*. Érdemes megjegyezni, hogy a sokkal szellemesebb és gyökeresen magyar *sürgöny* kihullott a nyelv rostájából (máig titokzatos körülmények között). Áldott jó professzorom, aki gyakran küldött gyors üzenetet, minden alkalommal *sürgönyözött*.

A hírközléssel kapcsolatos az a találmány, amelyet olyan üzenetek továbbítására használnak, amelyek már akkor is későn érkeznek, ha

azonnal, egyidőben továbbítják őket Ez pedig nem más, mint a *fax*, a *facsimile transmission* rövidítése.

Első személyes alkalmazásakor nem akartam hinni a szememnek. A hírközlési munkakörben dolgozók már akkor játszi könnyedséggel dolgoztak vele. Engem, a késés miatt aggodalmaskodót így emelt ki letargiámból: Azonnal küldünk neki egy faxot. A hurrát nem is ekkor kiáltottam, hanem amikor megtudtam, hogy ez a csoda magyarul *távmásoló* (berendezés), illetve *távmásolat*. Aki ezt műveli, az *távmásol*. A *távmásolás* szóból alkotott ige az ortodoxokat fanyalgásra készíti, pedig lehet, hogy minden lelki megrendülés nélkül mondják, hogy *fénymásol*, *távirányít*, *nyelvszegényít*, sőt *nyelvművel*.

Igekötős alakjai *átfaxol*, *elfaxol* még kissé szokatlanok ugyan, de az *át*- és az *eltávmásol* bizonyosan beilleszkednek nyelvünk rendszerébe.

Nyelvi érzékenység

Közhely számba megy az a vélekedés, hogy minden beszélő embernek egyéni, csak rá jellemző a viszonya az anyanyelvéhez.

Akik nem látják olyan lehangolónak az átlag magyar (ha van ilyen) igénytelenné váló nyelvi műveltségét, szívesen vették azokat a kis szösszeneteket, amelyek éppen a nyelv finom árnyalataira hívták fel a közfigyelmet. Biztatásukra hozzáfogtam azoknak a szópárokknak az összegyűjtéséhez, amelyek vagy alakjukat, hangzásukat vagy jelentésüket tekintve olyan közel állnak egymáshoz, hogy a felületes szemlélő könnyen összecseréli őket.

Most a rendszerezéstől eltekintve válogatok közülük néhányat. Rovatcímünkhöz közel áll a *magyarít*–*magyarosít* szópár. Az elsőnek a jelentése: 'nehezen érthető (főként idegen nyelvű) szöveget magyarul tolmácsol, magyarra fordít, magyar szót alkot'. (L. még *magyarosan*, *magyarul*, *magyarán!*) A *magyarosít* ige jelentése ma elsősorban: 'idegen hangzású családnevét hivatalos engedéllyel magyarra (magyarosra) cseréli fel, vagy a stilisztikailag kifogásolható szöveget a magyarosság stiluskövetelményeihez igazítja.' – *Emlékezik*–*emlékszik*. Jelentésbeli eltérés

is kialakult köztük. Az első valami vagy valaki emlékének tudatos felidézését jelenti. Valamilyen nevezetes eseménynek vagy személynek kegyelettel adózunk. A nyelv művelők szerint ebben az értelemben csak a *-ra, -re* ragos vonzata helyes. Az *emlékszik* csak az emlékezet működésére, mint pszichikai tevékenységre vonatkozik. A töve csak a kijelentő mód jelen idejében használatos (*emlékszem, emlékszel* stb.), a többi időben, módban és származékokban az *emlékezik* ragos formái élnek (*emlékeztem, emlékező*).

Csíp-szúr. A magukat az élősködő rovarok világában jártasnak tartók kardoskodnak a megkülönböztetésük mellett. A nem szakember nem ismeri pontosan a csipés és a szúrás bonyolult működését. Ezért fölösleges, nagyképp pontoskodásnak tűnik, ha valaki ragaszkodik ahhoz, hogy a szúnyog, a méh, a darázs, a bolha, a tetű szúr, a köznapi beszédben nyugodtan mondhatjuk, hogy a méh is meg a darázs is csíp. Sőt a paprika, a füst, a csalán ugyancsak csíp.

A gyermeknyelvben a szódavíz megnevezésére a *szűrős* víz és a *csípős* víz egyaránt használatos.

Kommunikálunk

Bizonyára már mások is felfigyeltek arra, hogy a *kommunikál, kommunikáció* és igei, főnévi változatai szinte divatszóvá váltak. Magyarul azt jelenti, hogy kapcsolatot létesít és tart fenn, illetve magát a kapcsolatot jelöli. Ez sokféle lehet.

Közülük a legáltalánosabb és az emberre a legjellemzőbb a verbális, vagyis a nyelv által megvalósuló kommunikáció, azaz nyelvi közlőkapcsolat. Az is megfigyelhető, hogy ennek a nyelvhasználatban megvalósuló változatai napjainkban a *mond, elmond, beszél, szól* és főnévi alakjainak használatára szorítkozik. A híradásokban szinte állandósult forma az *elmondása szerint* szerkezet.

Fontos megkülönböztetnünk az információt a kommunikációtól. Az utóbbi mindig dialógus, magyarul párbeszéd, amely elvileg egyenlő felek között folyik, amelynek alapfeltétele a kontaktus. Ezért a legáltalóbb

igei megjelölése a *beszélget* szavunk, amely igazából önállóan nem is használható. Ha ezt olvasom: „Sztálin Jóska jelleméről *beszélgetett* Kun Miklós történész” (a tévé műsorában), önkéntelenül fölteszem a kérdést: *kivel?* Vagyis a *beszélget* szavunk vonzata a *-val, -vel* ragos határozó. Ugyanilyen hiányos szerkezet az a kérdés, amely egy-egy közlés után hangzik el, mintegy felszólítva a beszédtársat véleményének, álláspontjának kinyilvánítására, így: *Mit szólsz?* – Ehhez ugyanis szervesen kapcsolódik a *hozzá*. – Ugyanez figyelhető meg, ha beszédbeli előzmény nélkül mondja valaki: *Egyetérték* – mert csak *a valamivel, valakivel* válik teljessé a közlés. Egy kissé áttételesebben, de ugyanez vonatkozik az *odafigyel* szavunk szerkezet nélküli használatára. Ha az újságban ezt olvasom: „A konzervgyárban *odafigyelnek*” – ismét föl kell tennem a kérdést: *kire? vagy mire?*

Egy találomra kiválasztott szövegből emeltem ki azokat a szavakat, szókapcsolatokat, amelyek a szóban forgó nyelvi közlőkapcsolat megvalósulását jelölik: *kijelent, elbeszél, beszámol, előad, üzen, ecsetel, megmagyaráz, megnyilatkozik, megállapít, válaszol, megemlíti, választ ad, észrevételt tesz, vallomást tesz, a nyilvánosság elé tár, kérdést intéz, hangsúlyoznom kell, tárgyilagos képet fest, véleményt nyilvánít, azon a véleményen van, valótlanságot híresztel, eskü alatt kész vallani, ítéletet mond, a hatóság elismerte, visszaadja a szavait, valamire terelődik a szó, véleményemet a következőkben foglalom össze, beszélgetésünk másra is kitért* stb. A felsorolt példák értelmezéséhez a beszédhelyzet ismerete szükséges.

A normától való eltérést minősíti a *hadovál, dumál, linkel, lantol, hamukázik, hantál, nyomja a sódert, bő lére ereszt, szaporítja a szót, üres szalmát csépel* stb.

Az elmondottak, leírtak tükrében talán válaszolni tudunk a nyelvi műveltségünket, kommunikációs készségünket firtató kérdésre: *Tudunk-e beszélgetni?* – vagy hogy a témánál, a címnél maradjunk: *Lehet-e velünk kommunikálni?*

HELYES KIEJTÉS

Igénytelenység

A tömegközlelési eszközök (médiumok) hallgatói, nézői, olvasói közül egyre többen figyelnek föl a botlásokra. Észrevételeiket köszönettel vettem és veszem a jövőben is. Tanulságul néhány megjegyzést fűzök hozzájuk.

Kezdjük egy olyan jelenséggel, amely a szó alakját érinti. Aki az idézetet följegyezte, szokatlannak találta a benne olvasható tulajdonnév toldalékolását. „...a Jelenkor folyóirat rendezésében a *Holmiben* (így!) megjelenésre váró novelláját olvasta fel.” – A szokatlanság alapja az, hogy az írója nem vette figyelembe a hangrendi illeszkedés szabályát, amely szerint a vegyes hangrendű egyszerű magyar szavakhoz rendszerint mély magánhangzójú toldalékok járulnak. A tiszta magas, ill. tiszta mély hangrendűek viselkedése egyértelmű. Ez, ti. a *Holmiben* alak nyilvánvaló botlás, ami – tudomásom szerint – semmivel sem igazolható. Ezzel az erővel (hogy azonos típusú tulajdonnévnél – folyóiratcím – maradjunk) azt is mondhatjuk, írhatjuk: a *Csillagben*.

Vegyes hangrendűnek nevezzük azokat az eredeti egyszerű magyar szavakat, amelyekben a mély magánhangzókkal együtt *i*, *e*, *é* magasak fordulnak elő: *fiú(val)*, *betyár(ok)*, *béká(ra)*.

A nyelvtörténetben tájékozatlanokat megzavarhatja jónéhány olyan szavunk, amelyben *i*, *í*, azaz magas magánhangzó van: *hid* (hidas), *zsír* (zsírban); *hív* (hívna), *sír* (sírok). Ilyen ragozása van két *é* töhangzós főnévünknek és néhány íkes igénknek is: *cél* (célba), *héz* (héjas), *bízik* (bizom), *nyílik* (nyílott). Ez az *i*, *é* nyelvünk történetének régebbi korszakában mély hang volt. Olyasféle, mint az orosz 'jerü'.

A magyar helyesírás szabályai szótári részében a bizonytalan, vagylagos illeszkedésű szavak esetében a mély magánhangzós toldalékolást részesíti előnyben: *klímában*, *vétónál*, *sevróból* stb. (Ezek többségükben idegen hangzású új jövevényszavak.)

Ugyanez vonatkozik a tulajdonnevek, mozaikszók, idegen szavak toldalékolására is, bár ezekben a vagylagosság érvényesül: *Ágnesnek*–*Ágnesnek*, *Ábelnek*–*Ábelnek*, *Alberttal*–*Alberttel*, *Alfréddal*–*Alfréddel*, *Noéminak*–*Noéminek*, *Szalonikiban*–*Szalonikiben* stb. Ugyanez a kettős-ség jellemzi azokat a szavakat, amelyekben a mély hangú szótag után

csak egy *e* hangú következnek: *fotelba–fotelbe, bakterok–bakterek* stb.

A hangrendi elhasonulás példája az *ide* toldalékos alakja: szabályosabb az *idébb*, de jó a kissé népies *idább* is. Ilyen a *hamar–hamarább–hamarébb, a honnan–honnét* alak is.

Gyakran hallhatók, ritkábban olvashatók az ilyen szóalakok, mint *kerthöz, emberhöz, szívhöz* stb. A három változatú toldalékok (*-hoz, -hez, -höz; -szor, -szer, -ször*) közül a magas magánhangzójúak aszerint is elkülönülnek, hogy ajakkerekítéssel (labiális) vagy ajakrés nélkül (illabiális) ejtett magánhangzójú szavakhoz illeszkednek. Ezért a *kerthez, szívhez, emberhez* alak a köznyelvi, tehát a helyes.

Néha az illeszkedés két változata jelentéskülönbséggel jár: Beszéltem *Sikkel* (név); A henger *sikkal* metsszük.

Lám, egyetlen szóalakban (*Holmiben*) mennyi tudnivaló sűrűsödik!

Hangsúlyozunk

A hangsúlyról szóló fejezet mind az iskolai nyelvtankönyvekben, mind az ún. tudományos tüzetes nyelvtanokban az utolsó fejezetek egyike. Mire idáig ér a tanuló vagy a szakember, rendszerint közeledik a tanév vége, vagy lanyhul a tanulmányozásra fordított figyelem. Ez lehet az egyik oka, hogy elméletében is bizonytalanok vagyunk, gyakorlatban való megvalósítása pedig még inkább sántít. A másik oka a hibázásnak a hangsúly lényegéből, mívoltából következik. A hangsúly – ellentétben a kiejtett vagy a leírt szóval – testetlen, mondhatnám: titokzatos. Az elhangzó szó, szöveg testébe bújva teljesíti nélkülözhetetlen feladatát. A magyartól eltérő hangsúlyozású nyelvekben mellékjelekkel szokták jelölni.

Az iskolában úgy tanultuk, hogy van *értelmi, érzelmi és ritmikai* hangsúly: ezeken belül *szó-, szólam- és mondathangsúly*. A szóhangsúly létezését már Arany János is kétségbe vonta. A hangsúly szerepe szolgálai. A szavak köntösében rejtőzködő hatalom, a tartalom, a mondanivaló megfellebbezhetetlen utasításait kell teljesítenie.

Legegyszerűbb meghatározása szerint a hangsúly nem más, mint *hangerőtöbblet*. Valamelyes hangerő ugyanis minden egyes beszédhang

képzéséhez szükséges, de hangsúlyosnak csak az a szótag számít, amelyiket – a környezetéhez viszonyítva – nagyobb hangerővel mondunk ki. Ez a többlet vagy nyomaték eléggé viszonylagos. Sok tényező határozza meg, mikor legyen nagyobb, mikor kisebb.

Most nem részletezem még az alapszabályokat sem, a részszabályokat még kevésbé. Csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a beszélt, elhangzó nyelv használója valamilyen módon – sokszor ösztönösen – engedelmeskedik ennek a szabálynak az agytól a beszélőszervünkig (a szájig) közvetlenül vezető rövid úton.

Ez lehet az oka annak, hogy a *hangsúlyoz* és szinonimái divatszóvá váltak. Hangsúlylavinának is nevezhetném némi túlzással, mert a nyilatkozó miniszterelnök, szenátor, rektor, dékán, vezérigazgató, rendőrtábornok, a határőrség parancsnoka, a szakszervezet elnöke – nem elmondja, kifejti, ismerteti, előadja, válaszolja, részletezi, közli stb. mondanivalóját, hanem *hangsúlyozza*: A pápa azt *hangsúlyozta* (s ez után fél óráig sorolja, hogy mit). A miniszter *hangsúlyozta* (ismét hosszan) a kedvező szerkezeti változásokat. Márpedig a hangsúly mivoltából következik, hogy ilyen hosszan nem lehet *hangsúlyozni*, *kihangsúlyozni*, *hangsúlyt adni*, *fektetni*, *helyezni*, *hangsúlyozottan aláhúzni*. Se miniszter, se világhírű szaktudós nem gondolhatja komolyan, hogy az ő beszédének minden szava, minden részlete csak nyomatéktöbblettel ejthető.

ÍRJUNK HELYESEN!

Nyelvtan és helyesírás

Különféle szövegek (publicisztikai, tudománynépszerűsítő) olvasása közben fölfigyeltem a *napról napra, lépésről lépésre* típusú szókapcsolatok írásmódjára, arra, hogy helytelenül kötőjellel állnak.

A magyarázatot a nyelvtanban találjuk meg. Az elemzésnek nevezett módszer lényege, hogy az erre kiszemelt szöveg vagy szövegrész minden szerkezeti elemét elhelyezzük a nyelv mint rendszer hálójában. Ennek az eljárásnak legmagasabb szintje a szövegelemzés (explication de text). Ez után következik a mondat-, a szó- és a hangtani elemzés. Ez alkalommal a mondatelemzést alkalmazzuk a jelenség helyesírásának magyarázására. Induljunk ki egy idézetből: „Száll a madár ágrul ágra, / Száll az ének szájrul szájra.” (Arany: Buda halála). A felületes elemző az alany (madár, ének) és az állítmány (száll), hajlamos két határozónak felfogni az *ágrul ágra* és a *szájrul szájra* szókapcsolatot, amelyeknek a tagjai *honnan?* és *hova?* kérdésre felelnek. A nyelvtan viszont szorosan összetartozónak fogja fel őket, és komplex határozónak nevezi. A lényeg tehát a határozók irányhármasságából (*honnan?* – *hol?* – *hova?*) az elsőnek és a harmadiknak a szoros kapcsolata. Idézett szövegünkben az első azt jelenti, hogy a *madár* nem gubbaszt, hanem állandóan változtatja a helyét, az *ének* pedig szóképként (megszemélyesítés) a történelmi hagyomány nemzedékről nemzedékre, vagyis folyamatos öröklődését jelenti. A mindennapi beszédben leggyakrabban előforduló komplex határozók: *időről időre, lépésről lépésre, sorról sorra, egytől egyig, tetőtől talpig, látástól vakulásig*. Ez az ún. alaki komplexitás, amelynek a lényege az egyenrangúság, a közöttük fennálló kapcsolat, a logikai-tartalmi mellérendelés. Egy másik idézet: „És ez így megy évről évre (téli-nyáron *szünet nélkül*)” (Arany: Ágnes asszony). Az első az eddig mondottak alapján könnyen minősíthető (*mettől?* *meddig?*) A másodiknak a tagjai közé kötőjelet teszünk. A harmadik (*szünet nélkül*) nyomósítja az előző kettőt más szavakkal kifejezve. Bár alakilag ez is kéttagú, mégis egyetlen határozó, amelyet névutós névszóval fejezünk ki (*pénz nélkül* = pénztelenül; *ész nélkül* = esztelenül).

A komplexitásnak másik változata az, amelyben a tagok egymáshoz való viszonya alárendelő. Például: Az autó *a falutól száz méterre* fordult

az árokba. A három szóból álló szerkezetre csak így kérdezhetünk: hol? Ezért vesszøre, kötőjelre nincs szükség. Ilyenek még: *mához egy hétre* (mikor?), *tavaly télen* (mikor?), *tegnap este* (mikor?), *fejjel lefelé* (hogyan?), *arccal a földre borulva* (hogyan?). Vagyis a szókapcsolatok együtt jelentenek egy körülményt. Ez ugyanis a határozónak nevezett mondatrész funkciója, szerepe.

Szótár a helyesírásért

Helyesírási bizonytalanságaink eloszlátásának legegyszerűbb módja, ha a kezünk ügyében lévő szótár után kapunk. Akinek a kezében „előfordult” (bocsánatot kérek az író emberek többségétől) már A magyar helyesírás szabályai című könyv II. kiadása (megjelent 1984-ben), az tudja, hogy három szerkezeti része van: a SZABÁLYZAT, a SZÓTÁR és a TÁRGY-MUTATÓ.

Minden rosszindulat nélkül, legföljebb enyhe nehezteléssel állapítom meg, hogy találkoztam már olyan érettségizett fiatalokkal, akiknek még nem volt szerencséjük ehhez a 385 oldalas könyvhöz. Bár a SZÓTÁR a legterjedelmesebb rész (a 125-től a 377. oldalig), a gazdag magyar szókészletnek csak egy része, mégpedig a helyesírás szempontjából problémás rétege található meg benne. A SZABÁLYZAT értelmezése és a TÁRGYMUTATÓ használata bizonyos fokú nyelvtani tájékozottságot kíván.

Ez a tény tette indokolttá a *Helyesírási tanácsadó szótár* kiadását 1961-ben, illetve a *Helyesírási kézisztár* megjelentetését 1988-ban.

Mivel a nyelv állandóan változik – főként a szókincs, szóállománya bővül, gazdagodik, kisebb része „kiavul” az élő nyelvből –, a mai igényeket kielégítő kiadványra volt szükség. Ebben az évben jelent meg a Magyar helyesírási szótár, amelynek szerkesztői: Deme László, Fábrián Pál és Tóth Etelka. A szótár alcíme: A Magyar Tudományos Akadémia szabályai szerint. Ezzel hangsúlyozni kívánták, hogy az MTA helyesírási szabályzatának változatlanul érvényben lévő, 1984. évi II. kiadásához igazodtak.

A szótár a korábbi változatoknál lényegesen bővebb. Mintegy

140.000 szót és szókapcsolatot tartalmaz. A művelődéstörténeti szempontból is jelentős mű használatához fontos tudnivalókat tartalmaz.

Például az alakváltozatoknak két típusát közli. Az azonos értékben alkalmazhatók *v.* (=vagy) kötőszóval (*fel* v. *föl*) kapcsolták össze. Ha az alaki különbség jelentésbeli különbséggel jár, közöttük és kötőszó van (*fia és fiúja*).

A helyes írásmódot a szó jelentésével, értelmezésével és mondatba foglalásával is szemlélteti.

A szavak toldalékos alakjai közül csak azokat veszi fel, amelyek helyesírási szempontból kérdésesek.

Az elválasztásra vonatkozóan csak olyan szóalakok esetében ad útbaigazítást, amelyeknek tagolása nehézségbe ütközik (*Wa-shington, ref-le-xió, kilo-gramm, monog-ram* stb.).

A szavak, szóalakok számának szaporítása az ún. *bokrosítás*. Az azonos típusú, de a szótárban nem szereplő alakok írásmódjának analógiás kikövetkeztetése.

Feltétlen gazdagodást jelent jó néhány új szó közlése a legkülönbözőbb tárgykörökből. Ilyen például a *dzsogging, pizzéria, sikerdíj, szoftver, zöldhatár* stb.

Bizonyos, hogy a szótárkészítők nem ülhetnek babérjaikon, mert nyelvünk szinte hétről hétre bővül olyan szavakkal is, amelyeknek a helyesírását tisztázni kell.

Nemcsak helyesírás

Lapunk néhány olvasója – címmel és aláírással – közös levelet írt a „Tisztelt Szerkesztőség”-nek.

Benne szigorú kritikával illetik Paskai László bíboros érseknek az új évezredet köszöntő beszédéből idézett jókívánság helyesírását. Pontosabban azt, hogy a *jóisten*-t kis kezdőbetűvel írták. (2001. 01. 02.) Szerintük „aki ezt leírta, az vagy nem ismeri a magyar helyesírást, vagy annyira elfogult materialista, hogy a bíboros szájába (tollára) ad egy kisbetűs tulajdonnevet – természetesen nem is lehet keresztény, mert ha

az, akkor az Isten nevét nagybetűvel írni.” A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásának 160. pontja szerint „A mitológia és a vallás fogalmkörébe tartozó személynévként használt nevek *általában* nagy kezdőbetűsek: Allah, Boldogasszony, Hadúr, Isten, Jupiter, Oziris, Zeusz stb.” – ez a névsor (betűrendben) önmagáért beszél. A szabályzat megjelenésének, kiadásának évében (1984) a kötelező ideológia alapján került egy sorba az egy igaz Isten neve a többivel – a keresztény Magyarországon. A szabály így folytatódik: – „Az *isten* szót gyakran használjuk köznévi értelemben is, amelyben kisbetűs kezdése a helyes: a sóhajként elhangzó *istenem!*; a köszönésként használt *isten áldjon; isten veled;* a köszönet gyanánt elhangzó *isten fizesse meg;* a fogadkozásként, bizonygatásként használt *isten bizony, isten a tanúm, isten ments* stb.” Ezeket állandósult közkeletű nyelvi kifejezéseknek minősíti a szabályzat, amelyekben úgymond „elhomályosult” az *isten* szó jelentése.

Ha a közelmúlt és részben a jelen írásgyakorlatát vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy a nem kifejezetten vallásos szövegekben szinte következetesen kisbetűs írásgyakorlattal találkozunk. Sokan világnézeti állásfoglalásként fogják fel ezt, s a nagy kezdőbetű használatát nem mindig vállalták. Az újabb nemzedékek számára ez annyira szokássá vált, hogy napjaink oldottabb légkörében sem képesek ettől a beidegzéstől szabadulni.

Ami a konkrét esetet illeti, még az idézett szabály szerint is megbotránkoztató, és sérti a lelkiismereti szabadságot, s nem árt fölemlegetni az írástudók felelősségét.

Nyelvi takarékoság

Minden nyelvben változatos módon érvényesül a gazdaságosság szempontja. Legfőltűnőbbben a beszéd és az írás takarékos megoldását jelenti.

Leggyakrabban alkalmazott formái a rövidítések szóban és írásban. A rövidítés összefoglaló fogalom. Beletartoznak azok a gyakrabban előforduló rövidítések és jelek, amelyeket a HSz (A magyar helyesírás szabályai 11. kiadás) 282. pontja sorol fel (összesen 74-et). Ezeknek

a kiejtése és a helyes írása az iskolázott embereknek ritkán okoz gondot. Annál többet a rövidítés összefoglaló fogalomkörébe sorolt ún. *mozaikszók*. A HSz A rövidítések és a mozaikszók című fejezetben tárgyalja őket (276-287). A mozaikszó lehet a fogalom további tagolása szerint *betűszó*, valamely többszavas név alkotóelemeinek kezdőbetűiből alakult. Lehet tulajdonnévi, amelynek minden betűjét (a többjegyűeknek minden jegyét) nagybetűvel írjuk: *MÁV* (Magyar Államvasutak), *PTE* (Pécsi Tudományegyetem), *ENSZ* (Egyesült Nemzetek Szervezete), amely az eredetinek a tükörszava: *UNO* (United Nations Organization). A betűszó lehet köznévi (az előbbi tulajdonnévvel szemben), csupa kisbetűből áll, mivel kis kezdőbetűs szót helyettesít. Ilyen a *tv* (televízió). Mind gyakrabban ún. betűneves írású: *tévé*, a *tsz* (téesz), *vécé* (water closet), *gyes* (gyermekgondozási segély).

A mozaikszó másik változata a *szóösszevonás*. Rövid vagy rövidített szavakból, szórészekből, esetleg kezdőbetűkből alakultak. Az első betűjét általában nagy-, a többi kisbetűvel írjuk, úgy, ahogy a tulajdonneveket. Ilyen például a *MAHART* (Magyar Hajózási Rt.), *MEDOSZ* (Mezőgazdasági-Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezete). Nehéz elkülöníteni a betűszóktól, de *Kermi* (Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet), *Ofofért* (Optikai, Finommechanikai és Fotocikkeket Értékesítő Vállalat). A *szóösszevonás* is lehet közzsói. Csupa kisbetűvel írjuk: *radar* (radio detection and ranging), *trafó* (transzformátor), *telex* (teletype exchange), *tsz* (termelőszövetkezet). Így betűneves, írással: *tsz-téesz*, *tv-tévé*, *kp-kápé* (késpénz).

Azokat a tulajdonnévi mozaikszókat, amelyek idegen eredetűek, s mozaikszó jellegük sem ismert, nem írjuk csupa nagybetűvel, ha az átadó nyelvben sem úgy írják őket. Például: *Fiat* (Fabbrica Italiana di Automobili Torino).

Kiejtésük szerint lehetnek egybeejtettek: *MÁV*, *ELTE*, *HÉV*; betűző ejtésűek: *FTC*, *MTK*, *MDF*; vegyes ejtésűek: *MTESZ* (cmtéesz – metesz). A betűszókhöz a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk: *MÁV*-ot, *ENSZ*-szel, *DNS*-szel, *tsz*-szel, *tv*-zik. A szóösszevonásokkal viszont kötőjel nélkül, egybeírjuk: *Fiattal*, *Alitaliánál*, *telexszel*, *trafója*. A betűszók toldalékos alakjainak kiejtése, főleg ha idegen eredetűek, még nem állapodott meg. Ezt olvasom egy hetilapunkban: „Ezt fogják számon kérteni az

ORTT-vel?” Ellentmondás van az írott alak és kiejtett alak hangrendi illeszkedésében. Ha egybeejtjük, akkor *ORTT-tal*, ha betűzve, akkor az *Oertété-vel*. Ugyanez a gond a *tv*, a *tb*, az *APEH*, az *MFB*, az *OTP*, valamint a *MÉH* toldalékolásával is.

Külön vagy egybe?

Sokak szerint a legtöbb gondot a magyar helyesírásban az okozza, hogy nem mindig tudjuk, mely szavakat, szókapcsolatokat írunk külön vagy egybe.

Ezt a vélekedést erősítette meg az az egykori kedves tanítványom, aki szülőfalujáról, Kisjakabfalváról kétkötetes monográfiát írt. A megtisztelő fölkerésre átnézett (lektorált) szövegben sorra vettük helyesbitő javaslataimat. A javítanivalók többsége a fentebb írt kérdéskörbe tartozott. Többször is arra kért, hogy erre a gondra hívjam föl lapunk olvasóinak figyelmét. Szívesen teljesítem kérését.

Legelőször azt a tévhitet, álszabályt kell megcáfolnom, amely így szól: „Egy fogalom – egy szó.” Példával szemléltetve: „változtatható sávzélességű középfrekvenciás erősítő.” A műszaki műveltségűek igazolhatják, hogy ez a négy szóból álló nyelvi kifejezés egyetlen fogalmat jelöl. De aligha akad olyan személy, aki egybeírná.

Nem szándékom az erre vonatkozó szabályok tüzetes felsorolása. Mindenki megtalálhatja és elolvashatja őket a helyesírási szabályzatban. Megértésük egy bizonyos nyelvtani iskolázottságot feltételez. Inkább azt a kulcsszót mondom, amely a kérdéses esetek többségének a megoldását segítheti. Ez a JELENTÉS. Vagyis két vagy több szó mást jelent külön-, illetve egybeírva. Közismert, már az iskolában tanult példák: *kis asszony* – *kisasszony*, *meleg ágy* – *melegágy*, *drága kő* – *drágakő* stb.

Felsorolok néhány esetet azok közül, amelyekben ugyancsak a jelentés a megoldás kulcsa. Ám a jelentésbeli különbség nem olyan nyilvánvaló, mint az iménti példákban.

Íme az első: *akárcsak*. Egybeírva hasonlítást fejez ki. Olyan, *akárcsak* (= akár vagy mint) az apja. Különírva: óhaj. *Akár csak* (legalább, csupán) egyszer láthatam! – Megszorítás is kifejeződik benne: nem többször, nem sokszor.

A következő a *bárcsak*. Egybe: óhaj jellegzetes nyelvi kifejezése. *Bárcsak* elhihetném! – Külön: megszorítást jelöl: *Bár csak* én láttam (senki más), mégis elhiheted.

Csakhamar így = nemsokára (a csak a hangsúlyos az élőbeszédben). Például: *Csakhamar* elintézte ezt az ügyet. Külön csak gyorsan (a *hamar* a hangsúlyos) – *Csak hamar*, még ránk esteledik!

Úgyis: hiszen, különben is; *úgyse* vagy *úgysem*: hiszen, különben sem. Ne sirjál, *úgyis* megkapod! Hiába beszélsz, *úgyse* érti. Különírva: mód- vagy állapothatározó + az *is* hozzátoldó kötőszó. Pl. *Úgy is* lehet, ahogy te csináltad. – *Így se* volt jó, *úgy se* volt jó.

Korunk gyakran használt, szinte divatos szókapcsolata a *szabadidő*. Egybeírva: az ember napi vagy heti időbeosztásában a munkaidőn (és más kötelező elfoglaltságon) kívüli, szabadon felhasználható idő. Fontos a *szabadidő* megtervezése. Ez a *szabadidő* program, amelyhez célszerű öltözék a *szabadidőruha*. Különírva a nem tervszerűen, menetrend-szerűen adódó hosszabb-rövidebb időtartam. Például: *Szabad idejében* szívesen kertészkedett.

Folytatása következik.

Külön vagy egybe II.

Ismételten leszögezzük, hogy két vagy több szó külön- vagy egybeírásáról a JELENTÉS alapján döntünk. Ezt a vezérlő szempontot érvényesítve veszünk sorra olyan eseteket, amelyekkel gyakrabban találkozunk. Részletező magyarázat helyett beszéljenek a példák!

Csakannyi (= ugyanannyi) a tied, mind az enyém. – *Csak annyi* (csupán annyi) jutott belőle, egy szemmel se több. Az élőbeszédben a hangsúlyozással is érzékeltetjük a jelentésbeli különbséget. Az elsőben a *csak*, a másodikban az *annyi* a hangsúlyos.

Csakhogy: Megvette volna, *csakhogy* (= de) nem volt rá pénze. – Vagy: *Csak hogy* (jó hogy) megjöttél! – Nem vitakozott vele, *csak hogy* (csak azért, hogy) béke legyen.

Dehogy (= nem) mondta. (tagadás) *Dehogyis* (= nem) láttam!

– Te nem hiszed, *de hogy* (= állítás) mondta, az bizonyos. – *De hogya* nem (= hogyan is lehetséges, hogy nem) láttam?

Hacsak (= ha) teheti, jöjjön el! *Hacsak* (= ha) egy mód van rá. *Ha csak* (= ha csupán, megszorító jellegű) ennyit ér, nem adom el.

Mintha: feltételes hasonlító kötőszó, de a föltétel nem valóságos, hanem látszólagos. Olyan sötét van, *mintha* éjszaka volna; úgy tesz, *mintha* nem tudna róla. – Viszont külön, ha valódi feltételhez való hasonulást jelent, s a *mint* kötőszó után a mellékmondatot *ha* kötőszó vezeti be: Jobb, ha hallgatsz, *mint ha* fecsegsz. – A *mint* és a *ha* közé be lehet iktatni az *az* mutató névmást (*mint az, ha*), ill. az *úgy, akkor* stb. határozószót. Ha a *mikor*-hoz hasonlóan idővonatkozást, alkalmat jelent: „*Mint ha* (= amikor) pásztortűz ég őszi éjszakákon...” (Toldi) – Ennek az összetévesztése gyakori hiba. Ebbe a típusba tartozik még a *csaknem, csakúgy, magamagának, nemritkán, minthogy, minthogyha* és különírt alakjuk. Mivel ezek elvontabb fogalmat (viszonyt) fejeznek ki, jelentésük nehezebben értelmezhető.

Jóval könnyebb a helyesírási megoldása a következőknek: *őszi-barack, őszirózsa*, mivel az előtag nem elsősorban évszakot jelöl. Van ugyanis májusban érő *őszibarack* (mayflower), illetve nyáron nyíló *őszirózsa* is.

A *nagy* előtagú szavaink helyesírása is figyelmet kíván. A többség számára nem okoz gondot a *nagyagy, nagyfröccs, nagyipar, nagyujj* egybeírása. Azt viszont nem mindenki tudja, miért. Mert mindegyiknek van *kis* előtagú párja. Viszont a *nagy alakú, nagy ország* stb. különírását azzal magyarázhatjuk, hogy fokozhatók: *kisebb alakú, legkisebb alakú* stb.

A *tízperc, tízórát, svédasztal, széphistoria* és néhány hasonló szavunk kétféle írásmódja (külön, egybe aligha okoz gondot az egy kicsit is értelmes embernek.) Zárjuk a sort a *szegényparaszt*-tal. A politikai iskolázottságuk emlékezik rá, hogy egybeírva osztályhelyzetet tükröz. A sor így folytatható: *középparaszt, zsírosparaszt* (közismertebb szóval: *kulák*). Nem tévesztendő össze a kövér, túltáplált *földművessel*, se a jómódú, azaz a *gazdag paraszttal*. Önéletrajz írásakor célszerű erre is figyelni.

Idézés

A címbeli idézés nem bírósági tárgyalásra, hanem annak a leckének az elolvasására szólít, amelyet tollforgató barátom kívánságára vetek papírra.

Ez a fajta idézés mások szavainak, mondatainak kölcsönzése, amelyet beépítünk saját szövegünkbe. Történhet tartalom szerint vagy pontosan úgy, ahogy másnak a szájából elhangzott, vagy más valaki írásba foglalta. A tartalmi idézést függő beszédnek, a szó vagy betű szerinti idézést egyenes beszédnek is nevezzük.

Szerkezetét tekintve két részből áll: az idéző és az idézett mondatból. Az idézésben többféle írásjelet is használunk. Közülük a művelet legfontosabb ismertető jegye az *idézőjel*. Például Zrínyi mondta: „Ne bántsd a magyart!” – Vagyis elől lent, a végén fönt helyezzük el a két vonást.

Az idézett szöveg állhat elől, hátul és közben: „Magyarország nem volt, hanem lesz” – mondta Széchenyi. A két részt gondolatjellel választjuk el, vagy inkább kötjük össze, az idéző mondatot kis kezdőbetűvel folytatjuk, s a végére pontot teszünk. Az idézet után viszont a tartalma szerinti írásjel való. A kijelentő után nem tesszük ki a pontot. De sem a kérdő-, sem a felkiáltójel nem maradhat el: „Minek nevezzelek?” – ismétli Petőfi; „Talpra, magyar!” – szavalta a költő.

Fordított sorrendben: Széchenyi hirdette: „Magyarország nem volt, hanem lesz.” Az idéző mondat után kettőspont, az idézet pedig az előzőhöz hasonlóan írandó.

A harmadik megoldás, amelyben az idézet közrefogja az idéző mondatot: „Magyarország nem volt – mondta Széchenyi –, hanem lesz.” – A szerkezeti részeket gondolatjel különíti el az idéző mondat előtt s után. Amiben érdeklődő barátom a leginkább bizonytalan volt, az a vessző helye. Erre akkor van szükség, ha a közbeékelés összetett mondatban, két tagmondat határán történik, mégpedig a második gondolatjel után. Számos példa bizonyítja, hogy ez a vessző elmarad. Abban az esetben fölösleges, ha az idézet nem összetett mondat: „Hozd vissza – mondta határozottan – holnap délelőtt!”

Az idézőjelenek más szerepe is van, mégpedig egy-egy szónak vagy kifejezésnek az eredetitől eltérő, rendszerint gúnyos értelemben való használata: E könyv „elkövetője” semmit sem von vissza, amit régebben mondott.

Formai szempontból tér el az igazítól az ún. *belső idézőjel*: «...», amelyet *lúdlábas*-nak is neveznek. Az elsődleges idézetbe szerkesztett másodlagos idézet jelölésére való.

Hasonló szerepű a fél-idézőjel vagy jelentés-idézőjel: '...' Mindkettőt felül, a sor felső sávjában tesszük ki. Így nem lehet összetéveszteni a szövegközi vesszővel. Például: a paradoxon csak főnévként, 'látszólagos ellentmondás, képtelenség' értelemben használható.

Mozgósabály

Nem a szabály mozog, ahogy az *ivóvíz* esetében sem a víz iszik, vagy a *sétálóutca* sem azt jelenti, hogy az utca kényelmes járkálásra szánja el magát. Hanem a magyar helyesírásnak talán a legtöbb gondot okozó szabályában: a külön- és az egybeírásban nyújt eligazítást.

A szóösszetételek, szókapcsolatok alkotó tagjai közé teendő kötőjel (-) mozog. A 139. szabály 3 alpontja közül a középső (b.) kívánja a legnagyobb figyelmet. Induljunk ki egy könnyen érthető példából! Egyetlen fogalmat jelölő szókapcsolat mint foglalkozásnév: *élő halat árusító személy*. A következő írásváltozatai lehetnek: 1. élő hal árus, 2. élőhal árus, 3. élő halárus. – Az *élő* elől álló jelzőként különírandó a jelzett szótól úgy, mint a következő ugyancsak jelzős szerkezetekben: *sült csirke, vágott baromfi, hajlított bútor* stb., stb. Ehhez a jelzős szerkezethez tartozik a fogalom pontos jelölésére szolgáló harmadik tag, példánkban az *árus* szó. Ha csak a *hal* állna előtte, akkor hiányosnak találhatnánk, a kereskedő szakmájának a megjelölését, mert az *élő* helyett a *fagyasztott* is szerepelhet, sőt gonosz tréfából még a *döglött* is. Vagyis az *élő* a szóösszetétel részeként nem a cégtulajdonos vagy az üzem milyenségére utal, hanem arra, hogy mit árulnak a kérdéses üzletben, azaz nem egyszerűen halat, hanem annak eleven változatát. Ezért a kötőjelet nem az *élő* és a *hal* közé, hanem a harmadik tag elé tesszük, az első két tagot egybeírjuk, így: **ÉLŐHAL-ÁRUS**. Ennek mintájára írandó a többi hozzá hasonló szóösszetétel: *vágottbaromfi-kereskedő, hajlítottbútor-gyár*. Ennek a szabálynak figyelmen kívül hagyása súlyos vétség a magyar

helyesírás legfőbb jellemzője, az értelemtükrözés ellen. S ha valaki alaposabban szemügyre veszi az ilyen helyesírási megoldásokat, lehet, hogy a szándékolt helyes fogalmat érti rajta, de utána jót mulat a forma által keltett humoros hatáson. Egyébként se szeri, se száma a reklám-szövegekben, hirdetésekben, cégtáblákon olvasható hibás írásmódnak. Ilyenek: *központi fűtésszerelő, nehéz gépkocsivezető, magasnyomású kazánfűtő, mobil telefonszerelő, kürtös kalácssütő, cigány peccenyésítő, kis állatkereskedő, lakó telepvezető, öntapadó címkekészítő.*

Üzletek, áruk nevéként: *palackozott italbolt, automata mosógépszerviz, szennyes ruhatartó, nyugdíjas szőnyegvásár, használt autópiac.* Tovább is sorolhatnám a sajtónyelvből kijegyzett adatokat. Egy olyannal fejezem be, amelyen én is elcsodálkoztam: „*kutya ugatásgátló 3 méretben*”. Ez nemcsak így eredetiben, hanem ráértéssel, helyesen felfogva: *kutyaugatás-gátló* korszakalkotó találmány, amellyel a kutyatartó gazdák csillapíthatják az érzékeny fülű szomszédok böszült indulatait.

A SZAVAK VILÁGA. MIT JELENT?

A szavak becsülete

Karinthy Frigyes írta annak idején: „Új Bábelt élünk, a fogalmak pokoli zűrzavarát. Gyalázatos hazugok megrontották a szavak becsületét.” Bizonyára megvolt az oka erre a keserű kifakadásra. De ez a folyamat mind a mai napig tart. Elég csupán arra gondolnunk, milyen nagy felfogásbeli különbség nyilvánult meg a *polgár*, *polgárság* szavaink értelmezésében két vezető politikusunk szópárójában. Az elmúlt évtizedekben megjelent szótárak jó néhány címszavának értelmezése magán viseli a rendszer ideológiai felfogását, ezért kiigazításra szorul. Most csak egy-két olyan szót veszünk szemügyre, amelyek az emberiség egyetemes műveltségének fogalmait jelölik. Jelentésük napjaink magyar nyelvhasználatában egyszerűen szólva elsekélyesedett.

Ilyen a *filozófia*. Hosszú időn keresztül a tudományok tudománya. A természet és a társadalom, a gondolkodás és a megismerés *legáltalánosabb* törvényeit kutató és rendszerező tudomány. Magyar neve: *bölcsészet*. A tudományegyetemek egyik kara ma is a bölcsészettudományi kar. Ez már leszűkíti a fogalom körét az ún. *humán tudományokra*. Vele párhuzamosan működik ugyanis a természettudományi kar. A legáltalánosabb törvények kutatásából és rendszerezéséből következik, hogy *világnézetet*, *életfelfogást* is jelent (életfilozófia). Ezzel szemben mit hallunk, mit látunk ma? Leggyakoribb a politikai felfogás értelemben való használata. „O.V. programja elorozza a modern szociáldemokrácia filozófiáját.”; „A modern szociáldemokrácia E. Bernstein politikai filozófiájára alapozódik.” (A proletárt polgárrá kell tenni) „Mi az önök üzleti filozófiája?” – teszi föl a kérdést a riporter. A válasz nagyon gyakorlati: „Megfelelni a legmagasabb igényeknek.” – „Ez a gyönyörű és izléses doboz egyébként sejtet valamit a cég üzletfilozófiájából is”; „A Misszió teljesen új filozófiát képvisel a magyar egészségügyben.” – De van *iskolafilozófia*, *területfejlesztési filozófia*, *agrárfilozófia*, *a talajművelés filozófiája* (a tévében). Bodnár Lajos zsokének „az a filozófiája, hogy sosem kell erőltetni a lovat”. Ha így haladunk, a fogmosásnak, a cipőtisztításnak is lesz filozófiája.

A *retorika* szavunk is sokat veszített eredeti, emelkedett jelentéséből és hangulatából. Magyarul *szónoklattan*: hatásosan csoportosított érvek,

gondolatok előadása. „Lehet-e radikálisnak és nemzetinek lenni a parlamentben? Lehet, csak a hangsúly nem a *retorikán* van, hanem a megalapozott érveken...”; „...a változtatásról szóló *retorika* kitűnő, érdemi elmozdulás azonban nem látszik”; „... nemcsak Torgyán, hanem Orbán *retorikája* is a tömegkultúrát képviseli”; „... olyan pártok is vannak, amelyek csak a retorika szintjén keresztények”; „... a régi-új tsz-elnökök inkább a MOSZ, ill. N.T. *retorikájára* kíváncsiak.” Van „szociáldemokrata, neoliberais, populista retorika”, sőt „retorikai hókuszpókusz”. Vagyis a retorika és művelője bizony messze került eredeti jelentésétől, amit Arisztotelész és Cicero így fogalmazott meg: „A szónok vir bonus, jó ember és csak így s ilyen értelemben mond szép szót, azaz igaz szót hallgatóinak.”

Egyszerűbben: a szavak elváltak a tettektől. Erre mondták valamikor: *üres retorika, ma frázisművészet*. Most az üres jelző nélkül ugyanezt jelenti.

Szókészletünk

Minden nyelv legváltozékonyabb része a szókészlet. Rétegeivel, osztályozásával a szókészlettan (lexikológia) foglalkozik. A változás két irányú: a gazdagodás (új szavak keletkezése) és az elavulás vagy kiesés. Mindkettő elválaszthatatlan kapcsolatban van a nyelvet beszélő társadalom gazdasági, kulturális és politikai életével.

A nyelvjárastan egyetemi stúdium óráin kísérletet tettem a hallgatók egyéni szókészletének a vizsgálatára. Tekintettel arra, hogy a nyelvjárásokat főként a vidéki, mégpedig falusi lakosság őrzi (ma már töredékeiben), a kísérlet tárgyául a paraszti életformához kapcsolódó rétegnyelvi szókészlet vizsgálata kínálkozott. A II. világháború után az Akadémia megrendelésére Végh József, a Nyelvtudományi Intézet főmunkatársa 3 kérdőfüzetet állított össze „A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse” címmel. Ezekből válogattam a szavakat. Elsősorban a lovakkal végzett közlekedés témaköréből valók: *kantár, hám, gyeplő, istráng, zabla*; a szekér részeként: *nyújtó, nyomórúd, vendégoldal*; a juhászat köréből: *jerke, toklyó, ürü, orda, zsendice*; a lótenyésztéssel kapcsolatban: *pej, sodrott*.

Arról kívántam tájékozódni, hogy a magyar szakos tanárjelölteknek milyen és mekkora a tájékozottságuk ebben a műveltséganyagban. Mellőzve a statisztikai adatokat, a kísérletben részt vevő 50 személy közül senki sem akadt, aki a 15 címszót elfogadható módon tudta volna értelmezni. Figyelembe véve, hogy a hallgatónak a fele vidéki, falusi származású, akiknek a szülei, rokonsága ma is földműves foglalkozású, különösen elgondolkodtató, a szókészlet eme részlegének ilyen gyors és szám szerint is meglepő elavulása, kihullása az aktív szókincsből. A 15 címszó többségével az eddigi tanulmányaik során már kellett, hogy találkozzanak. Főként Arany János Toldijában, a tankönyvekben szereplő népmesékben, közmondásokban.

Ezért érdemes a figyelmünkre minden olyan kísérlet, módszer, amely a tanulók szókincsének, benne tájszókincsének bővítését szolgálja. (L. Dombiné Boros Margit – Pesti János: A Baranya hon- és népismereti „ablaknyitogató” CD-ROM.) Olvasóimnak javaslom a felsorolt 15 címszó értelmezését. Ki-ki meggyőződhet a saját tájékozottságáról, az elmarasztalás következménye nélkül.

Egyéni szókészletünk

A nyelvi műveltség mértéke elsősorban a szavakban való gazdagság. De még inkább a válogatás képessége a rokon értelmű szavak között. Különben a szótévesztés hibájába esünk.

Ennek bizonyítására válogatok túlon túl gazdag gyűjteményemből. Színházi tudósításból: „Három gyilkossági ügyet fűz egy csokorba ez az igazán nagy sikerű darab.” Íme: Gyilkosságok csokorba fűzve (mint a gyöngysor). Akkor is inkább kötik a csokrot. „A római befogadás a püspök szeméből is könnyeket csiholt.” – Szikrázhatott a szeme, ahelyett, hogy könnyezett volna, választékosabban: könnybe lábadt volna a szeme. Karácsonyi látványosság: „A télapó a szánjával a városban landolt.” – Szárnyas hajóval már magam is utaztam. De szárnyas szán bizonyára csak a mesében van. A politikai pártokban gyakori a nézeteltérés az egyes emberek, de főleg tagozatok (frakciók) között. Dicsérendő igyekezet

az ellentétek megszüntetése, elsimitása. „Nem akarok gátat gördíteni a pártvezetés és a frakcióvezetés közé.” A gátat építeni szokták a víz romboló hatása ellen. De gördíteni még átvitt értelemben is bajos, mivel se nem kerek, se nem gömbölyű, kereke pedig egyáltalán nincs. Van, aki nem a gátat, hanem a beszélgetést kívánja hasonló módon továbbfolytatni. Erre szólít fel így: „Görgessük tovább a beszélgetést.” – Nyilván nagyon súlyos és el-elakadó témáról volt szó. A hivatal nem elég gyors ügyintézését bírálja, aki szerint: „Az ügy intézése egy helyben toporog.” Ez még mindig jobb, mintha állna. Ha pedig toporog és nem egyszerűen topog, akkor még egyfajta türelmetlenség is beleképzelhető, vagy arra utal, hogy az ügy (pontosabban az ügy intézőjének a lába) fázik. A szófölsleg, szószaporítás (pleonazmus) hibájába esik, aki ezt a tanácsot adja: „Közösen kell vállalni a kockázatot és a rizikót.” – Aki nem tud „arabusul”, azt gondolhatja, hogy két különböző veszélyt kell vállalni, pedig a veszélyből egy is sok. Valakinek a javaslatával a jelenlévők nem értettek egyet, sőt nem is reagáltak rá. Az újságíró szerint „csukott fülekre talált.” – Hogy a szemünket becsukjuk, ha valamit nem akarunk látni vagy megnézni, az még hagyján, de hogy a fülünket hogy csukjuk be, azt nem tudom. Az utolsó példám is azt szemlélteti, hogy néha a választékos fogalmazás is szembeállíthatja a mondat szavait: „...gyakran kell a hegyekben tartózkodnia, hogy különféle légzési zavarait ápolja.” – Ha ápolja a zavart, a betegséget, akkor még súlyosabbá válik. Ezért sokkal célszerűbb inkább gyógyítani.

Szófölsleg, szóhiány

Az egyéni szókészlet felhasználásának két szélsősége: a szófölsleg és a szóhiány – legalábbis mennyiségi vonatkozásban. A stilsztika kiemelt fejezete szól róluk.

Fontosságát jelzi Babits Mihály szállóigévé vált mondása, amelyet a fogarasi tanítványainak írt fogalmazási jótanácsok között olvashatunk: „Minden fölsleges szó egy lépés az unalom felé.” Egy másik aranymondás szerint: aki két szóval mond el valamit, amit eggyel is

megtehetne, egyéb aljasságra is képes. A szófölösleg (pleonazmus) – mert most erről a hibáról szöveg – néhány közismert és elrettentő példaként emlegetett esettől eltekintve nem könnyen ismerhető fel. Ugyanis nemcsak számolni kell, hanem tisztában kell lennünk a szavak jelentés tartalmával, sőt a jelentés árnyalataival is. Ha ezt halljuk vagy olvassuk a nagyon lusta emberről: „egész nap hanyattfeküdt a hátán” – szinte azonnal észre vesszük, hogy a *hátán* fölösleges, mert magyarul hanyatt feküdni, csak háton lehet. Legalább ilyen gyorsan átlátható az, amit a *szörnyethal* szóval művelnek a hírközlők. Szinte minden napra esik olyan, rendszerint közlekedési baleset, amelynek egy vagy több halálos áldozata van. A szerencsétlenül járt ember sokféleképpen veszítheti el az életét. Aki az ütközés pillanatában válik áldozattá, az *szörnyethal*. Ezért fölösleges eléje tenni az *azonnal*, *nyomban* határozószót. Csaknem ugyanez érvényes a következő újságszövegre: „Az utóbbi időben nem alakult ki *komoly vészhelyzet*” – mintha lehetne derűs vagy vidám is. Nagyon belsőleges lehet az a tevékenység, amelyet két intézmény „*közös együttműködésben*” végez. Külkereskedő ezt a kérdést teszi fel: „Érdemes-e, kifizetődő-e *importot behozni?*” – Közéleti emberektől gyakran hallottam a kedvtelésükről (hobby) nyilatkozva: „*kedvenc vesszőparipám...*”. Az erkölcsi törvények megszegéséről mondja a tanár: „*megengedhetetlen bűn lenne*” – szerinte van megengedhető (bocsánatos) bűn is, mint például a kegyes hazugság. Kevesen akadnának fenn azon, ha valaki véletlenül *elszólja magát*.

A legtöbb esetben a nem pontosan ismert idegen szó a ludas a szószaporításban. A rendőrfőnök mondja: „Igyekszünk határt szabni a *negatív devianciáknak*”. – A jó útról való letérés, deviancia bizony egyértelműen negatív jelenség. Pozitív viszont, amikor élsportolónkat így köszöntötte egy tisztelője: „Isten adjon neki *sikeres karriert!*” – Szerencsére a *karrier* szavunk egyelőre látványos érvényesülést, gyors előmenetelt jelent.

Következzék most egy csokor kommentár nélkül: *hagyományos tradíció* vagy *tradicionalis hagyomány*, *első premier*, *első priorítás*, *menettéri retúr*, *régi antik* (ebédlőbútor), *növényi flóra*, *időrendi kronológia*, *vizuális látvány*, *végző konklúzió*, *emberi humánium*, *aktuális és időszerű*. A figyelem szétszórtsága, egyfajta gépiesség mondatja

velünk az ilyeneket, mint *jelenleg most, mód és lehetőség, ingyen és bérmentve, híven tükrözi és ábrázolja, saját önarcképünk stb.*

A közérthetőségre való törekvés eltűlzása egy vizsgalaphoz ez az eligazítása: „A kérdésekre *nemleges válasz* esetén *nem-mel* kell válaszolni.” Biztos sikerre törekedett a következő apróhirdetés feladója: „...kolléganőmet *férjhez adnám* intelligens, értékes emberi tulajdonságokkal rendelkező férfihez *házasság céljából*.” – Félreértés kizárva.

Válogatás

Korántsem „a világ legolvasottabb magazinjáról”, az agyonreklámozott Reader’s Digest-ről kívánok szólni, hanem azokról az észrevételekről, amelyekkel egyik kedves olvasónk tisztelt meg. Az elektronikus és az írott sajtóban figyelt föl rájuk, s kételkedett a helyességükben. Nyelvtani, nyelvhelyességi szabályba nehezen foglalhatók, mivel a hibáknak sok típusa sorolható fel, ezért inkább az egyedi értékelést célszerű választani.

Elsőnek a *népség* szó különféle szövegösszefüggésben való használatára idéz példákat. Dél-Dunántúl, közelebbről Pécs és Baranya lakóinak közérzetéről nyilatkozva mondta egy vezető ember: „Úgy hírlik, mi vagyunk Európa legpeppeszimistább *népsége*.” – Barátom sértőnek érezte magára nézve ezt a minősítést. Joggal, mert az Értelmező szótár szerint is a „megvetett emberek csoportját” jelenti. Ezt erősíti meg a *gyűlevész népség* jelzős kapcsolat. Közismert és olyan értelemben használt kifejezés a *népség-katonaság*, amely régen a szinlapokon volt olvasható, és a szereplők név szerinti felsorolása után a statisztákra és kardalosokra utalt, más szóval mindenféle jelentéktelen emberre. Ezért a *népség* helyett a *népe* fogadható el. Szóba jöhetne még a *népesség*, de ez inkább a statisztika, illetve a szociológia kifejezése. Még furesőbb, ha egyetlen személyre vonatkoztatjuk, így: „Aradi Csaba egy szimpatikus értelmiségi *népség* benyomását kelti.” – A legegyszerűbben az ember szó helyettesíthetné, bár ez túlságosan általános, túlteng a használata. A *népesség* viszont nem jöhet számításba, mivel az ún. gyűjtőnév, amely egyetlen személyre nem vonatkozhat.

A következő észrevétel már nem ennyire feltűnő, ezért bizonyára kevesebben ütköztek meg rajta: „Most valami földbérlet-szerződések átvilágítása van *porondon*” – A *valami* szó használata elbogatellizálja a hírt, az *átvilágítás* vonalassá teszi, a *porond* pedig arra enged következtetni, hogy cirkuszi mutatványról van szó. Mivel elsődlegesen azt a kerek teret jelenti, amelyen a műsort lejátszzák, bemutatják. Képes értelemben pedig „küzdelem, vetélkedés színtere”. Nemzetközi porondról is szoktunk beszélni. A *sortedon*, *napirenden* egyaránt megnyugtatóan oldaná fel a jelentés okozta feszültséget.

A legújabb használatú szavak közül kettőt emelek ki. A *béna*, *bénázik* régi szavunk új jelentéssel való bővülése és igésítése. Annyi, mint: 'ügyetlen(kedik), csetlik-botlik, szerencsétlen(kedik)'. A *penge* még merészebb: 'friss, gyors, a legjobb formáját mutató' jelentésben.

Majd kiderül, hogy a nyelvi divat múló termékei-e, vagy a magyar szókincs maradandó részei lesznek.

Szókincsgyarapítás

Nyelvünk szókészletének bővülése, új szavakkal való gyarapodása egész története folyamán többféleképpen történt. A más népekkel való hosszabb-rövidebb együttélés, később a latin, szláv, német, olasz, francia nyelv hatása tagadhatatlan. A meghonosodott átvételekről csak a szakemberek tudják, hogy idegen eredetűek. Ezeket jövevényszavaknak nevezzük. A folyamat szakadatlanul folytatódik. Az újonnan vagy a közelmúltban átvett szavak, kifejezések sorsa, jövője kétesélyes. Vagy megmaradnak nagyjából az átadó nyelv formájában, legfeljebb ejtés- és írásmódjukban hasonulnak a magyar nyelv törvényeihez. Vagy sikerül megalkotni a magyar megfelelőjüket. Illetve egy harmadik lehetőség a kettőnek a küzdélmé, amelyből vagy az egyik, vagy a másik kerül ki győztesen. Visszarévedve a távolabbi múltba, megemlíthetjük az *indóház* szavunkat, amelynek az emlékét az Indóház utca őrzi. Azt a házat jelölte, amelyből vagy amelytől a vonatok elindultak. De ugyanígy motiváltak, nyelvileg megmagyarázottak tekinthetők a fogalom más elnevezései is,

mint például az *állomás*, a német közvetítésű *Station* helyett, amelyben a jelentés magja az *áll* (latin *sto, stare, steti, status*), vagyis se nem induló, se nem végállomás, hanem olyan hely, ahol a vonatok menetrend szerint megállnak. Az *Eisenbahn* magyar megfelelője a *vaspálya*, később a *vasút* és az a térség, ahol ezek az utak találkoznak: a *pályaudvar* (német *Bahnhof*). A magyar nyelvi tudat a *lokomotív*-val se tudott mit kezdeni, ezért lett belőle *mozdony*, eredetileg *mozgony*. Az idegen *Zigarre* meg *szivar*-ra magyarosodott. Szinte vég nélkül folytathatnánk a felsorolást, mint a magyar nyelv asszimiláló erejének bizonyítékait.

Viszont csaknem reménytelennek látszik, hogy a *hot dog*-ból szó szerinti fordítással *forró kutya*, a *sci-fi*-ből *fanti*, a *hamburger*-ből legalább *hamburgi* legyen a *debreceni*, a *párizsi* mintájára, vagy hogy a *videó* és társai magyarrá váljanak.

A nyelvalkotó ösztön vagy erő azonban nem szűnik meg működni. Mint lehetőséggel számolhatunk, hogy néhány egészen új fogalom, amelyet az átadó nép nyelvén ismertünk meg, talán magyar nevet kap. A fiatalabb nemzedék tagjainak derekán látható az övre erősíthető kis táska, amelynek a következő neveket adták: *hasítási, kenguru, kengi* – a játékos szóalkotás közismert mintája szerint. A *furika* lábbal hajtható, négykerekű gyermekjáték (*kadricikli*). Egyre több fiatalnak támad kedve *tollasozni* (nem tollasodni) a *badmintonozás* helyett. A *frisby* megmagyarításának is legfeljebb a *hajítókorong* hosszabb volta lehet az akadály.

Állandóság és változás

Az állandóság és változás együttesen jellemzi a nyelvet, mint rendszert. A változás elsősorban a szókészletben következik be. Ez a magyarázata annak, hogy a szavak rendszerezett gyűjteményei, a szótárak is korról korra változnak.

Elég kézbe vennünk egy évtizedekkel ezelőtt megjelent szótárt, szinte oldalanként találunk benne ún. elavult, azaz használaton kívül került szavakat. Viszont a gyarapodás is számottevő. Főként az újságokban találkozunk sok olyan szóval, amelyeket hiába keresünk a szótárakban.

Nyelvápólo folyóiratunk, az Édes Anyanyelvünk külön rovatot rendszerített az új szavak felsorolására. A tévé nyelvész szakembere időnként szintén köt belőlük egy-egy csokrot.

A gazdagodásnak két módja van. Az egyik a jelentésbővülés. Köztudomású, hogy szavaink túlnyomó többsége többjelentésű. A társadalomban bekövetkező változások szinte kikényszerítik, hogy mennyiségben a végtelenségig nem szaporítható szavaink újabb és újabb jelentést vegyenek föl. Nyelvészek úgy találják, hogy a szóalkotás ismert módjai közül az összetétel a legtermékenyebb. Szemléltetésül ezek közül sorolok fel néhányat: *szerkezetkész* = félkész állapotú (építmény), *titokminiszter* = nemzetbiztonsági miniszter, *várostartó* = szennyezett levegőjű környezetet elviselő (növényzet).

Lényegét tekintve ide sorolhatjuk azokat, amelyek egy-egy igekötővel gyarapodnak. Ilyen a *besokall*. Az alapige tárgyassból tárgyatlanná válik. Nem is lehet tárgya. Ugyanis az alany tudati állapotát fejezi ki. Jelentése: „elege van valamiből, megelégteli, nem türi, nem viseli el tovább”. A vonzatstruktúrát is megváltoztatja. A zsargon irányába való elmozdulást jelentené, ha egy-egy történelmi személyről állapítaná meg valaki, hogy „besokallt”, és megindította a forradalmat. Ez egyben kijelöli a helyét az alantasabb stílusrétegekben. A másik hasonló, divatosná vált igekötős szavunk a *bepánikol*. Ez történt a Mazdába rejtett áldozat lányának az élettársával. A *pánik* a köznyelv általánosan ismert szava. De igésítve és igekötővel az utóbbi időben gyakran emlegetett pszichiátriai szakszóvá kezd válni, mint az ún. pánikbetegség megjelenési formája. Eddig szótározatlan a *mozgósul*; lehet, hogy József Attila *uszul* szavának mintájára. Fordított példa Ady *bámit* igéje. Itt az történik, hogy az *-ít*, *-(s)ít* műveltető és az *-ul*, *-ül* visszaható igék párba állnak. S ebben a szóalkotási módban nem találhatunk kivétneivalót.

Egy futballszakember leleménye, amely állandósulni látszik, a *megsérít*. Jelentése: 'gondatlanságból vagy szándékosan sporttársának sérülést okoz'. Ebben is visszaható vált műveltetővé, mint a nagyon rámenős futballjátékban egyre gyakrabban előforduló sportszerűtlen viselkedésmód.

Felvértézve

Az a barátom, aki a *mészárol*, *lemészárol* ige és a *mészárlás* főnév használatát kifogásolta, mivel szerinte helytelenül bővült e szavaink jelentése, végül is megadta magát, elfogadván azt az érvelést, amely szerint kibővült a jelentés, és ma 'különös kegyetlenséggel embert öl' az értelme függetlenül attól, hogy ezt a vérengzést milyen eszközzel, eszközökkel követik el, hajtják végre.

Ámde nem hagyta nyugodni az ártatlan igazság – ahogy Arany János mondotta. Újabb példával hozakodott elő. A kéznél levő idézet, amelyet egy napi hír szövegéből vett, a következőképpen hangzik: „Az X repülőtérről felszálló gépet két terrorista kényszerítette eredeti irányának megváltoztatására. Mindketten különféle fegyverekkel, köztük kézigránatokkal voltak fölvértézve.” – Az utolsó szót különös nyomatékkal mondta. Hogy miért? Bizonyítani akarván, hogy azért minden szóra mégse lehet ráhúzni az ún. hasznos jelentésbővülés elfogadhatósági palástját.

Induljunk ki a *vért* szó jelentéséből! Az Értelmező kéziszótár meghatározása szerint: 'a harcos vállát, törzsét elül-hátul takaró páncél!'. – Egy másik hasonló ehhez: 'Páncéltözet sisakkal, esetleg pajzzsal együtt.' – Érdeklődő kérdésemre többen azt válaszolták, hogy a vért egyenlő a pajzzsal, amelyet a harcos a kezében tart. A Vértés-hegység névadó mondája megőrizte e tárgy történelmi emlékét. A fiatal magyar államra támadó német harcosok az elszenvedett vereség után itt vetették le, és szórták el vértjeiket, hogy könnyebben menekülhessenek. A *vértéz*, *felvértéz* pedig 'vérttel, vértézzel ellát, testileg (lelkileg) sebezhetetlenné igyekszik tenni magát'. Minden magyarázkodásnak ugyanaz a vége: a vért elsősorban nem támadó, hanem védekező eszköz, s aki felvértézi magát, az a várható támadást igyekszik kivédeni. Ezért az idézett hírben bizony nincs helye ennek a szónak.

Igazat kell adnunk tehát „nyelvészkedő” barátomnak, aki szerint nem csupán hasznos jelentésbővülés van, hanem fölösleges, vagyis káros is.

Amint látjuk, felismeréséhez nélkülözhetetlen a szó jelentésének, eredetének a vizsgálata, elemzése. Vannak sokkal feltűnőbb és vadabb jelentésbővülések is. Legújabbban az *élből* divatjára figyeltem föl. Ilyeneket hall, ill. olvas az ember, mint: „Nem az a fajta vezető vagyok,

aki *élből* megy neki a dolgoknak.” – „Irracionális kuruckodás, miszerint a magyar ember *élből* szidja a királyt.” „...nem kell ahhoz banki szponzoráció, hogy valaki izomból, *élből*, zsebből vagy csak úgy sportból hazudozzon.” – A legutóbbi idézet rokon értelmű szósora közel visz bennünket a megfjítéshez.

Szegénység – gazdagság

A nyelviségről, a nyelvi műveltségről már sokan fogalmazták meg véleményüket. Közülük most Wittgensteint, a világhírű filozófust idézem, aki szerint: „Nyelvem határai világom határai.”

Számomra ez azt jelenti, hogy az anyanyelv maga a kultúra, az emberi tudás tárháza, az emberek közötti alapvető értelmi és érzelmi viszonyrendszer, közösségi hagyomány és nemzeti emlékezet, vagyis a jelen létformája és a jövő letéteményese. Értékrend.

Ha ezt a megállapítást a nyelvközösség egy-egy személyére vetítjük, sokszor döbbenetes következtetésre jutunk. Nemcsak úgy általában, hanem naponta adott beszédhelyzetekben, valóságos magyar embereket hallgatva. Fölöttébb tanulságos volt az az összefoglaló értékelés, amelyet a tévé sugárzott a *Sziget* nevű nagy nemzetközi „buliról”. A főszervező inkább számokkal, a résztvevők eddigi legmagasabb létszámával és a rendezvények színes sokféleségével méltatta felülmúlhatatlan sikerét. A találomra szóra állított fiatalok jól, meggyőzően szemléltették fentebbi megállapításomat. A többségükben semmitmondó véleményeket valósággal megkoronázta az énekes házaspár elragadtatott vallomása, amely szerint a szereplésük kiváltotta siker dicsőségük csúcspontja volt. Nem is találtak rá szavakat. A férfi legalább ötször ismételte a mindent kifejező szót: *fantasztikus*. A hölgy pedig a kábítószerek kiváltotta extázishoz hasonlította pillanatnyi életérzését.

A nyelvi műveltség színvonalát a nemzetközi mezőnyben elfoglalt helyünk is jelzi az olvasási készség hiányaival és a beszédértés fogyatékoságaival. A valósággal való szembenézés végett beszéljenek a tények. Irodalmi szövegekből vett részletek alapján tájékozodom

a tanulmányaik végéhez közeledő magyar szakosok szóismeretéről. Ady egyik versének címét mondom: *A magyar ugaron*. Kínálkozik a kérdés: Mi az *ugar*? – Bizonytalankodás. Találgatások. Elhangzik a *parlag*. Jóakarattal rokon értelmüként elfogadom. Lassan-lassan tisztázódik, hogy mindkettő földterület. Az *ugar* bevetetlen, de már művelésbe vont szántóföld. A művelés elmaradásának oka a pihentetés, a maradék talajró megtartása és pótlása azáltal, hogy fölveri a gaz, a gyom, amely leszántva a következő tenyészidőre zöldtrágyának számít. A *parlag* viszont még művelés alá nem vett földterület, amely jó esetben legeltetésre volt használható. Ezzel az első próbán túl voltunk. De egy másik Ady-vers kapcsán (*A grófi szérűn*) értelmezésre várt a következő. Legalább annyi bizonytalanság. A *szérű* a grófi birtoknak, de minden paraszti gazdaságnak az az elkülönített része, ahova a learatott, kévébe kötött, kereszttekbe összerakott gabonát betakarították, asztagba (az én szülőföldemen kévészalba) rakták, s ott csépelelték. Ezek után már nem hagyhattuk a *dudva* és a *muhar* szavakat sem. A növénytanban hallottak vagy tanultak a dudvás szárú növényekről, gazokról. A *muhar* végképp ismeretlen volt, pedig a paraszt nagyapák még annak idején takarmányként ternelték. Nem nehéz elképzelni, hogy azok, akik ezen az órán nem vettek részt, milyen hozzáértéssel taníthatják Ady verseit.

Rejtvényfejtés

Sokak szórakozása. Bizonyosság erre, hogy napilapok, hetilapok, időszaki kiadványok rendszeresen közölnek – elsősorban keresztrejtvényeket. Sőt vannak szabályos időközökben megjelenő rejtvényújságok is.

A hosszas várakozások, utazási idő hasznos eltöltésén kívül esiszolja az elmét, próbára teszi ismereteinket, kombináló képességünket. Ráadásul a megfejtők közül kisorsolt szerencsések nemesak erkölcsi, hanem anyagi elismerésben is részesülnek. A tévécsatornák mindegyikében van vetélkedőműsor. Például Rózsa György: *Ki marad a végén?* című taktika és tudás játéka. Ezek az újságok keresztrejtvényeinek szóbeli megfelelői. Most a keresztrejtvények tartalmi és nyelvi vonatkozásairól teszek

néhány megjegyzést. Hogy mennyire nem egyszerű az összeállításuk, arra abból is következtethetünk, hogy vannak gyakran ismétlődő adatok. Ezek nyilván a meghatározott számú betűhely „vattázására” valók. Ilyen például Zola vagy Ibsen regénye (NANA, NÓRA); Lamartine és Heine műve (A TÓ, ATTA, TROLL); Mikszáth-hős (AKLI).

Másik csoport: kazah város (ALMA ATA, ma: ALMATI); vendéglői lap (ÉT); ...asszony (MENY); kamionjelzés (TIT); angyalrang (ARK).

Sok gond adódik a szinonimákkal, illetve az egyes szavak stílusminősítésével. Például a *gondol*, *vél* tájszóval való megjelölése az ALÍT megoldást kívánja. Sokkal inkább elavultnak (archaizmusnak) minősíthetjük. Pázmány szövegeiben igen gyakori. Népdal is őrzi: „Aki a szerelmet soha nem próbálta, csak álomnak alítja.” A *betakarítás* hívószó helyére az *aratás* írható. Bizony, aki egy kicsit is járatos a hagyományos paraszti gazdálkodás fogalomkörében és szókészletében, az tiltakozik ellene. A betakarítás vagy takarodás, hordás, gabonahordás az aratás után következik, majd utána jön a cséplés vagy masinálás.

A *pálca*, *bot*, *furkó*, *fustély*; *karó*, *dorong*, *pózna*, *cölöp* rokon ugyan – közeli vagy távoli –, de nem ugyanaz, ezért más és más hívószóra vagy körülírára lehet velük felelni. A *léc* sem azonos a *kapufával*. Tájékozatlanságból nem tesznek különbséget a SZOROS és a HÁGÓ között. A földrajzórán meg kellene tanulni közös alapjelentésüket: mindkettő 'magas hegyre való átjáró'. A SZOROS szurdok, völgy rendszerint folyóvízzel. Ilyen például az Ojtozi-szoros, benne folyik a Kárpátokon keresztül kifelé az Ojtoz-patak. Vagy a Békás-szoros.

A HÁGÓ viszont magaslaton vezet át. Az egyik oldalon fölfelé kell kapaszkodni, amíg el nem éri az ember a vízválasztót, amely még mindig alacsonyabb, mint maga a hegy, a másik oldalon pedig leereszkedik az ember a völgybe, a hegy lábához. Például a Vereckei-hágó.

A nem kellő gonddal összeállított keresztrejtvény félrevezető is lehet.

Hány gyertyát?

Ez a szokatlan kérdés arra vonatkozik, hogy a születésnapját ünneplő családtagunk tortájára hány gyertya kerüljön.

A vélemények megoszlanak, sőt élesen különböznek aszerint, hogy a születésnapok számát, vagy a megélt, betöltött életévek számát vesszük-e figyelembe. Az én tapasztalataim és az általam megélt ünnepi alkalmak a második felfogás gyakorlatát látszanak igazolni, a magyarázat egyszerűnek és érthetőnek, logikusnak látszik.

Az ember gyerekének születése általában örvendetes családi esemény. Szóképpel, azaz költőien kifejezve ekkor gyullad meg az újszülött első gyertyája. Más szavakkal ekkor, vagyis a születése pillanatában *nulla* éves, de ez a nap az ELSŐ születésnapja. Az élet rendje szerint az ekkor meggyulladt gyertya, amely a tortán jelképesen egy évig, vagyis a következő születésnapig ég, hol lándzsavéghez hasonló szelíd nyugalommal, hol időnként a különböző légáramlatok hatására szeszélyesen imbolyogva. Egy év alatt a jelképes gyertya csonkig ég. Ahhoz, hogy az élet lángja ki ne aludjék, a születésnapon meg kell gyújtani a második, harmadik, a tizedik stb. gyertyát. Ha azt számítjuk, hogy hányadik lobbant lángra, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy hányadik születésnapját ünnepli a felköszöntött személy, ha pedig azt számoljuk, hogy hány gyertya égett el élete folyamán, akkor megkapjuk életéveinek számát, azt, hogy hány évet élt. Összefoglalva: a születésnapok száma mindig eggyel több, mint a megélt éveké. Az tehát már egyéni felfogás, szemlélet kérdése, hogy a jeles napon ki melyiket veszi figyelembe. A tízéves gyermeknek a betöltött évek száma szerint tíz gyertya jár, pedig ezen a napon, vagyis a születése napján belépett a tizenegyedikbe.

A cukrász leleménye – főként az ünnepektől előrehaladott korában – a sok gyertya helyett vajkrémes csikkal írja rá a torta tetejére, hogy mondjuk 90. Vagy legújabbán egy 9-es és egy 0-ás számjegyet szúrnak rá.

A legenda szerint minden embernek van egy gyertyája, amely különböző méretű hosszúsága és vastagsága szerint. Ezt azonban senki sem ismeri. A legenda szerint a kíváncsi ember bejutott a gyertyák termébe, ahol a kísérője megmutatta neki, melyik az ő gyertyája, amely már csaknem csonkig égett, s a lángja utolsókat lobbant. Ekkor döbbent rá

az örök kíváncsi ember, hogy milyen nagy bölcsesség rejlik abban, hogy életünk gyertyája rejtve van földi szemeink elől.

Végezetül még a születés és a halál kapcsolatáról szólok. A gondolatmenetemet igazolja az a gyakorlat, amely szerint a gyászjelentéseken, a koporsókon ez olvasható: *Élt 78 évet – vagy meghalt életének 79. évében.* Vagyis még megérte a 79. születésnapját, de az utolsó ünnepi tortáján csak 78 gyertya égett.

Ezredforduló

Az 1999. év vége felé szenvedélyes vita lángolt fel arról, hogy a következő év január 1-jével, azaz 2000. január 1-jén mi kezdődik. Valóban a 3. évezred?

A napilapok egyikében írták: „Újév napjára várják a jövő évezred első magyar bébijét.” Egyes rádió-, tévé- és showműsorok is „az évezred utolsó adására”, illetőleg rendezvényére hívogatták közönségüket.

Illetékesek és illetéktelenek nyilvánítottak eltérő véleményt. Az idő múlását siettetik, akik a költő Zrínyivel vallják, hogy: „az idő szárnyon jár / És soha semmit nem vár...” – annak a csábításnak estek áldozatul, hogy ezer esztendőn át a leírt szám 1-essel kezdődött, és most eljött az idő, hogy minden számjegy egyszerre változik meg, s ebben a legfeltűnőbb a kezdő számjegy változása. Az ő következtetésük szerint 1999 szilveszter éjszakáján 1000-es változás lesz. A következő, a 2000. évet 2-es kezdőszámmal írjuk le. Ezt a formális szemléletet erősítette az az eljárás, hogy a matematikában, és főleg a számítástechnikában értéket kapott a nulla. Mi még úgy tanultuk, hogy a nullának alaki értéke nincs, csak helyi értéke van. Ám a számsorban, helyi értéke révén, ez a számjegy, amely „számjegy” ugyan, de nem mennyiség, alaki értéket nyert: az egyjegyűek sorozatának első tagja lett. A formális szemlélet szerint a sor így írható le: 0 10 90 100 1000 1990 2000. A valóságot viszont az a sorozat tükrözi, amely szerint az első tízes, százás, illetőleg ezres csoportnak az utolsó tagja annak ellenére, hogy alakjuk gyökeresen

különbözik az előző tagokétól. Ez az ún. formális szemlélet zavarta meg a számítástechnika és a számítógépes rendszerek szakembereit.

A funkcionális szemlélet, a tényszemlélet szerint minden tízes csoportban tíz, minden százas csoportban száz, és minden ezres csoportban ezer tagnak kell lennie, s minden csoport 1-essel kezdődik. Ezt támasztja alá a történelem tudományának időszámítása. A XIX. század 1801-gyel, a XX. század 1901-gyel, a XXI. század és a III. évezred pedig 2001-gyel kezdődik.

Tehát 2000. január 1-jén a második évezred utolsó évébe léptünk, és 2001. január 1-jén fordultunk a III. évezredbe.

Ezredforduló – a hétköznapi beszédben

Az ezredfordulóról világszerte sokat beszélnek. Elsősorban a számítógépek vezérelte berendezésekben rejülő programhibák miatt. A félelem oka az, hogy a programok egy része keltezi is a dokumentumokat. Ez a keltezés azonban csak az évszázad utolsó két évét mutatja, például azt, hogy 89 vagy 99. Amikor 00-ra ugrik a számjegy, mindegy lesz, hogy 1800 vagy 1900, ill. 2000. Zűrzavar keletkezhet a különféle nyilvánosságokban, a bankvilágban, a közlekedésben. Az informatikusok ezért lázasan készülnek 2000. január 1-jére.

Ez a gond – másképpen ugyan, de – a nyelvhasználatot is érinti. A nyelvi közlésben már az is nehézségét jelenthet, hogy egyszerre van *század- és ezredforduló*. Mivel ez utóbbi a sokkal ritkább, bizonyára ezt emlegetjük gyakrabban.

A *jövő századra* való utalással is óvatosan kell bánni. Ez ugyanis hamarosan bekövetkezik, s az utána következő csak 2101-ben kezdődik. Megváltozik Jókai *A jövő század regénye* című művének az idővonalatkozása is. Így csak a könyv első kiadásának évéből dönthetjük el, hogy melyikre gondolt az író. A *múlt század* időmegjelölést is át kell értelmezni a könyvek, kiadványok keletkezésének megjelenése alapján. 1999-ben a múlt század még a XIX.-et jelenti, 2001-ben viszont már a XX.-at. Ugyanígy leszünk a *múlt századi írók*, a *múlt század politikája* kifejezéssel

is, mivel nehezen értelmezhetővé válnak. A félreértések úgy kerülhetők el, ha a *XIX. századi* vagy a *XX. századi* írókról, politikárról beszélünk.

A *századunk* kifejezéssel is vigyáznunk kell. A századfordulóval ennek azonosítása is kétséges lesz. A 10-es vagy a 20-as éveket is célszerűbb 1910-es, 1920-asként emlegetni.

Az elmondottnak általánosabb tanulsága is van. Elsősorban az, hogy a körülmények, főként a hely és az idő pontos megjelölése a társas kapcsolatok, az emberek közötti együttélés kínos félreértései csak így kerülhetők el. A nap 24 órájának a felezése például sok félreértés, neheztelés oka volt és maradt. Ez a távirat: „Holnap 8-kor érkezem. Várj a kijáratnál.” – Azt a címzettet bizonyosan félrevezeti, aki reggel 8-kor és este 8-kor (20 órakor) is várhat valahol vonatot.

Ezek a nyelvhasználati zavarok feltételezhetően csak átmenetiek lesznek, és sokkal kisebb bajt okoznak, mint ha az ezredforduló bekövetkezése miatt bárkinek a pénze eltűnik a bankban (ez előfordulhat ezredforduló nélkül is!), vagy máshová irányítják a pécsi gyorsvonatot, vagy ne adj Isten – beválnak a jövődölések, és elkövetkezik a világ vége.

Gyomláljunk!

Kosztolányi az író és nyelvünk tudósa-szerelmese írópalántáknak sok hasznos tanácsot adott. Szinte alaptörvényként fogalmazta meg, hogy „nincs nagyobb művészet a törlésnél.” – „Vessék meg az üres és hamis a szavakat, mert később csak így becsülhetik azokat, amelyekben tartalom és igazság van.” Követendő példának Tolsztojt ajánlja: „Nála – csodálatos módon – minden szó a helyén van. Iljics Iván halálából egy betűt sem húzhatsz. Ez a remekmű mértéke.” Hogy milyen távol vagyunk ettől az eszménytől, azt a szépírók stílusának pongyolasága, a hangzó és írott publicisztika túlfutól gyakran bizonyítja. Kosztolányi így folytatja: „azt (jutalmaznám), aki kigyomlál egy henye jelzőt, egy sületlen mondatot.”

Íme néhány idézet arra, hogy van mit gyomlálni. A közvélemény megnyugtatására szánta az írója a következő mondatot: „...az utóbbi időben nem alakult ki *komoly vészhelyzet*.” – Nyilván nem volt választéka

a jelző megválasztásában. Másokkal együtt maradt a már hagyományosnak, de lassan divatjamúltnak tekinthető „komoly”-nál. Egy időben még a nevetés, a vidámság, a jókedv is ezt a jelzőt kapta. Olcsó elménc-kedésként megkérdezhethetnénk, hogy ezek szerint van *vidám* vészhelyzet is? Pedig az amerikai szappanopera megismételt sorozata, a vészfék, a tüdővész, vészbíróság elengedőképpen hangsúlyozza egy-egy esemény, élethelyzet pusztulással fenyegető jellegét. Egy másik mondat szerint: „megengedhetetlen *bűn* lenne valamely valláserkölcsei törvény megszegése.” A törvény semmibe vétele elvi szempontból mindig megengedhetetlen, ámde milyen gyakori a bűnbeesés, bármennyire tiltja is a törvény.

A régi fegyverek gyűjtéséről, tanulmányozásáról írja egy kiállítás méltatója, hogy az az illető „kedvenc *vesszőparipája*.” Elképzeljük, amint valamelyik hosszú csövű mordályon lovagol, amikor felelős beosztása engedi. A vesszőparipa eredeti jelentése ugyanis a fantáziadús gyermekek játéka, egy hosszú bot, amelyet vágató paripának képzelnek el. „Lovagolok szilaj nádparipán” – írja Petőfi. Nád vagy vessző, majdnem mindegy. A felnőtt embernek makacsul emlegetett gondolatát, ötletét, foglalatosságát szoktuk gúnyosan így nevezni. A hozzá való ragaszkodásban eleve benne van a „kedvenc” jelző tartalma.

Közismert sportemberünket így köszönti ünnepélyes alkalommal az újságíró: „Isten adjon neki *sikeres karriert!*” – Gyakran használt szó. Van, aki könnyen jut hozzá; van, aki mindent elkövet érte; van, aki tiszteltreméltó erőfeszítéssel éri el. Ha megszerzi, akkor mindenképpen sikeres. A halotti búcsúztató vagy részvénytivánítás is kezdődhet-végződhet így: *Isten adjon neki...* és így folytatódhat: *örök nyugalommal.*

Érdemes megszívlelni Kosztolányi tanácsait.

Szóhangulat

Szinte minden szó jelentéstartalma kiegészül, együtt jár valamilyen érzellemmel, amely kellemes vagy kellemetlen hatást kelt. A nyelvtan és a stilsztika ezt nevezi szóhangulatlak. A tudomány rendszerezi a

forrásait. Eredhet a szó fogalmi tartalmából (*bölcső-koporsó*), akusztikai (hangzásbeli) hatásából (*dalol-krákog*), alaki megszerkesztettségéből (*iddogál-iszik*), használatuk társadalmi rétegéből (*röntgenfelvétel, vágat, atomcsönd, markecol*). Népekhez, helyekhez, történelmi korokhoz kapcsolódik (*fjord, gyaur, kopja*). Kapcsolódhat a szó magyar vagy idegen voltához (*génusz-szellem, csoport-klikk, váltóőr-bakter*), újszerűségéhez (*turkáló, turi, hempergő*).

A szóhangulat mint a nyelvi valóság, a szó szerves része a nyelv használója számára azzal a kötelezettséggel jár, hogy a szóválasztás műveletében erre is figyelnie kell, vagyis a nyelvi megnyilatkozásainak érzelmi hatás tekintetében is pontosan meg kell felelnie mondanivalóink árnyalatainak. Naponta tapasztaljuk az elhangzó és az írott nyelvben egyaránt a pozitív és a negatív hangulati hatás fölcserélését. Beszámolóban hangzott el: „Fölkeresett egy idős asszonyt, akiről nem rítt le a jólét.” A *leri valakiről valami* kifejezés helyesen és stílusosan csak hátrányos, kedvezőtlen tulajdonsággal kapcsolatban használható. „Lerítt róla a napi gondok okozta elkeseredés, szegénység.”

Rosszaló hangulatúvá vált szükségtelenül egy minisztériumi tisztviselőnek ez a kijelentése: „Nem akarunk versenyezni *senkikkel*.” A senki főnevesített használata ugyanis – főként többes számban – rosszaló hatású.

„Örömmel adunk hírt a hagyományok ápolásának *elharapózásáról*” – szölt a tudósítás. Valamely káros jelentés (fertőzés, tűz, bűnözés) kapcsolódik hangulati szempontból ehhez a szóhoz. Használata itt, ebben az összefüggésben stílustalan. A semleges hangulatú *elterjed* ige illik ide, vagy valamelyik rokon értelmű megfelelője (*meghonosodik, meggyökereszik, elszaporodik, tért hódít*, és így tovább). Egy másik tudósítás szerint „az elnök nem mulasztotta el *szóvá tenni* a verseny sikereit.”

Az igényes beszélőnek, írónak tudnia illik, hogy szóvá tenni csak káros jelenséget lehet.

Végezetül idézzük emlékezetünkbe Kosztolányi *Ilona* című versét, vagy Juhász Gyula Anna-költeményeit, amelyek művészi módon, meggyőzően bizonyítják a szóhangulat megtapasztalható valóságát.

Fény – árnyék

A cím a szemléletes példája annak a nyelvtani jelenségnek, amelyet a szavak jelentésük szerinti csoportosításában *antonimianak* (ellentétes értelműségnek) nevezünk. Az azonos és/vagy rokon értelműséggel együtt tartjuk számon, beszélünk róla.

A filozófiában, illetve logikában az egymást kölcsönösen föltevő és kizáró fogalmak és ítéletek ellentétpárja. A dialektika megnyilvánulása gondolkodásunkban, következésképpen nyelvhasználatunkban. Az irodalom, a stilisztika gyakran alkalmazott szóképként tartja számon. A Magyar Szókincstár című legfrissebb szótárunk minden címszó antonimáját, antonimáit is tartalmazza.

Az *ég-föld, élet-halál, jó-rossz, hideg-meleg* stb. igazi ellentétpárok mellett a legtöbbet a *-talan, -telen, -atlan, -etlen* képzőkkel alkotunk a megfelelő alapszóból. Létezik még a *-tlan, -tlen* mint a *-talan, -telen*-nek rövidült és önállósult alakváltozata. Az *-atlan, -etlen* első magánhangzója pedig eredetileg a szótőhöz tartozott. Az így képzett szavak némelyike egy többé-kevésbé ismétlődő résszel megrövidült. A *büntetlen a büntetetlen-ből*, az *okvetlen az okvetetlen-ből*. A nyelvújítás ezt a természetes rövidülést utánozta, s megalkotta a *korlátlan* alakot a *korláttalan-ból*, a *közvetlen-t* a *közvetetlen-ből*. A *-hatatlan, -hetetlen* a nyelvújítók gyakorlatában szintén megrövidült. A javíthatatlan típust a nyelv művelők (ortológusok) oly hatásosan kárhoztatták, hogy csak a *vízhatlan* maradt, de ma már a *vízálló* járja helyett is.

Ha szabályt keresünk, csak addig jutunk el, hogy a *-tlan, -tlen, -talan, -telen* főleg igéhez és főnévhez járul (*szüntelen, unos-untalan, sóltan, szóltan*), de melléknévi alapszavú is lehet (*bátortalan, boldogtalan, tisztátalan*). Ritkán, de ilyenekkel is találkozunk, mint az *ébertelen, őszintetlen*, de a szigorúbb ítéletű vagy kifinomultabb ízlésű nyelv művelők ellenérzéssel fogadják. A *széptelen, jótlan*-féle alakok még nyelvi játéknak is gyengécskék, mivel nincs szükség rájuk.

Az ún. fősztóképzők használata nem lehet gépies, mert az alakváltozatok gyakran jelentésmegoszlással járnak. Aligha téveszti össze az ép nyelvérzékű magyar anyanyelvű ember a *gondatlan* és a *gondtalan*, a *lelketlen* és a *lélektelen* párokat; a nyelvtanban jártasabbak a *tárgytalan* és a *tárgyatlan* alakokat.

Sokan érzik továbbá, hogy nem azonos az *arcátlan* és az *arctalan*. Az első ugyanis a *szemtelen*, *pimasz*, *szégyentelen*, *szemérmetlen* választékos, illetve régies szinonimája. A második pedig olyan, rendszerint személy, akinek nincsenek egyénítő, a személyére jellemző vonásai. Vagy csak véletlenül cserélhető fel az *álmatlan* és az *álmotalan*. Az első rendszerint gyógyszert szed, hogy nyugodtak legyenek az éjszakai, a második pedig olyan mélyen alszik, hogy nincsenek álmai, vagy ébredés után nem emlékszik rájuk.

A *földes* antonimja a *földetlen* és a *földtelen* egyaránt lehet. Értelmezésük házi feladatnak is felfogható. Az *anyás-anyátlan*, *apás-apátlan* pedig nem igazi ellentétpárok. Vajon miért?

Nyelvi mérlegelés

A nyelvművelő ritkán mond megföllebbezhetetlen ítéletet, mivel az élő nyelv – ha lassan is – állandóan változik.

Ezért nehéz eldönteni hogy egy-egy szó, kifejezés, mondat helyes vagy helytelen, szép vagy csúnya. A stílus, a nyelvi kifejezőmód nem is e két véglet szembenállása, hanem a lehetséges változatok közötti változás. Ez, ti. a válogatás a nyelvi stílus lényege. Válogatni viszont csak az tud, akinek van miből.

Többen szóvá tették az *egészségügyi* szavunk gyakori használatát a rövidebb *egészségi* helyett. „Segítse a lakosság *egészségügyi* állapotának javítását.” – „Az erős, feszes hasizomzat *egészségügyi* szempontból is fontos.” – Egy kevés figyelemmel megállapítható a különbség. Az első inkább az egészség megőrzésével, valamint a gyógyítással foglalkozó intézmények fogalmát jelöli, hangulati tartalmát fejezi ki. Legmagasabb fokon (amíg volt) az Egészségügyi Minisztérium. Ezt támasztja alá a végrehajtó hatalom más területeit jelölő kormányzati szervek nevében is szereplő *-ügyi* szó. Például *földművelés-, igazság-, oktatás-* stb. Alapszava az *egészségügy*, valamely közösség (állam, város, megye) *egészségi* viszonyai. Az *egészség -i* képzős változata pedig mindaz, ami az egészséggel kapcsolatos. Más tehát az *egészségügyi* és más az *egészségi*

állapot. Tudjuk, napjainkban mindkettő lehangoló, aggasztó. Ennek a gondolatmenetnek csak látszólag mond ellent az *egészségügyi papír*, amely nem valamely szakintézmény aláírással és pecséttel ellátott irata, hanem vécépapír, amelyet szépítő szándékkal *toalettpapírnak* is nevezzük. Ilyen még a *szaniter* és a *szanitéc* ritkán használt szavunk.

Nyelvi hibával fejezte ki gúnyos megjegyzését az az újságíró, aki vezető politikusunknak egy emlékezetes példázatát akarta nevetségessé tenni: „A bölcs indiánok és a magyar politikusok” című glosszájában (cím és dátum a levelező cédulán) így: „... azóta is előszeretettel *nyúlik* vissza a rézbőrű gyökerekig.” – Ne feszegessük az elfuserált szóképet, csupán a *nyúlik* szavunk hibás ragozására mutassunk rá. Az íkes változat ugyanis visszaható tartalmú. A politikus keze vagy karja messzire *nyúlik*, de ha el akarja érni a rézbőrű gyökereket, akkor csak *nyúl*, *-ik* nélkül.

A következő mondatról is kérdezi valaki a véleményemet. „A vele (ti. John Lukácssal) való beszélgetés szemtanúi lehetnek holnap este fél kilenckor” (ti. a Duna TV Esti beszélgetés című műsorában). – A vélt hiba oka maga a tévé, amelyet egy időben nézünk és hallgatunk is. Márpedig a stilsztika a két érzékterület fölcserélését *szinesztéziának* nevezi. A költő beszélhet, írhat *fehér csöndről*, *lila dalról*, a tv-bemondónak *szem- és fültanú*ról kellett volna szólnia.

Merészen alkalmazta a szavak valóságos és képes értelmét az az újságíró, aki mérgének így adott nyelvi formát: „Húsfélék ma is bőven kaphatók... Talán több marhára lenne szükség. És – megkockáztatom – jóval kevesebb hülyére.” – Mondhatta volna szebben is így: *baromfira*.

Csuk – zár

A múltban és a jelenben is többször tanúja voltam annak a vitának, amely a *csuk* és a *zár* szavunk helyes használatáról folyt.

Talán nem lesz hiábavaló az egymáshoz különben közel álló jelentések összehátrólása. A *csuk* rendszerint emberi cselekvés. Ajtónak, ablaknak (szakszóval: nyílászáró szerkezetekben), továbbá kapunak, különféle fedélnek a ráhajtása valamely nyílásra. De nem akárhogyan, hanem úgy,

hogyan ebben a ráhajtott helyzetben rögzüljön, azaz ne mozogjon. Például: *Csukd be* az ablakokat, nehogy a vihar kitörje őket! A *csuk* többnyire a *befejező* használatos, amely befejezetté teszi a cselekvést, vagyis amit becsuknak, az úgy is marad mindaddig, amíg ki nem nyitják. A *csuk* ellentétpárja a *nyit*. Nem ritka az összecserélésük. Például: „Gyakran kicsukja az ablakot, hogy szellőztessen.”

Alaki különbözőségük ellenére könnyen fölváltják egymást. Ennek az oka, hogy mindkét ige lényegében ugyanazokra a tárgyakra (ajtó, kapu, fedél, fiók stb.) irányul. A különbség a következményben van, vagyis a biztonság mértékében. Ha valakiről személyes sérelmünkért azt panaszoljuk, hogy: *Rámcsukta* az ajtót – egészen mást jelent, mint ha *rámzárta* volna, ráadásul kívülről. Nagyon erős indulat hatására úgy is mondhatnánk, hogy *rámcsapta*. De ilyenkor is csak a hang erősebb. A *csuk* esetében kinyithatom, ha van hozzá bátorságom, de ha *bezártak*, akkor már nehezebb dolgom van. Vagy kiugrom az ablakon, ha nincs túl magasan, vagy az örök segítségével megszököm a börtönből. Az is gyakori, hogy az ember *kizárja* magát saját lakásából vagy (ez sem ritka eset) saját autójából, ha a lakáskulcsot nem viszi magával, és gombos zár van az ajtaján, illetve az indítókulcsot bennfejtette az autóban. Ilyenkor bizony lakatosért vagy szerelőért kell szaladni.

Középkorokban, hivatalokban, orvosi rendelőkben, kórházakban fontos helyiségek ajtaján ez olvasható: Kérjük az ajtót *betenni* – újabban a németes formát (germanizmus) kerülve így: Kérjük, *tegye be* az ajtót. Már többször is láttam, hogy kifinomultabb „nyelvérzékű” csukogatók, nyitogatók odairták a felhívást közlő táblára: *Hova?* Valami igazság van ugyan benne, mert így kevésbé pontos, kevésbé választékos, s inkább a nyelvi tréfálkozás eszköze.

Más megítélés érvényes a *zár*-ra, ha átvitt, képes értelemben használjuk. A „karjába, szívébe *zár*” helyett még tréfából sem mondjuk azt, hogy *csuk*. Magába *zárta* a titkot – azaz nem mondja, nem árulja el senkinek. Gyakori a ‘befejez, bevégez’ értelemben való használata. Régi levélírói formula volt a *Zárom leveletem*. A hivatali nyelvben: Az ügyet *lezárom* – Az ülést *bezárom* (esetleg *berekesztem*). Ha jól *zár* az ajtó, az ablak – az azt jelenti, hogy hézag nélkül beleillik a tokjába, keretébe *zár* (szerkezet) nélkül.

A különféle (sokszor furfangos) zárok felszerelése (manapság a hevederzár a „menő”) arra enged következtetni, hogy a vagyonbiztonság, de talán még az életbiztonság sem áll a kívánatos magaslapon.

Színek

Félreértések elkerülése végett bocsátom előre, hogy nem a színelmélettel kívánok foglalkozni, hanem a haj és a szem színével.

Régebben minden hivatalos személyleírásnak (igazolvány, útlevel stb.) volt két állandó rovata: a kérdéses személy hajának és szemének a színe. Azóta, főként az első teljesen elvesztette a jelentőségét. Főként a nők személyazonosságának megállapításában alig használható. A szökek egyik napról a másikra barnává, sőt feketévé válnak, és megfordítva: a sötét hajszínűek hirtelenszőkévé. A férfiak sem vetik meg a haj színének ízlésük szerinti megváltoztatását. A közszolgálati médiumok jóvoltából mindenki értesülhetett arról, hogy Schröder kancellár emiatt vált belpolitikai botrány célpontjává. Ez mutatja, hogy az eredeti hajszín, mint személyiségjegy valamicskét mégiscsak megőrzött valamikori jellemző erejéből, még akkor is, amikor az életkor előrehaladtával a tisztaság vagy a kopaszodásig fajult.

A szem színének megváltoztatása már sokkal nehezebb feladat, de a csodálatos szemműtékek korában ez se elképzelhetetlen. A haj és a szem színe között ha nem is törvényszerű, de tapasztalaton alapuló összefüggés van. Ezen alapul Arany Jánosnak *A gyermek és a szivárvány* című kevésbé ismert verséből vett idézet, amely egy amatőr nyelvművelő baráti társaságban megfajtott talányként vetődött fel. Így szól: „Sirt az ég egyik szemével, / A másikkal nevetett. / Páros ívű szép szivárvány / Koszorúzta keletet. / Szép szivárványt barna felhőn / Nézte ábrándos fiú. / Egy sóvárgó, méla gyermek. / Kékszemű, de szöghajú.” – Ez a színnév manapság ritkán fordul elő. Talán éppen ezért értett rajta más-mást az említett társaság minden egyes tagja. Az Értelmező szótár szerint a *szöghaj*: vastag, egyenes szálú haj. A *szög* címszónál: a gesztenyebarnánál is világosabb (haj). Volt, aki *dróthajúnak* vélte, a fodrászművészetben jártas valaki szerint ’zselézett’ a szó jelentése. A szálcsomócskák a hegyükkel fölfelé álló szögekhez hasonlítanak. Arany János szövegéből szinte teljesen bizonyos, hogy barna, sötétbarna hajú gyerekekről énekelt. A *de* ellentétes kötőszó ugyanis arról árulkodik, hogy a korabeli felfogás szerint a kékszeműséggel a szöke hajszín jár együtt. Ezt támasztja alá a következő idézet is: „A profilban ábrázolt Szabó Lőrinc a szemébe hulló *szöghajjal*

impresszionisztikusan könnyed...” (Szabadi Judit: Így élt Rippl-Rónai József). Aki megnézi a kép színes másolatát, az meggyőződhet Arany János hiteles szóhasználatáról.

Magyar színvilág

A szög mint színjelölő nem egyértelmű. Van, aki nem is színnévnek tartja. Arany János szerint a szőghaj és a kék szem ellentétes viszonyban vannak.

További szemlélődésünk a színek világában nem minden tanulság nélkül való. Juhász Gyula örökszép versében olvashatjuk: „Ősszel, ha kinyílnak az egek, / Szeme színére visszarévedek.” – Ez az, amit égszínkének mond a hétköznapi ember. Arany Toldijának szeme a költő fogalmazásában: mint a „barna éjfél”. Ha még ennél is sötétebb, akkor *bogárszemű*. Ez a feketéhez áll közel. Egy nemrég vetített filmsorozat címe: „Bronzvörös haj, *tengerkék* szemek” – A főhöst ezekkel a színekkel jellemezte az író. A színt egyébként tengere válogatja. A Fekete-tengert a színéről nevezték el. Ha nem is koromfekete vagy éjfelete, de sötét. Aki látott már tengert, elsősorban a hozzánk legközelebb lévő Adriát, az tudja, hogy napszakonként, de főként zivatar, vihar idején változtatja a színét. Ezt a színváltozást a magyar tengeren is meg lehet figyelni. A szem egyik uralkodó színe a kék, amelynek további finom változatai lehetnek, a világostól a sötétig, amelyet *mélykék*nek is nevezünk. A *zöldeskék* átmeneti szín a zöld irányába. Ha pedig végképp nem boldogulnak a színmegjelöléssel, beérjük azzal, hogy *seszínű*. Ez leginkább szürkét jelent, és kompromisszumot a megnevezésben.

Anna szőkesége már elhomályosult a költő emlékezetében, bár ennek a hajszínek sok változatát ismerhette, az érő kalász szőkeségétől, amelyet mi, hétköznapi emberek szalmasárgának nevezünk, a hamvaszőkétől, s közben van még *lenszőke*, *platinaszőke*, *szalmasárga*, *bronzvörös*, *tűzpiros*. A divat hatására a női hajkorona szinte a szívárvány minden színében viríthat, a *csontszínűtől* a *halvány liláig*. Nem kell attól tartanunk, hogy nem találunk szót a sokféle színváltozatra, mert nyelvünk igen gazdag színnevekben. Egy csoportjuk úgy jött vagy jön létre, hogy

metaforikusan tárgyra utalnak. Ismerjük például az *alma-, olaj-, borsó-zöldet, a fakó-, a narancs- és citromsárgát, az acélkéket, a krémszint, a mályvaszint* (lilás rózsaszín). A rózsaszín önmagában is sokféle árnyalatú lehet. Egy-egy drágakő vagy nemesfém is lehet előtagja a szín-névnek: *türkizkék, smaragdzöld, aranyárga, ezüstfehér* stb.

Jeles számok

Néhány szám kiemelkedik a többi közül. Ezek jelképnek, szimbólumnak tekinthetők. A tudománynak egy különleges ága, a számszimbolika, számmisztika foglalkozik velük.

A leggazdagabb tartalmú a három. Nemzeti azonosságtudatunk közismert kifejezője a „*Három a magyar igazság*” közmondás. *Három* színű a nemzeti lobogó. Sok népmesénk szól a *három* királyfőről, meg a szegény ember *három* fiáról. Ludas Matyi *háromszor* verte meg Döbrögit, a Csongor és Tündében *három* ördögfióka civakodik. Dante Isteni színjátékának *három* színe: Pokol – Purgatórium – Paradicsom. Hamminchárom ének háromsoros versszakokban szól. Babits mesteri fordítása így adja vissza: „Leszálltam a kínok eleven, süket és forró sötétjébe / nem három napra, de három óra / három évre vagy évszázadra.” – Platón *háromféle* lélekről: a gondolkodó, az indulatos, a vágyakozó lélekről beszél. A görög lételmélet *három* alapértéke: az igazság, a jóság, a szépség. A felvilágosodás és a francia polgári forradalom *három* jelszava: szabadság, egyenlőség, testvériség. Noénak *három* fia: Szem, Kám és Jafet. *Három* napkeleti bölcs (mágus): Gáspár, Menyhért, Boldizsár. A Tábor-hegyen *három* tanítvány: Péter, Jakab és János lehet a szemtanúja Urunk színeváltozásának. Péter *háromszor* tagadja meg a Mestert. Említhetném még a tér *három* dimenzióját, a római birodalom történetéből a triumvirátust, az irodalomból a trilógiát, a zenéből a hármasság hangzatot. A hármasság jelen van bolygónk élettelen és élő magasabb szerveződésű rendszereiben is. A hármasság az alapja a hinduizmusnak. A Bölcsesség *Három* Drágakövet tiszteli a buddhizmus, az ókori Egyiptomban Ozirisz, Ízisz és Horusz képviselte a hármasságot.

A latin ezért mondja. *Omne trinum est perfectum*, magyarul: a hármasság tökéletesség.

A hívő keresztény számára pedig megvallott hittétel a Szentháromság.

Csak rokonok

Mármint azok a szópárok, amelyeknek a tagjai között nem állapítható meg alaki azonosság, de még hasonlóság sem. Tartalmi rokonságuk azonban kétségtelen. Csupán az a kérdés, milyen fokon.

Alkalmaz-használ: közös jelentésük 'valamely célra, bizonyos rendeltetéssel igénybe vesz'. Például: építkezéshez darut *alkalmaznak* ~ *használnak*; a kamillát gyógyszerül *alkalmazza* ~ *használja*. A 2. köznyelvi és gazdagabb jelentéskörű. Az 1. választékosabb, illetve kissé hivatalos hangulatú. A 2. főként tárgyra, eszközre, anyagra irányul: evéshez bicskát használ; fegyverét használja; tudja a karját használni. – Az 1. inkább emberre, módszerre, eljárásra vonatkozik: segédmunkásokat alkalmaz; a Pithagorasz-tételt alkalmazza. – Állandó szókapcsolatban: *Se nem árt, se nem használ.* – *Alak-forma*. Bár sok az azonosság közöttük, használatuk mégis elkülönül. 'Testalkat, termet' jelentésben szinte mindig az *alak* járja: jó, szép, daliás, királynői *alakja* van. De rosszálló hangulata is van: pocsek *alak*; Mit akar itt ez az *alak*? Igei változata is közhasználatú: (ruhát) *alakít*; a főhöst *alakítja*; kormányt *alakít*. A *forma* legalább ilyen gazdag használatú. Az értelmező szótár 9 jelentését sorolja föl. Főként a matematikában (*mértani forma*), a műszaki nyelvben (*formába önt*), gazdasági, politikai szakszó (*társadalmi formák*), testi-lelki állapot (*jó formában van*), irodalmi alkotás megjelenési módja (*versformák*).

Nem éppen hízelgő, ha valakit így minősítenek: *se alakja, se formája*.

Észreveszi-e?

Mármint a hallott vagy olvasott szövegekben ejtett hibákat. A felhasznált szavak jelentésének pontatlan ismeretéből következnek az ilyenek, mint: „Hadd *sorakoztassak* föl egy példát” – mondta az az előadó, aki az elvont mondanivalóját példával kívánta szemléletesebbé tenni.

Nem is történt volna semmi baj, ha a *fölsorakoztat* után nem az *egy* számnév következik. A *Sorakozó!* közismert katonai vezényszó, amely szinte minden testnevelés órán is elhangzik, eleve több személynek, osztályközösségnek, katonai alakulatnak, vetélkedőn részt vevő csoportoknak szól, s akik erre valamilyen alakzatba rendeződnek. Ha csak egy példája van az előadónak, akkor azt az egyet mondja vagy említsé. Hasonló ehhez az, aki ugyancsak a szemléletesség végett közli, amit csinál: „A táblára képet *aggatunk*.” Ha csak egyet, akkor *akasztunk*, de az *aggatunk* gyakorító ígében benne van, hogy több kép kerül a táblára.

A folyamat időbeliségét homályosan fejezi ki az író: „A készüléknek egy nagyobb változatát már *régebben* gyártják.” A *régebben*-hez a múlt idő illenék, de itt a közölnivaló tartalom a *régóta* határozószóval helyes. Közúti balesetről szóló tudósítás: „A busz *nekirohant* az útszéli ároknak.” – Nekirohanni csak ugyanazon a szinten lévő tárgynak vagy terepalakulatnak lehet. Az árok mélyebben van, ezért abba csak *belerohanni* lehet. Az ünnepség kezdetét így jelezte az író: „Felhangzott a Rákóczi-induló *kezdő dallama*.” – A *felhangzott* a kezdetét jelenti, nem a közepét. Elég lett volna: a *dallama* vagy csak maga az induló. – Szinte hihetetlen a nyelvi megformálása annak a himnek, amely új zenekar alakulásáról tudósít: „Új zenekar tűnt fel a magyar könnyűzene *palástján*” – Némi töprengés után tudtam csak megállapítani, hogy *palettát* akart írni, de a háttérben ott rejtőzködhetett a hasonló hangzású és alakú *spalletta* is.

A képszerűség eltorzult, mivel az az új zenekar mint szín került a festéktartó tálcára. A *spalletta* csak elsötétítené.

Végül arra kérem olvasóimat, hogy tegyék tisztába ezt a mondatot, amelynek a tartalma így értelmetlen, csak sejtethető: „Egyszeriben nyakunkba szakadt a régi kerékvágás.” Segítségül csak annyit, hogy ha váratlan gond, baj adódik, akkor mondjuk, hogy életünk szekere *kizökken a régi, megszokott kerékvágásból*. És időre, türelemre van szükség, hogy *visszatérjen, visszazökkenjen a régi kerékvágásba*.

Csalóka hasonlóságok

Mindenki tud példát mondani olyan szópárokra, amelyek csupán egy magánhangzóban különböznek egymástól, de a jelentésük eltér: *bab-báb*, *alom-áлом*, *teli-téli* stb.

Legalább ennyi azoknak az alakpároknak a száma, amelyek egy mássalhangzóban különböznek egymástól, s ezzel a különbséggel jelentésbeli eltérés jár. Kezdjük egy beszélgetéssel, amely a krónika szerint Ferenc József és szárnysegédje között folyt a szarajevói merénylet után, amelynek a trónörökös és felesége áldozatul esett. A király megkérdezte a szárnysegédet: – Hogyan viselkedett ÖFENSÉGE? – Katonásan, FELSÉG. – Ezt el is vártuk ÖFENSÉGÉTŐL. – Csupán egy hang (betű): az l-n fölcserélése, de hiven tükröződik benne a korabeli szigorú etikett (illem), amely a megszólításokban is megnyilvánult. És hol tartunk most? A királyi udvaroktól végképp eltávolodva, de a polgári jó izlés határát is túllépve a *néniből nyanya*, a *bácsiból* – még finoman szólva is – *fater* lett.

A nyelvi illetlan további részletezése helyett most olyan szóalakpárokat veszünk sorra, amelyek között a művelt magyar embernek illik (vagy tudnia kell) különbséget tenni: *Csügg-csüing*. Mindkettő használatos, az első a korábbi alak. Konkrét értelemben: lóg, függ. Elvont jelentése 'teljes odaadással ragaszkodik valakihez vagy valamihez'. *Ébren-éberen*. Mindkettő az *éber* módhatározóragos alakja. Az első konkrét jelentésű 'nem alszik (= ébren van)'. A másodikat inkább átvitt értelemben használjuk: *éberen* (örkődik, figyel). *Ing-ingog*. *Ing* = 'felfüggesztett tárgy lengő mozgást végez'; innen az *inga*(óra). A másodiknak a jelentése: 'egy rögzített vagy alátámasztott tárgy billeg, ide-oda mozog'; *Inog* alatta a szék. *Belső-benső*. Az első konkrét, a második átvitt értelmű: 'belső (munkatárs, baj, gumi, szerv, zseb, vérzés), belsőség'. A lélekben, az érzelmekben mélyen gyökerező, meghitt, bizalmas (barátság, kapcsolat). – *Bejáratos* valaki valahová, ahol bennfentes. *Bejáratós* például a gépkocsi a használatbavétel kezdeti szakaszában. – Az *önkéntelen-önkéntelen* egyaránt köznyelvi változat. A helyesírási szabályzat az elsőt fogadja el szándék nélkül történő jelentésben. A második az *önkéntén* fosztóképzős változata. Ebbe a típusba tartozik még a: *másolat-másodlat*, az *olt-ojt*, *kezel-kezez*, *lakó-lakos-lakós*. Értelmezésüket olvasóimra

bizom, főként azokra, akik nem *szívelik* a felületes, pongyola, pontatlan szóhasználatot, mert *megszívelik* a segítő szándékú jó tanácsot.

Több, mint hasonlóság

A szó mint nyelvi jel egy hangsor (betűsor) és egy vagy több jelentés-tartalom tartós, asszociatív kapcsolata, vagyis alak (forma) és tartalom együttese. Alak szerint a szavak lehetnek azonosak és hasonlóak.

Mindenki bőven tudna példákat sorolni az azonosalakúságra. Közismert példája az *ár* szavunk (cipészszerszám, áru értéke, magas víz). Gyakori az összetévesztésük a rokon vagy azonos értelmű szavakkal. Az egyszerű diák példáját (*sír-sír*) a tanár nem fogadta el, pedig a diák magyarázatot is fűzött hozzá, amely szerint az, aki a *sír* (halom) mellett áll, az rendszerint *sír*. Valami ősi logika van ugyan benne, de a *vár-vár*, *fal-fal*, *tűz-tűz*, *ég-ég* stb. igei és főnévi párokban már nehezebb fölfedezni az értelmi (tartalmi) rokonságot.

Az alaki hasonlóságnak több rétegét különböztetjük meg. A legegyszerűbb az a típus, amelynek a tagjai csupán egy magánhangzóban különböznek: *csend-csönd*, *csepp-csöpp*, *csoda-csuda*, *odább-odébb*. Legfeljebb stílusbeli vagy nyelvrétegbeli különbség van köztük.

A következő típusba azok sorolhatók, amelyek között ugyancsak egy hang (betű) a különbség, de jelentéstartalmuk eltér, s ezért ügyelnünk kell a pontos használatukra: *éberen-ébren*, *belső-benső*, *datál-dotál*, *adaptál-adoptál* stb.

A harmadik típusba azok tartoznak, amelyeknek tagjai között még nagyobb a különbség, de a hasonlóságuk, alaki rokonságuk nyilvánvaló. Összetévesztésük az elektronikus és az írott sajtóban szinte mindennapi. Nézzük az első ilyen alakpárt! *Vezetés-vezetőség*. Első cselekvést, tevékenységet jelent, csak kivételesen tényt, helyzetet: A *vezetés* nem könnyű feladat; Ma jobban sikerült a *vezetés* (autó); Mára a *vezetőség* változat jelentését vett át. A hivatali nyelv zsargonszerű változatából indult el hódító útjára: A kerület *vezetése* új tervet dolgozott ki; A katonai *vezetés* erőfölényre tett szert; Az új játékos sok gondot okoz a *vezetésnek*.

– Összetett szavak utótagjaként általános: *párt-, sport-, üzem-, vállalatvezetés*. A helyes alakváltozat a *vezetőség*, amely elsődlegesen több tagból álló csoportot jelent. Helyette élhetünk a *vezetők, vezető testület, vezető szervek, személyiségek, tényezők* bármelyikével, amelyik tartalmilag legjobban beleillik szövegünkbe.

Tartalmi rokonság

Aki sokat olvas, akár szépirodalmat, akár szakszövegeket, vagy valamely tudományág előadóit hallgatja, az bizonyosan tapasztalja, hogy egy-egy szóhoz nem tud jelentést, tartalmat kapcsolni, azaz nem társul (szakszóval asszociálódik) az alakhoz a tartalom.

Ennek a fordítottja az, amikor érzékelt fogalmakhoz (személy, tárgy, dolog) nem tud az ember nevet (szóalakot) kapcsolni. Ilyenkor az igényes hallgató vagy olvasó az értelmező szótárhoz nyúl. Idegen nyelvek esetén a kétnyelvű szótár nélkülözhetetlen.

Ahogy az alak (hangsor, betűsor) tárgyalásában beszéltünk azonos és hasonló alakú szavakról, ugyanúgy a nyelvi rendszer voltából következik, hogy szólnunk kell a jelentés, az értelem azonosságáról és hasonlóságáról, a rokonértelműségről, amely a nyelvi eszközök közötti válogatás alapja és feltétele. Az azonos értelműségről igazából csak a nyelvi rendszer teljessége végezt beszélünk. Legfőjebb ugyanarra a dologra használt idegen és magyar, köznyelvi és szaknyelvi, valamint a köznyelvi és tájnyelvi szók között vannak, és szigorúan csak fogalomjelölő, megnevező szerepben: *rundevi-találka, eb-kutya, tavasz-kikelet, nyílászáró-ajtó-ablak, pityóka-krumpli-burgonya*. De nehezen elképzelhető a *kutyafáját!* értelmet kifejező felkiáltás *ebfáját!* formában. Vagy a lassan feledésbe merülő *tavaszi kabát* helyett a *kikeleti kabát* használata. Ha más nem is, de a hozzájuk kapcsolódó érzelmi velejáró, a szóhangulat megkülönbözteti őket. Néhány példa világosabbá teszi a rokonértelműség fogalmát.

Alkalmaz-használ. Közös jelentésük: 'valamely célra, bizonyos rendeltetéssel (eszközként) igénybe vesz'. Például: Építkezéshez darut *alkalmaznak* vagy *használnak*. A kamillát gyógyszerként *alkalmazza* vagy *használja*. A *használ* köznyelvi és gazdagabb jelentéskörű, s főként tárgyra, eszközre, anyagra

vonatkozik. Többségben vannak az olyan szókapcsolatok, amelyekben a *használ* a jobb, megfelelőbb. Például: az évéshez *bieskát használ*; fegyverét *használja*; már tudja a karját *használni*. Átvitt értelemben: Nem *használod* a tehetségedet; *Használt* az orvosság; *Használni* akar népének stb.

Az *alkalmaz* inkább emberre, módszerre, eljárásra stb. vonatkozik: Gondnoknak *alkalmazták*; Filmre *alkalmazza* a regényt; A rendeletet a kisebbségre *alkalmazta*.

A *kerek-gömbölyű* rokon értelmű szópárt sokan pontatlanul használják, gyakran fölcserélik. A szaknyelvben durva hibának számít. Ilyen pár az *alak-forma*, *csalódik-téved*, *aránylag-viszonylag*, több tagú szócsoportok: *dadog-hebeg-habog*, *engedelmet-bocsánatot-elnézést* (kérek). A különbségtévéssel esetleg súlyos megrovást is elkerülhetünk. Gondoljunk a *szag* és *illat* különbségére utaló egyszerű pincemester történetére!

Jelentésbővülés

A világ dolgait és jelenségeit fokozatosan ismeri meg az ember gyereke. Az állandóan bővülő ismeretanyag a nyelvi formába öltöztetéssel válik átadhatóvá. A nyelvkincsben tükröződik egy közösség műveltsége. A gondolkodás fogalmi gondolkodás, a fogalmak a szavak mint nyelvi jelek által válnak közösségivé. Az egyéni szókincs nagysága viszonylag pontosan tükrözi az egyes ember műveltségét, ismeretanyagának mennyiségét és minőségét. A fogalmak szaporodásával nem jár együtt a szavak számának növekedése. A fogalmak száma elvileg végtelen. A szavak számának határt szab a nyelv rendeltetése az emberek közötti érintkezés (kommunikáció) eszközeként és az egyéni szókészlet bővítésének korlátai. Ez magyarázza meg a *jelentésbővülés* jelenségét, azt, hogy egy-egy szóhoz a társadalom fejlődése során újabb jelentések társulnak.

A mai magyar nyelv életéből vegyünk szemügyre néhányat. Úgy látszott, hogy az ún. *Watergate-ügy*, amely kipattanásakor az egész világot foglalkoztatta, lassan elül a „minden csoda három napig tart” szólás alapján. Ámde nem így történt, legalábbis a magyar politikai nyelvben nem. Az összetett szó (*Watergate*) utótagja függetlenedett, és

önálló életet kezdett élni, ill. új előtagokat vonzott magához. Hallhattunk, olvashattunk *olaj-gate*-ről, legújabbán *cipzár-gate*-ről, majd nevesítve *Tocsik-*, *Pintér-*, *Simicska-gate*-ről. Feledve az amerikai angol szó eredeti jelentését 'vízkapu vagy vízi kapu', nem törődve azzal sem, hogy az egy épületnek a neve, amelyhez az ügy kapcsolódott. A magyarban egyszerűen 'sötét ügy', erősebb fogalmazásban 'botrány' jelentésben vált közismertté.

Ehhez hasonló a *bomba* szavunk jelentésbővülése is. Beszélnek és írnak *gabona-*, *konzerv-*, *bor-*, *hús-* stb. *bombáról*. A gazdasági élet válsággócait jelölik azon az alapon, hogy ezek is robbanhatnak.

Šzökítésen valamikor csak a haj színének megváltoztatását értették, ma viszont inkább az olajjal történő mesterkedés képzeete társul hozzá. Valamikor beszéltünk *Nobel-*, *Kazinczy-díjról*, *pályadíjról*, ma pedig a *sikerdíj* a menő. A *karcúsítás* egykor az angol úri szabók szakszava volt, ma sokkal kellemetlenebb jelentés kapcsolódik hozzá. A *csomag* szó hallatán sem a várva várt postai csomag jut eszünkbe. Hasonlóképpen vagyunk az *ejtőernyős* szavunkkal is. Az *injekciót* se csupán a betegek kapják, hanem a bankok, hogy a meggyógyult emberekhez hasonlóan talpra álljanak.

Talán az eddig említetteknel is gyakrabban találkozunk a *lenyúl* szóval. Eredeti jelentése: lejjebb lévő helyre nyúl. A térbeliség képzeete társult hozzá, és mint mozgást jelentő ige tárgyatlan volt. Ma 'ellop, csen, sikkaszt, dézsmál, csempész' a jelentése – és mindig valamit, azaz tárgyas igévé vált. Ahogy az újság írja: „Ez az egész 120 millió úgy van lenyúlva.”

Íme, nyelvünk minden téren lépést tart a fejlődéssel. Egy nyelvész így értékeli ezt a jelenséget: A szójelentéseknek, stílusértékeknek állandó mozgása természetes és roppant üdvös folyamat.

Alakváltozatok

Gyakran találkozunk azzal a nyelvi jelenséggel, amelyet a nyelvtan, de főként a nyelvművelés összefoglalóan *alakváltozatoknak* nevez. Ezek olyan közös gyökerű szavak, amelyeknek tagjai között kiejtésben és

írásban is megnyilvánuló magán- vagy mássalhangzóbeli eltérés van, önálló szóelem- vagy toldalékbeli különbség ellenben nincs. E változatok között jobbra nem jelentésbeli, hanem csupán árnyalati, hangulati vagy stiláris eltérések vannak.

A jelzett témakörben ezúttal azokkal foglalkozom, amelyek csupán egy magánhangzóban különböznek egymástól, vagyis az egyikben *e*, a másikban *ö* fordul elő.

Az alakváltozatoknak ez a típusa szoros kapcsolatban van nyelvünk szép hangzásával. Az *ö*-vel ejtett változatok ugyanis enyhítik azt a hatást, amelyet az *e* hang túlságosan gyakori előfordulása kelt a hangzásra érzékeny hallgatóban. Ha egy vájt fülű, magyarul nem tudó ember ezt hallja: *E szellemtelen elemekkel teljes lehetetlen cselekedet nem lesz nekem teher.* (Ilyen csak véletlenül fordul elő. Itt is szemléltető példaként szerepel.) A nyelvész-tétika szakértői szerint olyan hatást kelt, mint a *kecskemekegés*. Petőfit is megrótták a kritikusok ezért a soráért: „...Mely nyelv merne versenyezni véled.” – Az utolsó előtti szótag *é* hangja alig változtat a monoton hangzáson.

A *csend-csönd, cseng-csöng, fel-föl, repül-röpül, restell-röstell, rühes-rühös, serét-sörét, serke-sörke* olyan alakpárok, amelyeknek a változtatása legfeljebb az egyéni stílust árnyalja. Esztétikai hatásuk azonban tagadhatatlan. Arany például nem véletlenül használta az *ö*-s változatot, amikor ezt a sort írta: „Fölkereste fészkit a réti madárnak” – vagy: „Gyorsan fölvetette őket a vállára.” A *fel* esetén növelte volna a csupa *e* hangot tartalmazó igék egyhangúságát. József Attila szintén tudatosan választotta hol az egyik, hol a másik alakot: „Kövér homály, zsiros *csendes*”, de: „A folyó *csöndes* nagy nyugalmat görget.” A változtatás páratlanul hatásos stíluseszköz. Babitsnak ebben a két sorában: „Mély fémfényű, szürke, szép színű szemedben, édesem / Csodálatos csillogó csengők csilingelnek *csöndesen, csendesesen.*” – Az alliterációt nem is kell említeni.

A *begy-bögy, cseber-csöbör, setét-sötét, megett-mögött, veres-vörös* területi megoszlást mutat. Az első inkább a Tiszán túl, Kelet-Magyarországon, a második pedig hazánk nyugati táján, főként a Dunántúlon használatos. Jól példázza ezt egy szint jelölő családnévünk két változata; a *Veres* és a *Vörös*. Jól emlékszem, hogy Péter bátyánk nevét a dunántúli,

közelebről a somogyi párthívei *Vörös*-nek ejtették. Sőt az író-politikus szövegeiben a *vereskatona* megjelölés olvasható. Irodalomtörténeti tény, hogy *Vörösmarty* mellett volt egy kevésbé híres költőnk, szintén Mihály, de őt *Veresmart*-nak hívták. Az elsőnek a névadója a Baranyai háromszögben (Horvátország) ma is létező *Vörösmart*, a másodiké a Felső-Tisza mellett fekvő (Szabolcs) *Veresmart*. A tiszántúli *Derecske* párja pedig (Somogy) *Döröcske*.

Alakpárok

A szó mint nyelvi jel egy hangsor (írásban betűsor) és egy vagy több jelentéstartalom tartós, asszociatív (egymást emlékezetbe idéző) kapcsolata. A szavak alakjuk szerint lehetnek azonosak vagy hasonlóak, tartalmuk szerint ugyancsak azonos vagy rokon értelműek.

A nyelvművelés feladatai közé tartozik az eligazodás, a választás segítése a sok buktatót rejtő alakpárok között. Mind az alaki, mind a tartalmi azonosságnak, hasonlóságnak több típusa van. Kezdjük a legegyszerűbbel, azzal, amelyikben a két alak csupán egyetlen magánhangzóban különbözik. Akinek kifinomultabb a nyelvi érzékenysége, az joggal teszi föl a kérdést: Melyik a helyesebb: az *arrább*, *odább* vagy az *arrébb*, *odébb*? – A többség szerint mindkettő helyes, de a tüzetesebb vizsgálat azt mutatja, hogy az első megtartja a szótőhöz illeszkedő mély hangrendet, miként a *hamarabb*, *hátrább*. – Bizalmasabb stílushangulatú, népnyelvi a vegyes hangrendű változat, az *arrébb*, *odébb*. Ez sem hibás, mivel az *é* mély hangú szavakban is megfér: *karéj*, *dévaj*. – Itt van a *karéj* mély hangú változata, a *karaj*. Erre már kevésbé mondhatjuk, hogy mindegy. A *karaj* ugyanis húsipari és konyhai műszó (1 kg *karaj*, sertéskaraj), a *karéj* viszont nagyjából félkör alakú darab, szelet, hely (egy *karéj* kenyér, *karéjban* ülnek a tábortűz mellett). A *ganaj* és a *ganéj* se teljesen azonos. A köznyelvben az első a gyakoribb, a második inkább népies. Az a bizonyos bogár azonban csak *ganaftűrő* lehet. Hasonló a jelentésmegosztás a *paraj* és *paréj* között. Az első a közismert spenót magyar neve, a *paréj* viszont gyomnövény (disznóparéj). Ebbe a sorba

tartozik a *taraj* és a *taréj*. A göte egyik fajtája csak *tarajos* lehet. A háborgó tenger hullámai is *tarajosak*, a kakasnak azonban *taréja* van. A *kering-kereng* is megkülönböztetendő. Az *-ő* képzős változatai jól mutatják ezt. A *keringő* ugyanis 3/4 ütemű páros tánc, a *kerengő* viszont a kolostorudvart körülvevő árkados folyosó. – Utolsó példánk a *rizs-rizsa*. Az első köznyelvi, a második népies nyelvjárási alakváltozat.

Származékai, összetételei is a rövidebb alakból valók: *rizses hús*, *rizskása*, *rizsleves* stb.

Melyiket a kettő közül?

A beszédére adó ember él a választás lehetőségével, ha majdnem azonos vagy nagyon hasonló szavakat használ.

A *marék-marok* jelentésben nagyon közel állnak egymáshoz. Szinte mindegy, hogy valaki *marékkal* vagy *marokkal* szórja a magot. De a pénz inkább egy *marék*, a liszt egy *marok*. A *maréknyi* inkább valamely kézzel fogható anyag mennyisége, a *maroknyi* pedig átvitt értelmű: *maroknyi* nép, *maroknyi* magyar. Hasonló a *könyék*, *könyök*. A *könyök* igei változata helyett aligha mondja valaki azt, hogy *könyéköl*. A *lából-lábal* csaknem mindegy. Az első mégis elterjedtebb, főként igekötősen: *átlából* valamin, *kilábolt* a betegségből. A *láb-as-lábas* alakpár mindkét tagja jó, helyes. Az első lehet főnév (főző-edény), de lehet melléknév is (*láb-as ház*, *láb-as jószág*). *Műves-míves*. A köznyelvben az első terjedt el. A második régies, és irodalmi. „És visszatérnek mint a *mívesek*...” (József A.) – Pázmány *míves* mondatai: A *tetéz-tetőz* a *tető* szóból származik. Jelentésük elkülönült egymástól. A *tetéz* = a szokásosnál nagyobbra nővel: tetézve ad valamit, a bajt az is tetézi. A *tetőz* = tetővel lát el. Tárgyatlanul: 'eléri legmagasabb pontját' (árvíz).

A *vacak* és a *vacok* teljesen elkülönülnek egymástól. Az első annyi, mint silány, értéktelen(ség), lim-lom. A második a népnyelvben állati búvó-, ill. alvóhely, tréfásan: nyomorúságos emberi lakás. A növénytanban: 'a virágot, ill. a termést tartó rész'. Sokan nem

különböztetik meg a két szó ragos alakjait: Összeszedett mindenféle *vackot* (helyesen: *vacakot*). Ezek mind az ő *vackai* (helyesen: *vacakjai*).

Idegen eredetű az *adaptál-adoptál*. Az első = hozzáilleszt, átalakít, módosít, valamire alkalmassá tesz. Származéka az *adapter* 'műszaki átalakító berendezés vagy készülék' (hírközlés, fényképezés, film). A másodiknak a jelentése: 'örökbe fogad'. Sokan fölcserélik. – *Datál-dotál*. Latin gyökérszó. Az első = keltez (dátum = keltezés). A második = díjaz, fizet valakit vagy valamit, anyagi fedezettel ellát, segít, támogat (dotáció).

Alaki párhuzamok

Nyelvünk gazdagságának meggyőző bizonyítéka az azonos szótöből mint alapszóból két különböző képzővel alkotott származékszó, amelyek között jelentés- vagy stílusbeli, néha csupán gyakorisági vagy nyelvrétegbeli különbség tapasztalható.

Sokan kérdezik, hogy a szó melyik többes számú alakja a helyes: a *szók* vagy a *szavak*. Mindegyik a maga helyén – hangzik a válasz. De azt már aligha kell magyarázni, hogy a belőle képzett származékok jelentésében különbség van. Más a *szó-l* és más a *szava-l*. A képző, az *l* azonos, amely a két eltérő változathoz járul. A különböző jelentés nem szorul magyarázatra. Ugyanúgy a *szó-zat* – *szava-lat* párhuzam sem. Ebbe a jelenségsorba tartozik az *ural* és az *uraz* is. Az első azt jelenti: 'urának, parancsolójának vall, tekint', ma: 'uralkodik valamin, hatalmában tartja'. (Ez a jelentésváltozásnak sajátos esete.) A másodiknak a jelentése: 'úrnak szólít'. A *kezel*: 'valahogyan használ valamit, bánik valamivel, ápol, gondoz, gyógyít'. (Nagyon kiterjedt jelentéskörű.) A *keze* viszont a labdarúgó mezőnyjátékos szabálytalansága, kézzel ér a labdához. A *besorol* 'valamibe, valakik közé', 'illeszkedik'; *besoroz* 'katonai szolgálatra alkalmasnak talál'. *Szövegel*: 'unalmasan, sokat beszél', argóban: 'nyomja a sódert'; *szövegez*: 'szöveget (törvényt, rendeletet, határozatot, felhívást stb.) szerkeszt, állít össze, készít'. *Nyomódik*: 'nyomásnak van kitéve'; *nyomul* '(tömeg) nagy erővel előrehaladni, előrejutni igyekszik'. *Szegődik*: 'csatlakozik valakihez, valamihez, valakinek a szolgálatába

áll'. (Régen az uradalmi cselédek szegődtek egy vagy több évre a földesúr szolgálatába.) *Szegül*: (ellene) 'szembehelyezkedik valakivel, valamivel'. *Bezáródik*: 'emberi beavatkozás nélkül bezárt állapotba kerül (ajtó, ablak)', *bezárul*: 'véget ér a vita, a gyűlés, a lehetőség'.

A párhuzamok másik csoportjában stilisztikai különbség fejlődött ki. A *bujdokol* irodalmibb, a *bujdosik* kevésbé választékos alak. A *csapkod* köznyelvi, a *csapdos* választékosabb. A *fiújom* gyakoribb, a *fívom* ritkább. A *Fívom az énekiem* rádióműsor címe modorosnak hat.

Sok az olyan azonos jelentésű párhuzamos származék is nyelvünkben, amelyek között legfeljebb gyakorisági, esetleg táj-, illetve köznyelvi különbség van. Például: az *ebédel*, *uzsonnál*, *vacsorál* gyakoribb, táji jellegű, az *ebédezik*, *uzsonnázik*, *vacsorázik* ritkább, választékosabb. A *telefonál* az elterjedt változat a *telefonoz*-zal szemben.

A párhuzamosság a névszóképzésben is gyakori. A szópárok megkülönböztetése (*esztendei* – *esztendős*, *évi* – *éves*, *nyelvi* – *nyelvű*, *fázós* – *fázékony* stb.) nyelvhelyesség szempontjából szintén figyelmet és az árnyalatok ismeretét kívánja meg az igényes beszélőtől. Ezekről is érdemes lesz néhány szót ejteni, szóval szólni, de nem szavalni.

Kiegészítés

Barátaim, akik figyelemmel kísérik nyelvümmelítő szösszeneteimet, azt javasolják, hogy az alakpárok és jelentéspárok sorát, amelyet elemeztem vagy csak megemlítettem, érdemes, sőt szükséges kiegészíteni a gyakran tévesen használt esetekkel.

Listájukból a következőket választottam: *egyhangúan-egyhangúlag*. Mindkettő az *egyhangú* ragos alakja. Mi lehet *egyhangú* (rendszerint átvitt értelemben)? A döntés, a határozat, a helyeslés, a lelkesedés, a tiltakozás stb. Az *-an* ragos alakja jelentheti elsősorban a monoton módon történő hangadást: *egyhangúan* dúdol. De jelentheti az egyfomán, unalmasan eltöltött időt: *egyhangúan* telt egyik nap a másik után. – A *-lag* ragos alak jelentése elég határozottan elkülönül az előbbtől. Értelme: 'mindnyájan, egy érzuettel': *egyhangúlag*, 'teljes egyetértésben' *egyhangúlag* választották meg az elnököt.

Megfigyelésem szerint az *egyhangúan* alak használata vált szinte kizárólagossá. A következő szósor tagjait: *állam–ország–nemzet–nép* – egyrészt összetartja, de inkább elkülöníti az általuk megjelölt jelentéstartalom.

Az *állam* és az *ország* gyakran keveredik a kevésbé szabatos hétköznapi nyelvhasználatban. Például: baráti *állam-ország*. Jelentésük elkülönül. Az első 'valamely meghatározott területen kialakult hatalmi, politikai, gazdasági, közigazgatási szervezet egysége' (a magyar, a lengyel *állam*). A *nemzet* 'történelmileg kialakult, rendszerint önálló államot alkotó közösség, amelyet szervezett gazdasági élet és jogrendszer, sajátos kultúra és közösségi tudat-nemzettudat, identitás – és azonos nyelv fűz össze'. A régebbi meghatározásnak az a fogalmi jegye: 'állandó terület' Trianon óta – legalább ránk, magyarokra – nem érvényes. A *nép* lazább kapcsolatú, kevésbé határozott, elsősorban etnikai egység, amelynek tagjait a közös eredet, nyelv és hagyomány fűz össze. A *nemzet* fogalmában általában benne foglaltatik a nép is, de nem minden nép alkot nemzetet, államot még kevésbé. Roma-cigány nép ország, állam nélkül vagy a kurd nép, amely négy állam területén él. Számunkra különösen fontos a különbségtéves *magyar állam* (ország) és a *magyar nemzet* között. Mind a bel-, mind a külpolitikának éppen napjainkban sokat vitatott kérdése. Az államok uniója bizonyos értelemben a nemzetek korlátozását jelenti. Talán ezért fontos, hogy a magyar nyelvművelés a régebbi emberközpontú helyett nemzetközpontúnak nyilvánítja magát.

Agyon – halálra

Aki valaha tanult nyelvtant, annak nem ismeretlen az igekötőnek nevezett szófaj. Sőt még a helyesírásáról is tud valamit. Ha példákat kell mondani, akkor a *le, fel, ki, be*, esetleg a *meg* ki is meríti az emlékezetben tárolt készletet. Pedig a *helyre, hozzá, végig* a leltárnak csak a második rovata. Ezeket követheti a történetileg újabb *haza-, tönkre-, egybe-, előre-, hátra-*. Az egybeírás megállapodott formája miatt tekintjük igekötőnek a *közzé(tesz), végbe(megy), végre(hajt)* és társai-féle alakulatokat. A róla tanult ismeret lényege, hogy gyakran alapvető jelentésváltozást idéz elő az

igén. A szóösszetételhez hasonlóan néha egészen új, bonyolult, sokszor nem is egészen magától értetődő jelentést társít. Gondoljunk csak az ilyenekre, mint a *becsap*, *berúg*, *beszámol*, *elemészt*, *elszelel*, *lepipál* stb.

A legfeltűnőbb jelentésváltozás valamennyi igekötőnk közül az *agyon*-szavunkon ment végbe olyan mértékben, hogy a legritkább esetben tudatosodik bennünk az eredeti jelentés. Az agy régi 'fej, koponya' jelentéséből természetesen alakult ki az *agyon* = 'fejen, koponyán, illetve fejbe' határozó igekötői szerepe ilyen kapcsolatokban, mint az *agyonüt*, *-csap*, *-lő*, *-szúr*, *-vág*, *-ver*. Általános tapasztalat, hogy az agyi sérülések gyakran halállal járnak, az *agyon* igekötőhöz a 'halálosan, halálra' jelentés társult. A jelentésváltozás azonban ezzel nem ért véget. A hatás totális következményének az enyhülésével a 'nagyon, túlságosan, a végkimerülésig', illetve a 'szüntelen, untig' sokkal mérsékeltőbb következményig jutott el. Ezért ma joggal kapcsoljuk az *agyon* igekötőt a felsorolt igékhez akkor is – látszólag logikátlanul, illetve a nyelv logikája szerint –, ha a halálos vagy nagyon súlyos sérülés nem az agyat éri. Például: *agyondőf*, *-gázol*, *-nyom*, *-rúg*, *-síjt*, *-szorít*, *-tapos*, *-zúz*.

Ma már a 'nagyon, túlságosan', tehát a halálosnál enyhébb, de még mindig végletes mértéket kifejező *agyon* természetesen kapcsolódik igen sok igéhez: *agyonbeszél*, *-cukroz*, *-csigáz*, *-dicsér*, *-éget*, *-etet*, *-hajszol*, *-hallgat*, *-kényeztet*, *-használ* stb.

Az *agyon* igekötővel részben azonos értelemben elég gyakori a *halálra* határozói alak használata: *halálra gázol*, *gyötör*, *kínoz*, *sebez*, *síjt*. Átvitt értelemben is helyes a *halálra busít*, *halálra ijeszt*, illetve *rémül*, *sápad* stb. A *halálra ver* tehát újabb kevésbé tömör kifejezés, mint az *agyonver*. Az igekötővé válás fejlődési iránya azonban fölismerhető lenne, de a határozós szerkezet jelöltsége még egyelőre útját állja az igével való egybeírásnak. Az *agyon* és a *halálra* azonban korántsem használható egymás helyett tetszés szerint. A fölcserélhetetlenség szélsőséges példái: a *halálra ítélt* helyett nem mondhatjuk, hogy *agyonítélt*, az *agyonlő* ígét pedig nem helyettesítheti a *halálra lő* kifejezés.

A mai köznyelvben túltengeni látszik a *halálra* határozó, pl. *halálra keresi magát*, ... *dolgozza magát*. (L. még a *haláli* jelző divatját!) Lehetőleg kerüljük argóbeli párját, a *hullára* szóalakat.

Sokoldalú szófaj

Újságolvasás közben a következő mondatra figyeltem föl egy műkedvelő nyelvápoló: „Ez az (a jövedelmek radikális és szélesebb átrendeződése), amelyet a magyar statisztikai rendszer nem követett le.” A szövegösszefüggés ismeretében is fejtörést okozott a tartalom megfejtése, azt azonban azonnal láttam, hogy a nyelvtannak az igekötőkről szóló fejezetében kell keresgélnem. Ez a szófaj nagyon mozgékony és termékeny eleme nyelvünknek. A kifejezés jelentésmódosító és árnyalatgazdagító szerepét a szinte folyamatosan keletkező igekötős alakok bizonyítják. Megítélésük, értékelésük fokozott figyelmet kíván, mert nem minden új képződmény jelent egyértelmű gazdagodást, sőt némelyik még az edzettebb újítókat is meghökkenti.

A statisztikai módszert mellőzve, a tapasztalat alapján megállapítható, hogy az utóbbi időkben a *le-* és a *be-* terjed más igekötők kárára, a hagyományos formákat kiszorítva. Íme néhány mutatóban.

A vállalkozók *leadóznak*. Az árvizek idején szakemberek a folyók *letetőzéséről* szólnak. A nyomozók a tettest *lekövezték*, majd *lefogták*. Itt szerepet játszhat a befejezettség jelzésének igénye, ami az igekötők egyik fő szerepe. Főleg az igekötő a *leellenőriz*, *leutánoz*, *leszabályoz* esetében. A hivatali nyelvből: a létszámot *lejelentik*, az adatokat *leegyeztetik*, az ügyet *letárgyalják*, az időpontot *lebeszélik*, az ügyintézőt a sok munkával *leterhelik*. A hagyományos *meg-* igekötőt szinte teljesen kiszorítja a *betegedik* előtt a *le*, pedig ez még az Értelmező Kéziszótárunk szerint is mást jelent, nem is említve a néprajzi jelentését. Az orvosi nyelvben általánossá vált a *lebénul* forma. A zsargonszerű *ledöbben*, *ledermed*, *leizzad* köznyelvvé válik.

Vonzatváltással jár a *leelnökli* az ülést, *lereagálja* a történeteket. Ugyancsak vonzattévesztés következik a *be-* igekötő ilyen használatakor: a váratlan dolog *bekavart*.

A *bevizsgál(tat)*, *beminősít*, *beriadóztat*, *beazonosít* már csaknem megszokott. A futball sem maradhat ki a példákból: a bíró már nemcsak sítol, vagy lefújja a lest, hanem olykor *befúj*, ill. *befújja* a lest.

A vitatott *vállal-elvállal-felvállal* után megjelent a velük azonos jelentésű *bevállal*. A népességszám alakulásáról szólva a szakemberek a

gyermek *bevállalásáról* beszélgettek a *gyermekvállalás* helyett. A mintául szolgáló tankönyvsorozatban a jósol, megjósol helyett következetesen a *bejósol* olvasható.

Íme: az igekötők körében is hódít a nyelv életét befolyásoló divat. Kockázatos lenne bejósolni, bocsánat: *megjósolni*, hogy melyek válnak közülük maradandóvá.

Össze ne tévessze!

A szó olyan nyelvi jel, amelynek alakja (hangzó-írott) és jelentéstartalma (egy vagy több) van. Mindkettő lehet azonos és hasonló. Gyakori az összetévesztésük.

Lássunk néhány olyan szópárt, amelyek a hasonló jelentésük miatt könnyen összetéveszthetők. Gyakori a *felfedez* (*föl-*) és a *feltalál* *föl-*cserélése. Az első szerint valaki véletlenül vagy céltudatos kutatással olyan létezőre, jelenségre, törvényszerűsége (állat, növény, ásvány, embercsoport, földrajzi táj, tudományos igazság stb.) bukkan, illetve talál, amely addig ismeretlen volt. Például: Amerika, baktérium, rádium, atomhasadás. A szó töve a *fed* ('takar'). Igekötővel: kitakar, érzékelhetővé, láthatóvá tesz.

Aki *feltalál*, az tervszerű munkával elsőként kigondol, megszerkeszt, összeállít, létrehoz valamely új, addig nem volt vagy nem ismert tárgyat, eszközt, eljárást. Például: kerék, puskapor, gyufa, könyvnyomtatás, rádió stb. Ezeknek összefoglaló neve: *találmány*.

Többek és a magam tapasztalatai szerint még az előbbieknél is nehezebb megkülönböztetni a *termel* és a *tenyészt* szópárt. Az elsőnek a jelentéstartománya gazdagabb. A legáltalánosabb: 'anyagi javakat munkával létrehoz', más szavakkal: termelőmunkát végez. Közkeletű szóval: *gyárt*. A legismertebb jelentése, amely a másodiktól megkülönbözteti: 'a növényekkel való céltudatos foglalkozás'.

A gazdák egy része ipari növényeket *termeszt*. 3. jelentése: 'életműködésével létrehoz valamit'. Például: A máj epét *termel*.

Főnévi alakja a *termelés*, az anyagi javak előállításának összefoglaló elnevezése. Elkülönül a belőle képzett *termék*. Például: Igen kelendő üzemünk legújabb *terméke*. A *termény*: a növénytermelés eredménye mint áru. A *tenyészt*: '(Házi)állatot hasznosítás végett tart és szaporít', illetve 'gyakorlati vagy tudományos céllal kórokozókat szaporít'. Például: valamilyen baktériumot, vírust (ki)*tenyészt*. A *tenyészik* növényre és állatra egyaránt vonatkozhat. „Ott tenyészik a bús árvalányhaj.” (Petőfi)

Az *ápol* és *gondoz* alaki szempontból távol áll egymástól. Jelentésüket gyakran fölcseréljük. Az elsőnek a jelentésköre gazdagabb. Elsősorban beteg embert, állatot, testrészt, sebet szokás ápolni. (De l. *tüdőgondozó*!) Vonatkozhat tárgyakra: *autót, gépet, padlót, növényi ápol*. Szellemi tevékenység vagy viszony is lehet a tárgya: *barátságot, hagyományokat, művészetet, nyelvet* (Anyanyelvápolók Szövetsége).

A *gondoz* jelentése szűkebb körű. Tárgya lehet a rászoruló ember (öreg, beteg, magatehetetlen, elesett), állat, növény (ló, kutya, kert), illetve valamely testrész (bőr, fog, haj). Az *ápol*-ban nagyobb rendszeresség, alaposág érvényesül (*arc-, haj-, kéz-, láb-, testápolás*).

Lelépni vagy leszállni?

Régóta folyó álvitát elevenít fel az az ismerősöm, aki a nyelv logikájára hivatkozva helyteleníti a villamos és az autóbusz utasainak szóló, ma már ritkábban olvasható figyelmeztetést, felhívást: Tessék *kapaszkodni!* – és helyette ezt ajánlja: Tessék *fogózkodni!*

Vajon igaza van-e? Csak részben. A *kapaszkodik* ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy kézzel valamiben *fogózva* vagy lábbal magunkat segítve, bizonyos erőfeszítéssel magasabbra, fölfelé igyekszünk jutni, kúszni. Elsődlegesen valóban *kapaszkodunk* például ágra, kocsira, hegyre. A tárgyalt szóban ugyanis benne van egy másik jelentésárnyalat is, mégpedig az, hogy biztonságot, támaszt keresve erősen *megfogózik* valamiben, hogy el ne süllyedjen. A kisgyerek anyja szoknyájába *kapaszkodik*. A bátor lovas, aki nyereg nélkül, szőrén ül meg a lovat, a ló sörényébe *kapaszkodik*. Aki nagy bajban van, reménytelen

helyzetében a szalmaszálba is *kapaszkodna*. A jeges, takarítatlan járdán csúszkáló férj így biztatja hitvesét: Jól *kapaszkodj* a karomba! – Nem nehéz belátni, hogy a *kapaszkodik* természetes, általánosan használt, ezáltal elfogadott és kifogástalan. Nyugodtan *kapaszkodjunk* tehát, ha van mibe.

Ha már a közlekedésnél tartunk, érdemes szóvá tenni azt a véleményt, amely szerint a vonatról, villamosról, autóbuszról csak *lelépni* lehet, *leszállni* nem. Igaz, hogy a *száll* általában a levegőben való egyenletes mozgást, lebegést, ill. a lefelé ereszkedést fejezi ki: Magasan *száll* a madár; A gólya a kéményre *száll*. De átvitt értelemben a közlekedési eszközökkel és a célhoz éréssel, megállapodással kapcsolatban is használjuk: vonatra *száll*, *száll* a füst, a hír, partra *száll*.

Tehát téves az a vélekedés, hogy a *száll* lefelé ereszkedést fejez ki. Szorosan kapcsolódik ehhez a szóhoz a 'repül' képze is. Legfeljebb a mozgás lassúbb vagy gyorsabb volta szerint választunk közöttük. Téves az a felfogás, amely szerint a *repül* a levegőben szárnyak mozgatása által való előrehaladást jelent, tehát főként madarakra és más szárnyas állatokra, bogarakra szoktuk mondani.

A legnagyobb ellenkezést a nyelvoszökből a *repül* szónak az a használata váltotta ki, amely szerint az ember is *repülhet*, mikor repülőgéppel utazik.

Ki ne értené a hivatal vezetőjének a kijelentését, amelyet az előtte álló beosztottnak mond: „Még egy ilyen hibát, és *röpülni fog*.”

Nem mindegy

Az anyanyelvi műveltséget az oktatásban a nyelvi rendszer (a nyelvtan) megismerésével, megismertetésével alapozhatjuk meg. Erre a grammatikai minimumra (a feltétlenül szükséges ismeretek összessége) épülhet a készség kialakítása, amelynek egyéenként nagyon eltérő szintjei lehetségesek.

A magasabb szintre való eljutás mutatója a rokon alakú vagy rokon jelentésű szavak közötti eligazodás. A találós kérdésként is felfogható szópárok vagy szócsoportok közül mutatok be néhányat.

A piacgazdaságban kitüntetett szerepe van a pénznek. Szinte

fejszorolhatatlan számú műveletet végzünk vele, a mindennapi vásárlástól a sokszor bonyolult és áttekinthetetlen banki, tőzsdei műveletekig. Ezekben az ügyletekben szereplő fogalmak közül a két legismertebbel szinte mindenki találkozik. Nevük: a *számla* és a *nyugta*. A nem pénzügyi szakembert könnyen zavarba lehet hozni, ha lényegük felől érdeklődünk. E többször tapasztalt bizonytalanság eloszlátása végett szólok róluk.

Mindennapi történet, hogy vásárolok a boltban. A pénztárnál megkérdezik tőlem, kérek-e számlát. Azonnal készpénzben fizetek. A befizetett összegről nyugtát kaphatok. A *számla*: a vásárolt árucikkeket, teljesített szolgáltatást vagy elvégezett munkát és az érte fizetendő összeget feltüntető elszámolás, jegyzék. A *nyugta*: valamely értéktárgy, rendszerint pénzügyi átvételét elismerő irat. Kifizetett összeg után jár. Számlát mindenki kaphat, aki valamit vásárol, másnak a munkáját igénybe veszi, valamely szolgáltatást megfizet. Adni viszont nem mindenki jogosult, csak az, aki számlaképes. Ennek az a feltétele, hogy legyen ún. adószáma, amelyen az általa lebonyolított pénzforgalmat az APEH nyilvántartja. Ezt az alaprendszert bonyolítja az ún. áfás számla, amelyet későbbi elszámolás céljára kér a vevő, ellenértékét pedig készpénzben azonnal vagy átutalással teljesíti. Mint vevőnek, de főként különféle ipari szolgáltatást (villany-, gáz-, rádió-, tv-szerelés, autójavítás, szobafestés stb.) igénybe vevőnek föltehetik a kérdést: számlával vagy anélkül? Általában nem mindegy, hogy mit válaszolunk, mert rendszerint különbség van a fizetendő összegben. Hogy ezt a szolgáltató vagy eladó hogyan intézi el az APEH-hel, az már órá tartozik.

Életünknek vannak olyan pillanatai, amikor nem kell súlyos anyagi gondokkal bajlódni, hanem szabad utat engedhetünk érzelmeinknek, s énekelünk, dalra fakadunk, vagy elhúzzatjuk a nótánkat. *Ének-dal-nóta* rokon fogalmak, mégis más-más élethelyzetben szólalnak meg. *Énekel-dalol-nótázik* a főnévi alapszó jelentéstartalmához igazodik. Az *ének* a legtágabb körű fogalom: emberi hanggal megszólaltatott zenei hangsor, dallam, rendszerint szöveggel együtt. Lehet például népének (egyházi zenében), gyászének, hálaének, karének stb. A *dal*: énekelt vagy éneklésre kíváncsozó rövid lírai költemény, ill. megzenésített vers, például népdal, táncdal, bölcsődal, csatadal, gúnydal. A *nóta* a dal egyszerűbb változata, népies jellegű, közvetlen hangulatú énekelt szöveges dallam.

Népszerűsége közismert: a magyar nóta világhírű. Mintha napjainkban reneszánszát élné. A Kossuth-nóta nem veszít időszerűségéből. Időnként más-más nóta járja. Átvitt értelemben: *ez lett a nóta vége. Más nótát fúj már; Elhúzza a nótáját* stb.

További alakváltozatok

Az előző héten csak néhányat említettem azok közül, amelyeket az *e-ö* váltakozása jellemez. Egy érdeklődő olvasónk telefonon jelezte, hogy ő sokkal többet tud. Sorolta is őket, de egy sem volt közülük olyan, amelyik az én följegyzéseimben ne szerepelne.

Íme! *Csepp-csöpp*. Első hallásra vagy látásra azt mondhatjuk, hogy a választást a beszélő regionális köznyelvi beidegzése és egyéni izlése dönti el. De a szóösszetételben való szereplés, valamint a képzett alak már meghatározza a használatát. Például a *cseppkő, cseppfertőzés, cseppfolyós* a magyarul beszélőknek így helyes. A kisbaba, kisgyerek kedveskedve csak így nevezhető: *csöppség*.

A *per-pör, perel-pöröl* változatok között is jól fel(föl)ismerhető a jelentésbeli különbség. A hivatalos nyelv (bíróság) szinte csak az *e-s* alakot használja: *peranyag, perdöntő, perújrafelvétel*. A rossz viszonyban lévő szomszédok inkább *pörölnék*, de ha bíróságra kerül az ügy, inkább *per* lesz belőle. A jelentéktelen nézeteltérés vagy kisebb anyagi természetű viszálykodás, szinte mindig *tyúkpör*. A *perzsel-pörzsol* esetében is megállapítható a különbség a cselekvő alanya, illetve tárgyja szerint. A nap nyáron *perzsel*. A disznóölők *pörzsolnak*. A *serte-sörte* váltakozásának korlátait a *sörtehajtó* szóval jelezhetjük. A *szeg-szög* különbsége a mértani fogalmakat jelölő összetételekből válik világossá: *derékszög, háromszög, szögmérő* stb., *e*-vel szakmai képtelenség. A *seper-söppör, seprű-söprű* elsősorban táji változatok, de a *söpredék* akár konkrét, akár átvitt értelemben csak így használatos. A nyelv életének, változásának jellemző sajátága, hogy külső beavatkozás nélkül is gazdagodik, szépül, igyekszik megszabadulni hátrányos tulajdonságaitól. Erre a tárgyunkhoz tartozó egyetlen példa az *e*-hangzós változat

helyett az *ö*-hangzós köznyelvvé válás. Például: a *ser*, *perkelt* még a 19. században is általános használatú volt: *seritalt* fogyasztottak a *perkelthús* mellé.

A *rend-rönd*, *berreg-börrög*, *szem-szög*, *kenyér-könyér* és még nagyon sok más ilyen típusú alakváltozat már nem köznyelvi, hanem nyelvjárási jelenség. A legtöbben Szegedhez kapcsolják az ún. *ö*-zést, pedig nemcsak e városra és környékére jellemző, hanem erősen megkopott, eltűnő változatában Somogy nagy részén, Baranya déli felében is így beszéltek. Sőt a Felvidéken Szenc környékén és Abaújban is találtak *ö*-ző falvakat annak bizonyosságaképpen, hogy a most élők ősei a török elől oda menekültek.

Érdekességgént megemlítem, hogy az *e* hang túlzott gyakorisága az alapja az ún. eszperente játékos nyelvhasználatnak. Kezdeményezője Orosz Ádám egerszalóki plébános. Amikor nevének *e* nyelvi változatát kérdezték tőle, így válaszolt rövid gondolkodás után: *Lengyelek ellene* (Orosz). *Emberek eleje* (Ádám). A gólya pedig az *ö* nyelvéen: *emeletes veréb*.

NYELVI DIVATOK

Élő nyelvünk

A világ nyelveit aszerint is szokták osztályozni, hogy időben változnak-e vagy sem. Ezen az alapon vannak élő és holt nyelvek. Ez utóbbiak közül a legismertebbek – legalábbis név szerint – a görög (ógörög) és a latin.

A nyelvek élő voltának szembetűnő bizonyítéka a változás, amely az esetek túlnyomó többségében fejlődést jelent. Ennek leginkább érzékelhető megnyilvánulási módja a gazdagodás, amely a szókészlet gyarapodásában nyilvánul meg elsősorban. Nemcsak számszerűséget jelent, hanem legalább annyira jelentésbővülést is, vagyis a meglévő jelentéshez, jelentésekhez új vagy újak társulnak. Az esetek többségében az egyes ember kezdi a szóalkotást (ez a pszicholingvisztikai indíték), majd elfogadja, fölkapja a szűkebb vagy tágabb környezete, és általánossá válik (ez a szociolingvisztikai elfogadás). Roppant bonyolult folyamat ez, amelyet végsőkig leegyszerűsítve nyelvi divatnak nevezünk. Szinte vég nélkül sorolhatnám a példákat, ugyanis már évtizedek óta bővelkedünk divatszavakban, amelyek az esetek többségében közhellyé, töltelékszóvá, semmitmondó klisévé válnak.

A *buli* például jellegzetes argó vagyis tolvajnyelvi szó volt. Ma ünnepi rendezvények, tv-műsorok plakátokon hivaikodó jelle. A korombeliek bizonyára emlékeznek még a *dologra*. Főként politikai beszédek elmaradhatatlan költői kérdése volt: Jó dolog ez, elvtársak? – Nagyon jó dolog – adta meg a sztereotip választ maga a szónok.

Utána következett vagy talán vele egy időben a *komoly* korszak. Szinte egyetlen jelzője volt a mozgalmi nyelvnek és az igénytelen társalgásnak. Nemcsak a bűn, ma betörés, a gyilkosság, a természeti csapás volt *komoly*, hanem a farsangi bál, a kötélhúzó és a lepényevő verseny is.

Mindezt azért mondtam el, hogy illendően mutathassam be az újabbat, de bizonyára nem az utolsót. Ez a divathős pedig a *kemény(en)*. Az alapjelentését mindenki ismeri, ezért a mai nyelvi közegben való előfordulásaiából mutatok be néhányat. „*Kemény* szöveg a pályán.” (Fradí–UTE mérkőzés); „A betakarítás a cseresznyetermelés *kemény* oldala”; „A béremelés elmaradása *kőkemény* politikai kérdés”; *Keményebb* viszonyok a koalícióban; (L. még *bekeményít!*); „*Kőkeményen* le kellett adni a heti penzumot, mert minden *kőkeményen* élesbe ment;

(l. *éleslövészet!*). A kemény diktatúra ellentéte a puha diktatúra. Az általában kemény (véres) forradalom mellett megtapasztalhattuk a puha forradalmat, amelyet *bársonyosnak* neveztek el. Ezt a jelzőt dicsérendő nyelvi teleménynek kell tekintenünk. Tudtommal eddig a párját ritkító szekszárdi vörösbornak, bikavérnek a jelzője volt – a borászok szaknyelvében. De miért ne használnák a politikusok, történészek is.

Sőt egy kandidátusi védésen valaki a nyelvművelésnek egy általa időszerűtlen, káros irányzatát is keménynek nevezte. Néha bizony a nyelvapolóknak sem ártana bekeményíteni.

Címek, címzések

Egy olvasónk a következőket írja: „Ezúton emlétek meg egy részemre furcsa tényt, amely az utóbbi, polgáriasodásnak betudható időben igen elterjedt. Például: Tóth József doktori címet szerzett valamely tudományágban. Ezután jogosan *dr. T.J.* A felesége nevére érkező postai küldemények az OTP-től stb. már nem *dr. Tóth Józsefné* nevére szólnak, hanem *Tóth Józsefné dr.-nak* címezve. Mi a véleménye erről, hiszen nem T. J.-nének van doktori címe.”

Egyetlen példa alapján, a házaspár körülményeinek ismerete nélkül nehéz véleményt mondani. De megkísérlem.

Talán az asszonynevek jogi előírásainak formáiból induljunk ki. A hagyományos így fest: *Mester Jánosné*, újabban *M. J.-né Bognár Anna*, *Mesterné B. A.*, *Bognár Anna*. Ez a mai divat, ha valaki férjhezmenetele után is a leánynevét tartja meg: *B. A.* (Főleg a tudományos és a művészvilág asszonyai közül kerülnek ki.) Végül használatos a *M. Bognár Anna*, bár ez nem hivatalos (AkH. 159).

A családnevekhez kapcsolódó címeket, kiegészítő minősítéseket, mint a *doktor*, *idősb/ifjabb*, *özvegy*, újabban ismét a *vitész*, a *báró*, a *gróf*, a *herceg* stb. az AkH. 159. szabálya szerint a családnevek elé írjuk, mégpedig kiemelt helyzetben (aláírásban, levélcímzésben és mondat elején) rövidítve nagybetűvel kezdjük: *Dr.* Büky Béla, *Id.* Kárász István, *Ifj.* Andor Józsefné, *Özv.* Lukács Ervinné. – Szöveg kezdetén:

Özvegy Máthé Pálné azzal a kéréssel fordul a polgármesteri hivatalhoz... Mondat belsejében viszont ugyancsak kisbetűvel írandók: jelen vannak *dr. Marék Antal, ifj. Ságodi Géza*, akik panaszt tettek *özv. Vermes Gáborné* ellen.

Ez után az előkészítés után következik a válasz. Sok írásbeli megnyilatkozásban, főként névsorokban, címjegyzékekben, katalógusokban nehezíti az eligazodást a sorrend alapjául szolgáló adatok gyors áttekintésében, ha unos-untalan ilyen előtéteken kell átugorni. Ennek legmeggyőzőbb példái a távbeszélő névsorok. Bárki kezébe veheti őket, és tapasztalja a megoldások többféleségét. Mindenekelőtt azt, hogy a leggyakoribb ilyenféle minősítés, a *doktor* (rövidítve: *dr.*) kivétel nélkül a név után áll. Férfiak esetében ez semmiféle gondot nem okoz. Van, aki a doktori fokozat mineműségét is feltünteti: *X. J. dr. jogász, közgazdász, mérnök* stb.

A gond ott kezdődik, ha csak a férfi doktor, de a feleségének is van telefonja. Ilyenkor a férj neve áll első helyen: *Benkő Károly dr.* (esetleg sebész, belgyógyász stb.). Utána a feleség következik így: *Benkő Károlyné dr.-né*. Ha csak a férje nevét használja, és ő a doktor, akkor ez az alak járja: *Bors Ferencné dr.* Egy másik megoldás: *Boromisszáné Vida Erzsébet dr. jogász*. Végül ha mind a ketten doktorok: *Sárdi Jánosné dr.-né Kovács Márta dr.* Csak első tekintetre bonyolult, de van benne rendszer.

Címek, rangok változása

A háború után az egyházi címekben és rangokban is változás következett be, amelynek legfőltűnőbb jele az *úr* megszólítás eltűnése a *tisztelendő, főtisztelendő, tiszteletes, nagytiszteletű* előtag után. Voltak, akik ebben az egykori uralkodó osztályok művelődési vagy műveltségi monopóliumára mért végső csapást látták. Hisz – úgymond – a szavak egybeolvasásának példájaként még az ábécéskönyvben is ez a két szó botránkoztatta a forradalmárokat: *ÚR ÍR*. Mielőtt kibontakozhatott volna az egyházas új forma – főként a katolikusoknál kezdett elterjedni a latin *Paternak* megfelelő *Atya*, egészen a *püspökig* –, a haladás híveinek a nyelve rájárt az

elvtárs szóra. A Bűdösvíz című filmben a papot, aki a híveivel együtt odament „csodát” látni, valamelyik főember *plébános elvtárs*nak szólította. A Hazafias Népfrent ünnepi ülésén, amelyre meghívták, a szónok a *klerikális reakció képviselőjeként* üdvözölte.

Nos, a *páter* tisztos múltra tekinthet vissza. A szerzetesrendek fölszentelt tagjait már régi idők óta *páternak* nevezték, és a neve előtt ejtették így: *Páter Kerkai*. Ennek a magyar megfelelője az *atya*. Aki tudta, hogy az Úr imádsága a *pater* szóval kezdődik, magyarul pedig így: *Mi atyánk*, az esetleg enyhe szentségtörésnek érezte (stílusérzék!) ég és föld azonos szóval való illetését. Az *atya* megszólításban általánossá válása ellenére maradt még valami furcsa, tartózkodó érzelmárnyalat. Amikor például az újmises papot az egyházközség világi elnöke atyának szólítja, vagy a hívek közül a nagyapja vagy a nagyanyja lehetne korú atyázza. Az ugyanazon szerzetesrend tagjainak megkülönböztetése elleni fellépésnek minősíthető, ha a páter fráternek hívhatja magát, ugyanúgy, ahogy a nem fölszentelt, de fogadalmat tett segítő (szakács, szerelő, asztalos stb.) testvért hívják.

Az *esperes* (nyelvjárásban: *öspörös*) az egyházi hierarchia következő fokozatán áll. Az egyházmegye egy-egy kisebb részének, kerületének a vezetője, azaz kerületi esperes a címetessel együtt. Az *apát* egykor az apátság (tihanyi) élén álló szerzetes főpap.

Ma címként egyházmegyés pap is viselheti az idők folyamán megszűnt apátság nevet (*bátai apát*). Megszólítása: *apát úr*, hivatalos címe: *apátplébános*. Ritkábban előforduló katolikus egyházi méltóság a *prelátus*. Az idegen szavak kiejtéséhez nehezen igazodók nyelvén: „*pilátus úr*.” Az *prépost*, *nagyprépost* a püspöknél alacsonyabb rangú pap. Emlékszem, hogy az újonnan ezt a címet kapott plébános milyen szépen magyarázta meg ezt, a közmagyarok számára ugyancsak nehezen ejthető szót a híveinek. A premontrai rend előjárója is *prépost*.

A legnagyobb és legfőbb egyházi közösség földrajzi és lelki szempontból az egyházmegye, amelynek vezetője a *püspök*. A főegyházmegyévé pedig az *érsek*, akihez több egyházmegye tartozik. Az érsek *bíboros*, kardinális lesz, ha érdemei elismerésül a pápától

megkapja a bíbort, amely a pirosnak, a vörösnek egy árnyalata. Ők, a meghatározott számú bíborosi testület tagjai választják a pápát.

A főpapok megszólításaként gyakran halljuk az *eminenciád* vagy a még több tiszteletet kifejező *excellenciád* személyemlést.

Barát(om)

Szláv eredetű ugyan, de magyarrá vált. A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával (*brat-barát*) gazdagította szókincsünket. A szlávban megőrizte eredeti jelentését, a magyarban a *testvér*-ből ugyanolyan szoros, de nem vérségi, csak lelki kapcsolatot jelölő szó lett. A Halotti beszédek követő Könyörgés így kezdődik: „Szerelmes brátim!” – A régi Jugoszlávia közismert jelmondata és politikai elve volt (de nem gyakorlata): „Bratstvo i jedinstvo” = Testvériség és egység.

Aligha kifogásolja bárki is ezt a gazdag tartalmú és érzelmileg árnyalt szavunkat, amíg megmarad a megszokott és közismert jelentéstartományban. De sokakban idegenkedés, kellemetlen jelentésárnyalat társul hozzá. Ezt a jelenséget a nyelvten és a stilisztika eufemizmusnak (szépitésnek, tapintatosan szólásnak) nevezi. Az ún. „csúnya” szót egy másikkal helyettesítik. A *budi*, a *klotyó*, a *latrina*, *reterát*, *árnyékszék* helyett általánossá vált a *WC* (*vécé* – népiesen *véce*). Általános elterjedésével közönségessé vált, s helyette a *mosdó*, a *toalett*, *férfiak-nők*, *urak-hölgyek*, illetve a nemeket jól elkülönítő piktogramok használatosak. A *vén*, az *öreg*, a *nagy* (pl. *-mama*) sor a szépités, az eufemizmus fokozatait jelzi, míg végül kiköt az *idős*, a *koros* szónál, s az idősök otthonát emlegetjük. A *vénasszonyok nyarából* – rosszul értelmezett tapintat alapján – *indian nyár* lett, ami amerikai eredetű, nálunk és a mi nyelvünkben semmihez sem köthető.

Egy idő óta tolakodóvá vált az új szerepében. Nem szégyen a szerelem – szokták volt mondani. Ma pedig különösen nem, még a házibulik, sőt az utca nyilvánossága előtt sem. Nem kevésbé szerelmesek az emberek, hisz a szerelem szabadsága egyre gyakrabban csap át szabadosságba. Sajátos módja az eufemizmusnak, a szerelmi kapcsolat nyelvi megjelöl-

lőjeként a *barát*, *barátom* szó. Valamikor merték *szeretőmnek*, *rózsám*-nak, *babámmak*, *kedvesemnek* nevezni egymást a szerelmesek. Számtalan példát idézhetnék rájuk a népköltészetből, de a népies műköltészetből is. „*A szeretőm dunántúli, Ott lakik Somogyországban*” stb. Az *udvarló* is kiment a divatból. Olyan helyeken, ahol a leányok többségben vannak, előfordul, hogy a leányok gyakorolják ezt az egykor kizárólag férfihoz illő széptevést. Az sem biztos, hogy az egyik a másiknak *jövendőbelije*.

Nem szabad mindjárt házasságra gondolni. Némelyek esetében egyáltalán nem. Hanem hogy is vannak? Egyszerűen *együtt járnak*, hosszabb-rövidebb ideig. Ha pedig megnevezik egymást például bemutatáskor a szülőknek, rokonoknak, ismerősök körének, akkor következik: a *barátom*. Hallatán a hideg futkos a hátamon – vallotta egy szabad gondolkodású barátom. Valahogy én is így vagyok vele. Ritka szép élményt jelentett nagyleány kedves unokám telefonos bejelentése, amelyben jelezte: Szeretném bemutatni a *kedvesemet*. – Az igazi szerelemben benne van a barátság is.

Közel – messze

A „közel” és a „messze” szófaji besorolását tekintve a határozószók közé tartozik. Az első névutóként is használatos (*a házhoz közel* vagy *közel a házhoz*). Eredeti jelentésük alapján elsősorban térbeliséget, térbeli közelséget-távolságot fejeznek ki.

A közismert Mátyás-mondában a király azt kérdezi a szántogató jobbágytól: „Messze (messzi)-e a messze (messzi)?” A felelet: „Bizony, felséges királyom, már csak az ökröm szarváig.” (A látótávolság megrövidülésére célzott, hogy szakszerűen fejezzük ki magunkat.) Ahogy a helyhatározóból kifejlődött a térbeliségnél elvontabb időhatározó, ugyanúgy váltak alkalmassá a *közel* és a *messze* határozószók az időbeliség megjelölésére is. „Közel van az ítélet napja; Messze jövendővel vess össze jelenkort!” (Kölcsey)

Ez a fejlődés tennészetes, az azonban már kevésbé, hogy fokmérték jelölésére is kezdték használni őket, s hovatovább ebben a minőségében

divatossá váltak. Hányszor halljuk, olvassuk, sőt mondjuk, írjuk: *közel ötven, közel ezer*. Pedig a pontos mennyiségjelzés csak kerek számmal történhet. Ha eléje tesszük a közel szót, akkor csak kevesebb lehet az ötvennél vagy az ezernél.

Főként az értekező és a sajtónyelv – kivált gazdasági és politikai tárgyú beszédművekben – az analomig gyakran él vele. Elkoptatottsága miatt a közvetlen hangú társalgásba különben sem illik bele. Helyette a *csaknem, jóformán, mintegy, majd(nem), majdhogynem, szinte* használható, és stílusunk választékosabbá válik. A *közel sem olyan veszélyes, gazdag, okos* stb.-féle kifejezésekkel is lépten-nyomon találkozunk.

A *közel* és a *messze* antonímái (ellentétes jelentésű szavai) egymásnak. Érdekes módon a második a *nem* tagadószóval kiegészítve (*messze nem*) szinonimává (rokon értelmű megfelelővé) válik: *messze* nem olyan tartós = *közel* sem olyan tartós.

A *messze* fokozó értelemben még elfogadható: *messze jobban* szerepelt; *messze* ő a legismertebb. Ebben lappanghat a 'messze (földön)' képze. (*Messze földön nem találni párját.*) Divatos, kifogásolható használatára ilyen mondatokat idézhetünk az elektronikus és az írott sajtóból: „Messze többet jelent a kormánynak ez a gesztusa”; „Messze nagy kárt okozott a belvíz”; „Messze nem a megbékélésről van szó”; „A kultúra támogatásának még *messze* sines kialakult, olajozottan működő rendszere.” Helyette állhat a *sokkal, lényegesen jobb(an), összehasonlíthatatlanul* stb. – Átvitt értelemben való használata nem kifogásolható: *messze* ér a keze; *messze* megy valamiben; *messze* felülmúl valakit.

A túlzásról

A beszélő, író ember arra is törekszik, hogy mondanivalója hatásos is legyen. Ennek egyik gyakori stíluseszköze a *túlzás*.

Megszokottak a *nagy, nagyon, igen, kivált, igazán*, valamint az ún. abszolút felsőfok: a *legnagyobb* örömmel, a legjobb testvér stb. A bizalmas, igénytelen stílusban és az ifjúság nyelvhasználatában divatossá vált néhány túlzó jelző és határozó, mint az *oltári, állati, baromi, haláli, atomi, dög, marha (marhául, marhára), pokoli, isteni*. Listavezető a *tök (tökjő, tökelegáns, tökelkeseredett* stb.), legújabb a *király*. Vagyis *nagyon jó*,

pompás, remek, szenzációs. Kis Gábor Magyar szókincstár című munkájában már szinonimái is vannak: *csúcs, legjobb, nagymenő*. Érdekes, hogy a *király* ebben az újabb jelentésben csak állítmányként használatos, jelzőként nem. Ilyenre nincs adatunk, hogy *király hapsi, zeneszám*.

A túlzó szavak egy másik csoportja az ijedés-ijesztés jelentéskörébe tartozik. Egy részük már erősen szürkülőben van: *borzasztó(an), ijesztő(en), irgalmatlan(ul), irtó(ra), iszonyú(an), rémes(en), rettentő(en), szörnyen, szörnyűséges(en)*. A beszélők már nem is érzik az alapjelentésből származó ellentmondást: *borzasztó kedves, rémitő szívélyes, szörnyen tetszik*. Tudatosan csak torz kedélyességgént használják őket: *pokoli(an) finom, emeletes aljasság, bődületes szellemesség*.

Néhány túlzó kifejezés papírszagú vagy -ízű, mert a divatos újságírói vagy hivatali stílus többnyire idegenből fordított olcsó és elcsépelet eszköze. Ilyenek: *alapvető(en), döntő(en), fokozott(an), messzemenő(en)*. Annyira megszoktuk őket, hogy csak akkor tűnnek szembe, ha gyakoriak valakinek a nyelvében. Pótlásukra ajánlható az *egész(en), főképp(en), gyökeres(en) kiváltképp(en), különös(en), merő(ben), roppant(ul)*.

A reklám kedveli az *extra-, hiper-, szuper-* előtagú összetett szavakat, ill. szerkezeteket. Pl. *extra ellátás* (különleges, jó, nagyszerű); *hiperaktív* (gyerek): túl mozgékony; *szuper minőség* (tényszerűbben: páratlan, pompás).

A *fantasztikus* talán a legszivósabban tartja magát. Kosztolányi sokat markoló, de keveset fogó divatszónak tartotta. Helyette számos magyart javasolt: *csodálatos, káprázatos, varázslatos, elbűvölő* stb. Bíráló, elmarasztaló értelemben: *elképesztő, meghökkentő, képtelen, lehetetlen* stb.

Külön csoportot alkotnak azok a szavak, amelyek állandósult jelzős szerkezeté váltak, s alkotó tagjaik nem cserélhetők fel. Ilyenek: *földsíket, holtrészeg, kőkemény, jéghideg, mérgegdrága, nyílsebes, színjőzan, tökrészeg*. Nyelvi képtelenség volna például a *vadonatíj* ellentétéként a *vadonatrégi*, a *vadidegen* mellett a *vadismerős*, a *harmatgyenge* párjaként a *harmaterős*. A korszerű természettudományos műveltség szavait is felhasználhatjuk a fokozásra. Ilyenek: *csillagászati összeg, mértani pontosság, kozmikus távolság, x-szer megmondtam, ostobaság a köbön* vagy az *n-edik hatványon*. A túlzás nyelvi kifejezésének a jó ízlés és az egyéni lelemény szab határt.

Mi lehet „kemény”?

Mielőtt a kérdésre válaszolnék, szólnom kell a nyelv életében megfigyelhető fontos jelenségről, amit jobb szó híján divatnak nevezhetünk. A *divat* szavunk nagyon kiterjedt fogalmat jelöl. Beletartozik mindenekelőtt a ruházat, a hajviselet, a férfiaknál a bajusz- és szakállviselet, a fül megkarikázása, a lábak megláncolása stb. A nyelvhasználatban ilyen lehet egy-egy szó, kifejezés feltűnése, gyors elterjedése, és hosszabb-rövidebb tündöklés után a feledésbe merülése.

A széles skálából csupán egyet emelek ki, mégpedig a magyar szókészlet egy általánosan ismert tagját, a *komoly* melléknevet. Divatossá válása után nemcsak a baj, a betegség, a veszteség vált *komollyá*, majd az eredmény, a siker, a jutalom, a remény lett *komoly*, sőt a játék, a tréfa, a vidámság, a hahota is. Ez jelzi, hogyan válik ellenkező tartalmúvá, mondhatnám formaszóvá egy lexéma. – Ha nem tűnt is el teljesen, de alaposan megritkult, hogy átadja a helyét például a *tök* szónak. Az alapjelentése miatt nem volt indokolt, hogy olyan sikert arasson, mint amilyenek szem- és fültanúi lehettünk. A diáknyelvnek csaknem egyeduralkodó jelzőjévé vált. Mellette azonban a nyelv kitermelte a *komolyhoz* hasonló igényesebb szót, a *kemény* melléknevet. Tanulságos lenne a magyar nyelvhasználat egy részterületének (újság, rádió, tv) mondjuk egy heti anyagában megszámolni az előfordulását. A terjedelem szabta korlátozás miatt csupán szemelgetek a gazdag anyagból. Kezdjük a politikával! „*Keményebb* viszonyok a koalícióban” – Íme már fokozva egy újsághír címeként. Fontosságát jelzi, hogy ígésített változata ugyancsak gyakori: „*Bekeményített* az ellenzék” – „A béremelés elmaradása *kőkemény* politikai kérdés” – Nyilván a kérdésre adott válasz is hasonló. – A gazdaságról szóló híradásokban sem ritka: „A betakarítás a cseresznyetermelés *kemény* oldala” – A pálmát mégis a sportnyelv viszi el: „*Kemény* szöveg pályán” (Fradi–UTE mérkőzés) – „A játékos *keményen* megszedült” – A rádió Névjegy című műsorában hangzott el a riporter szájából: „Elég *keményen* sorolod az eseteket” – vagyis az öszinteségnek, a köntörfalazás nélküli tényközlésnek az esetével találta szembe magát. A hivatali életből való: „*Kőkeményen* le kellett adni a heti penzumot” – De van ezeken kívül *kemény matematika*, *kemény üzlet*,

kemény feltétel, kemény rock, sőt kemény nyelvművelés is. Bárki megkísérelheti a *kemény* helyettesítését olyan rokon értelmű szóval, amely beleillik a szövegbe, például *nehéz, magas, szigorú, elmélyült, következetes, durva, kíméletlen* stb. Az időjárás-jelentés is követi a divatot, amikor arról tudósít, hogy „keményen beindul az olvadás” (azaz árvíz várható). Érdeklődéssel figyelem, mi következik a kemény után. Máris vannak jelei, hogy a divat ezután se tétlenkedik.

Bővül a szókincsünk

Mentegetőznöm kellene a többes szám 1. személyű szóalak használata miatt, mert az én nemzedékem okkal-ok nélkül idegenkedik az egészen újtól még a szavak átvételében és használatában is.

Pedig – legalábbis részben az ifjúság nyelve, amit diáknyelvnek is mondanak – meglepően gazdag nemcsak útszéli kifejezésekben, hanem nyelvi leleményben, ötletességben is. Konzervatív szemléletem ellenére fogadatlan prókátornak szegődöm a sikeresebbek, a nekem rokonszenvesebbek mellé.

A sorrend nem jelent egyben értékrendet is. Az ábécé szerinti elrendezés pedig szótárszerűvé tenné. Lássuk őket a maguk természeteségében. Itt van mindjárt a *casablanca* (magyaros írásmóddal is láttam). Egy gyakran emlegetett város neve, de a vizsgált nyelvváltozatban 'nagy üzlet, könnyű pénzkereset' a jelentése. Egyesek szerint a magyar pénztár közismert kassza változata, a szerencsejátékosok pénzbesöprési művelete. A *szakít* hasonló ehhez. Valamely nagyobb értékből egy részt magának tulajdonít. A szó alapjelentéséből következően élelmesség, rámenősség, sőt erőszak is rejtőzhet benne.

Kevésbé pozitív jelentésű a *lehidal* 'meglepődik' értelemben. Az ember találgathatja, hogy a fizikai és pszichikai jelenségek kölcsönhatásának melyik változata bújik meg benne.

A *koordináta* a tudomány szókincsének a behatolása a könnyedebb diáknyelvbe. Nem jelent mást, mint valakinek a címét, telefonszámát, amelyik ismeretében a hajó, meg a repülőgép is célba ér. A rátermett ifjú

igyekszik gyorsan tájékozódni, ezért ha belép valahova, ismeretlen helyre, rögtön *sasol*, azaz figyelmesen körülnéz, hogy sasszemével mindent észrevegyen. Az ilyenre még azt is mondják, ill. mondja magáról, hogy *penge*, azaz friss, gyors, jó formában van, mint aki éles pengével borotválkozik. Ha előző nap sokat melózott, nem valami penge, ezért nem *pörög* (nincs jókedve), sőt a *haligali* is elmarad. A 60-as években divatos *hully-gully* nevű tánc magyaros ejtésű változata. Ha végképp javíthatatlan a hangulata, könnyen enged a haver közérzetjavító javaslatának, és töprengés nélkül benyomnak egy *tüskét* vagy *tüsit*, amelyből az absztinens fél úgy érzi, hogy egy tucatnyi tüt szúrtak a torkába. Ez után a második már fájdalomcsillapításra való.

Elképzelt beszélgetés

Másról se hallunk, olvasunk, mint a nagyvilágban és a vele ezer szállal összefűzött saját kis világunkban végbemenő gyökeres változásról.

Szociológusok, politológusok, moralisták és egyéb hitelesített *-isták* értékrend-változásról szónokolnak. Hétköznapi nyelvre lefordítva: a ma embere számára úgy átlagban más lett az érték, mint valamikor. Vagyis mást is másért érdemes (?) tanulni, kitűnő diáknak lenni, a szakmát elsajátítani és naponta hivatásszerűen gyakorolni. Előfordul, hogy a gyermekek szemrehányást tesznek szüleiknek, hogy nem nevelték őket a mai életre, és ezért mint élehetetleneket körülröhögik a sikeremberek.

Ez a változás a nyelvben, a beszédműveltségben is megnyilvánul. Korántsem jelenthetjük ki, hogy a nyelvhasználatra az igénytelenség, a megbotránkoztató alpariság jellemző. Az általános elszegényedés annál inkább. Ha valaki veszi a fáradságot és kívülállóként belehallgat két ún. átlagember társalgásába, akkor ilyenféle szöveget rögzíthet: „Szia, csau, csősz, szevasz. – Heló, te vagy az? – Nem, a sarki kofa. – Na, mi van? (Mondja) – Ezt nem mondod komolyan? – Így igaz! – Ilyen nincs! – Gondolj csak bele! – Tudod, az a privi nem jött be. – Miről beszélsz? – Hát a casablancáról – Ez jól hangzik – És a privi önki? – Jó kérdés – Ezt komolyan mondod? Na neee! Jaj, neee! És te? – Minden rendben?

– Jól vagy? – Béká mondom: bejött. – Nem úgy gondoltam – A haver?
– Annak már annyi – Szlömösödik – Ez nem semmi – Lehidalt – Pedig az
élet nem erről szól – Figyelj! – Adj neki egy kis időt! – Érted? – Messze
nem erről van szó – Közel se gondoltam komolyan – Miről beszélsz?
– A srác bungizik – Nem csipkedi magát. – A régi haver nem vevő az
infóra – Ez nem jött át a híradásokon, pedig minden média nyomatta
ezerrel a témát – Figyelj! Nem akarlak megbántani. Érted? – Sasszézzunk
be ide a kricsmibe. Dobjunk be egy tüsit! – Add meg a koordinátáidat,
hogy tudjam, hol szlömösödsz. Látom, nem vagy valami penge.”
– Folytatható. Csupán a beszédhelyzet megfejtése kíván némi fejtörést.
– Végső szükség esetén ez is megteszi. De napjaink haszonelvű világában,
még a hajmeresztő és érthetetlen reklámok világában (ld. Biopon
mosogatópor!) sem jutunk messzire vele.

Ne engedjük kialudni a nyelvi műveltség igényét!

Üres beszéd

Közismert minősítése az olyan beszédnek, amelynek hiányzik vagy
hiányos a tartalma. Nem fejez ki semmit vagy hiányosan. A kommunika-
ció tudománya redundanciának nevezi.

A stilisztika hagyományosan a pleonazmust érti rajta, vagyis a pri-
mitív vagy pongyola szószaporítást, szófölösleget. Bizonyára köze van
ennek a jelenségnek ahhoz a közmondásunkhoz, amely így szól: *Sok
beszédnek sok az alja.*

Sokféle megnyilvánulása közül hármat említek. Egészségi állapotom
(sokan így mondják vagy írják: egészségügyi) fokozatos romlása miatt
sokszor kerültem kapcsolatba az egészségügy dolgozóival. Foglalkozási
ártalomnak is nevezhető, hogy a velem és a többi beteggel bajlódó
orvosok, ápolók beszédét figyelem. Eleinte véletlennek tartottam, hogy
akár közölnek valamit, akár felszólítanak valaminek az elvégzésére, akár
tiltó rendelkezést fogalmaznak meg, hozzáteszik kérdő hanglejtéssel ezt
a szót: *Jó?* Amikor úgy láttam, hogy ez nem lehet véletlen, egy-egy
konkrét személyhez kötődő, leírtam, hogy amikor szóvá teszem ebben

a rovatban, ne nekem kelljen hasonlókát gyártani. Íme közülük néhány, amely fülem hallatára hangzott el: „Egy kicsit vámi kell. Jó? – Holnap kilencre jöjjön be! Jó? – Csak egy pillanatig fog fájni. Jó? – Kiviszem a láztermőjét. Jó? – Vetközzön le derékig! Jó? – Megmértem a vérnyomását! Jó? – Tegye le maga mellé a kezét! Jó?” – A közlés, felszólítás, tiltás a beteg számára általában érthető, ha észnél van. Az utána következő egyszavas kérdés, amelyet a nyelvtan eldöntendőnek nevez, mert rendszerint csak igenlő vagy tagadó válasz adható rá. Nem tapasztaltam, hogy igényt tartottak volna a feleletre ilyenformán: *Jó*, azaz igen, vagy *nem jó*, azaz nem. A nyelvtani szabályokat nem sérti, tehát nem ítélné el. Az ilyen jelenséget a beszédművelés modorosságának nevezi. Olyan ez, mint a tanárnak a tanulók számára föltűnően gyakori szavajárása, amelyet az osztály tanulói fölvaltva „striguláznak”. Ebből állapíthatjuk meg, hogy melyik órán állította fel a rekordot. Így lesz az egyiknek a ragadványneve: *Ugyebár* tanár úr, a másiké *Hogyismondjamcsak*. Ez egy-egy személyre lehet jellemző, de hogy egy egész hivatásrend (tisztelet a kivételeknek) beszédének szerves tartozékaként használja, az már elgondolkodtató.

Eredete visszavezethető egy különösen tekintélyes személy utánzására, akit nyilván nem csupán e modorossága miatt tartanak utánzandónak, hanem emberi, de főként szakmai kiválóságai miatt is. Eredetileg nem tartalmatlan formaszó volt, hanem az orvos és beteg sokat emlegetett kapcsolatának a megteremtése, a bizalom megnyerése azzal, hogy finoman provokálja a betegnek az orvossal való együttműködési készségét. A beteg részéről ennek nem kell verbálisan (szavakban) is megnyilvánulnia. Mindenképpen a gyógyítás-gyógyulás eredményességének lehet a nyelvi eszköze.

Ember – ember

Egy nyelv szavait, szókincsét sokféle szempont szerint lehet és szokás csoportosítani. Vannak, akik a szavak rájuk gyakorolt hatása alapján minősítenek egyeseket szépek, másokat viszont csúnyának. Mindenki számára ismerős Kosztolányi válogatása, a tíz legszebb magyar szó: *láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír*. Hozzáteszi, hogy válasza merőben önkényes, és éppúgy jellemez engem, mint nyelvünket.

Ugyanezt mondhatná el magáról mindenki, akit arra szólítanak fel, hogy nevezze meg a számára legszebb magyar szót. Aligha akadna két ember, akinek az ízlése mind a tízben megegyeznék.

Helyette az egyik leggyakrabban használt szavunk sorsát ajánlanám megfigyelésre, és ez a létezésünk mivoltát jelentő *ember* szó. Fontosságát talán az bizonyítja a legmeggyőzőbben, hogy a fogalom meghatározására sok kísérlet történt. Talán a legismertebb és a legáltalánosabb az, amely szerint az ember a *legmagasabb rendű élőlény*, költői emelkedettséggel, ünnepélyességgel: a *teremtés koronája*. A különféle tudományok az ún. nem fogalmat (*homo*) jelzőkkel bővítik. A legismertebb ezek közül a *homo sapiens*, amelyet többen erős túlzással így fordítanak magyarra: *bölcs ember*, pedig ha csak gondolkodónak neveznénk is, jó néhány egyed esetében túllónék a célon. A tudósok eltérő felfogása szerint ezenkívül lehet *eszközkészítő*, *termelő*, *politizáló*, *fogyasztó* lény, sőt ismerős a *homo ridens* (a nevető), a *homo ludens* (a játszó) lény. Az etimológiai szótár szerint az *em* (nö, nőstény) és a *ber* (férfi) összetételéből keletkezett, melynek párhuzama a finnugor nyelvekben is megtalálható. Fényes, meggyőző bizonyítéka a nemek egységének és különbségének.

Figyelve a mai magyar nyelvhasználatot, megállapíthatjuk, hogy túlteng a használata.

Egyre gyakoribb a méltatlankodást, megütközést kifejező, illetve rádöbentő, egy kissé bizalmas vagy éppen lekezelő, fölényes megszólítás: *Ember! Mit csinál(sz)? Ember! Maga hol él!?* – Nagyon határozottan fölé- és alárendeltségi viszonyt fejez ki: *Mindjárt jönnek az embereim* – mondja a kivitelező mérnök. *Majd az embereim megcsinálják* – mondja a tanszékvezető az asszisztenciára célozva. Vitatható a kórházigazgató eme kijelentésének értelmi helyessége: *Intézetem ennyi embert nem tud ellátni.* – Bizonyára az orvosi kezelésre szoruló betegekre gondolt.

Többes számban rendszerint valamely embercsoport megszólítására vagy általános felszólításként bizonyos helyzetekben elfogadható: *Emberek! Tenniünk kell valamit!* – *Hallgassanak meg, emberek!* Nagyon gyakori és elfogadható általános alanyként való használata: *Nem tudhat mindent az ember.* – *Mit szólnak hozzá az emberek?*

A népnyelvben mind a mai napig 'férfi, férj' értelemben is használatos: *Az ember napszámba jár.* – *Az én emberem mindent megjavít.*

Figyelj!

A nyelvi közlőkapcsolat (korszerű nevén: a verbális kommunikáció) három fő feladata (szaknyelven: funkciója) az ábrázolás, a kifejezés-közlés és a felhívás.

A cím e harmadiknak egyre gyakoribbá és divatosabbá váló megnyilatkozása. A nyelvhasználat ugyanis elsődlegesen párbeszéd (dialógus), amely beszédársak, partnerek között folyik. Ezt azonban kezdeményezni kell. A legáltalánosabb formája: a megszólítás. Ennek is két változata van: a személyfelhívás és a személyemlítés. Az első a kapcsolat megteremtésére szolgál. Igen változatos lehet a partnerek egymáshoz való kapcsolata és a beszédhelyzet különbözősége alapján. A nagy nyilvánosság előtti megszólalás szinte törvényszerűen ezzel kezdődik: *Kedves (tisztelt) Hallgatóim! – Hölgyeim és Uraim! Testvéreim! Barátaim! Honfitársaim! Tisztelt Gyülekezet!* stb. Ismeretlen személy esetén: *Uram! Hölgyem! Asszonyom! Polgártárs!* stb. Bizalmas viszonyt feltételez (rokonsági kapcsolatok esetén) a *Szüleim! Édesanyám! – Apám! Öcsém! Bátyám!* stb. – illetve még bizalmasabb töltetű a *Kedvesem! Édesem! Drágám! Szívem!* stb. Mindezeket mellőzve hangzik el (nyilván az élőbeszédben) a címül választott *Figyelj!* (esetleg: *Figyeljenek!*)

Elterjedésének a divatos utánzás mellett lélektani oka van. Napjainkban egyre ritkább az egymás szavaira való odafigyelés. Többek szerint a dialógust a monológ(us) váltja fel. Sokszor szimultán, egy időben hangzik két ember monológia. Úgy szoktuk ezt kifejezni, hogy „mindenki mondja a magáét”. Ezért korunknak nincs igazi vitakultúrája. Érvek, bizonyítás, cáfolás helyett vaskos gorombaságokat vagdosunk egymás fejéhez. Ezért a figyelmet csak ezzel, a maga helyén egyébként fontos felszólítással irányítjuk magunkra. Sűrű, gyakori használata miatt se nem osz, se nem szoroz, azaz nem figyel rá senki.

E mellett ún. redundáns (fölösleges, szószaporító) eleme is lehet a párbeszédnek. Érdeemes megfigyelni a tv újabb sorozatfilmjeinek a dialógusait. Elsősorban a fiatalok kezdenek így minden mondatot: *Figyelj! Megyünk holnap moziba? Figyelj! Még mindig szeretlek; Figyelj! Nem akartalak megbántani.* – Fölösleges, mert semmiféle nyelvi vagy stílári szerepe nincs. Végül adódnak olyan helyzetek, amelyekben a

felhívás felsorolt eszközei vagy módzatai nem alkalmazhatók. Ilyenkor fogalmi tartalommal nem rendelkező hangos kiáltással élhetünk, főként ha térbeli távolságot kell áthidalnunk. A *Haló! Halló! Heló!* különböző dinamikai változatai esetleg széles taglejtéssel kísérve segíthetnek hozzá bennünket a közlőkapcsolat felvételéhez.

Összetétel – kapcsolat

Magyar szakos kollégám szerint a legtöbb ember, főként az előkészítetlen, spontán beszédben úgy mondja a szöveget (szöveget), ahogy éppen a nyelvére jön.

Példaként azt a jelmondatot választottam elemzésre, amelynek a szerzőségéről (arról, hogy ki, melyik szervezet használta először) csaknem késhegyig menő harc alakult ki, s odáig fajult az ügy, hogy majdnem plágiumper (a szerzői jog megsértése miatt) kerekedett belőle. Ez az ominózus szöveg pedig a következő: „Magyarország mindannyiunké.” – A Duna TV intelligens és viszonylag helyesen és szépen beszélő bemondója ezt szóösszetételnek minősítette. Nem tekintem feladatommak e két szó együttes jelentéstartalmának eszmei-ideológiai elemzését. Annak örülnék, ha a vitában állók azt értenék rajta, amit eredetileg jelent. Vagyis a nemzeti egységet, minden mellékgondolat, kirekesztő szándék nélkül. A szóösszetételként való minősítésével akár a szerkesztő, akár a bemondó követte el, nem érhetünk egyet. Miért nem? Röviden: a szavakat a szövegben a lineáris és a globális kohézió tartja össze. A szöveg legkisebb funkcionális egységet alkotó szavak pedig tartalmi és grammatikai viszony alapján tartoznak össze. A szókapcsolat két szónak alkalmi, egyszeri, egyedi együttállása, amelyet nyelvtani szakszóval szószerkezetnek, latin szóval szintagmának nevezünk. Innen ered a klasszikus nyelvtan szintaxis elnevezése. A szóösszetétel két szó szorosabb összekapcsolása, mint az új szavak alkotásának egyik leggyakoribb módja, s ennek eredménye az összetett szó. Gyakorisága a szóképzéssel vetekszik. A szóösszetétel a szókapcsolat, szószerkezet állandó formája. Az állandóságot írásban az egybeírás jelzi, egyébként ugyanúgy

lehet mellérendelő (a tartalmi-logikai) és alárendelő (a nyelvtani, grammatikai) kapcsolat alapján. A *mennydörög* ige mint összetett szó átalakítható alanyi-állítmányi szerkezetté és tömondat lesz belőle: A menny dörög. A *fúr-farag* jelentése összetett szóként: barkácsol. A mondatban külön-külön igei állítmány. Fúr és farag. A *tengerpart* viszont ún. jelöletlen birtokos jelzős összetétel. Az *egyetért* pedig tárgyragos, azaz jelölt alárendelő összetétel. Különírva *egyert ért* tárgyas alárendelő szó szerkezet az ilyenféle szövegből, mint a 'háromból csak egyert ért'.

A mi jelmondatunk (lózung) tehát nem összetett szó, hanem alanyból (*Magyarország*) és állítmányból (*mindannyiunké*) épített alapszerkezet, vagyis mondat. Mindez csak a szövegek vagy szövegrészek tudatos használatára és elnevezésére törekvők számára fontos. A tartalomban viszont a szerzőtől függetlenül értsünk egyet!

Dolog

Sokaknak szemet szúrt nem is olyan régen a szembeállításnak az a nyelvi formája, amelyben ez a fordulat szerepelt: *az egy dolog*. Ráadásul a hangsúly rendszerint a *dolog*-ra esett.

A nyelvhasználatban betöltött szerepe szerint viszont az *egy* (valójában az *egyik* szerepében) kívánja a főhangsúlyt. Ritkán követte ezt a féloldalas szövegrészt a másik oldala, vagyis: amaz pedig egy *másik*. Magának a *dolog*nak a jelentését csak a szövegösszefüggésből lehetett (ha lehetett) megfejtetni. Napjainkra azonban a *dolog* mintha önállósította volna magát. Így látom én is, de még inkább egykori szerkesztőm, még egykoribb tanítványom és most már holtom napjaim barátom. Szerinte a *dolog* kezdi átvenni a hétköznapi beszédben, sőt már szakmai szövegekben, tanulmányokban az *izé* szerepét. Bár még ez sem ment ki a divatból, sőt újjáéledése várható főként olyan verbális közlőkapcsolatokban, amelyekben a két fél, beszédpartner különböző nyelvi síkon mozog. De térjünk a *dologra*! (Ez is gyakori, de elfogadható fordulat, ha a mellébeszélőt a szóban forgó tárgyra emlékeztetjük.)

Mikor kerül a nyelvünkre ez a különben igen gazdag jelentéstartalmú szó. Hamarjában nem tudunk valamit megnevezni, vagy lusták vagyunk válogatni a jelentéstartalmak közül. Ilyen a *munka, teendő, kötelesség, feladat; ügy, eset; tett, cselekedet; életkörülmények, sors; gondolati, képzeletbeli tárgy, székelés* (kis és nagy); *holmi, eszköz*; és végül: *valami*. Szép, régi kifejezés például a népnyelvben a *dógzónap* vagy még veretesebb a *dologtévő nap*. Szinte mindenki mondja, aki szeretné elhárítani a váratlan megbízást, drága idejének igénybevételét: *Ne haragudj, de nagyon sok a dolgom*. Ezen vagy ehhez hasonlóan aligha akad fönn bárki is. De ha a hivatalnok ezzel véli elintézni a reá váró feladatot: *Ezt a dolgot meg kell vizsgálni*. Ha a külföldi útjáról hazatérő így summázza élményeit: *Remek dolgokat láttunk*. Ha a műtárgykereskedő így kínálja a portékáját: *Mutathatok egy-két szép dolgot*. – Az elrettentő példák azt mutatják, hogy néha nem is lehet érteni, miről van szó.

Hogy „stílusosan” fejezzem be esznefuttatásomat, csak annyit legyen szabad mondanom, hogy ennek a dolognak csak egy olvasata lehet: a gondolkodás renyhésége, amely elválaszthatatlan a nyelvi műveletlenségtől.

Gazdagodás, szavakban

A nyelvtudomány alaptétele a gazdagodás, ami a szavak számának szaporodásában mutatkozik meg a legföltünőbbben. Igazolására, bizonyítására keresve se találunk meggyőzőbb példát, mint a technika egy-egy gyorsan terjedő, divatosá váló találmánya. Közülük most az általánosan ismert, immár „ezer nevű” távközlő eszközt veszem szemügyre, amelyet a kezdet kezdetén a hagyományhoz, az előzményekhez való ragaszkodásból *mobiltelefon* évvel illettek.

A *mobil* sem ismeretlen a magyarban gazdag szócsaládjával együtt, a telefon pedig már teljesen magyarrá vált, mivel a *távbeszélő*vel vívott hosszú harcából ő került ki győztesen. Mert ugyan ki beszél így mostanság: „Várj meg, kérlek, távbeszéljni akarok!” Szociológiai tanulmányt lehetne kerekíteni ennek a ma már szinte nélkülözhetetlen

eszköznek az elnevezéseiről. Kezdődött azzal, amelyben okkal vagy ok nélkül a gazdájáról alkotott ítélet rejtőzött, amely szinte mindig kíséri a módosabbak (újjgazdagok) minősítését. Ez volt a *bunkofon*, amely nem elsősorban az eszköz működési elvét volt hivatva megjelölni, hanem gazdájának a társadalom rangsorában (hierarchiájában) elfoglalt helyét. A *bunkó* szavunk egyébként is a kedvezőtlen minősítés általánosan ismert és használt szava lett. Ebből sarjadhatott az alapjelentés árnyalatainak kifejezésére alkotott: *tahofon* (l. tahó!), *prosztofon* (l. paraszt!), *surmofon* (l. surmó mint népifi!).

A *sznobofon* szellemesebb, mint a magyar megfelelője, a *nagyzofon*. A legsőbb nyelvi réteget képviseli a *debilfon*.

A *kütyü* és a *ketyere* a hozzá hasonló és hangot is adó eszközök nevéként is előfordul. A hangzósságon alapul a *recsegő*, *távrecsegő*, a *pittyegő*, a *csipogó*, amely a kórházban keresett orvos vagy ápoló megtalálásának, a vele való kapcsolat felvételének és fenntartásának semmivel össze nem hasonlítható boldogító eszköze. A játékos kicsinyítés divatja (*kovi, ubi*) itt is gyökeret vert. Ennek a hajtásai a: *telcsi*, *telkó*, *foncsi*, *mobiltelcsi*. A nem mindig a hivatáshoz, a foglalkozáshoz tartozó használat (menedzsertelefon), hanem a magánélet oldottabb helyzeteinek megszerzésében játszott szerep jelölője a *locsifon*, *traccsfon*. A szájharmonika nevét kölcsönvevő: *pofagyalu*, sőt a *tamagocsi*.

A használat idején megszokott helye alapján: *kézitelefon*, *marokfon*, *praclifon*, *marokbunkó*, előkelően: *handy*. Nyugalmi helyzetben: *zsebtelefon*, *zsebifon*, *zsebbeszélő*, *zsebcsörgő*. A hordás egyéb módjai alapján: *hónaljtelefon*, *puttonyrádió*, *sétálótelefon*, *sétafon*.

A fegyveres testületekre való utalásként: *szolgálati oldalfegyver*. Az ellenőrzés eszközeként: *rabszolgahajcsár*, *virtuális póráz*, *kapásjelző*.

Szövegbe ágyazva is gyakori: *Csörög a pészmekere*. – *Megszólal a bunkója*. A mobilillem szerint a közhelyszerű érdeklődő kérdés nem a megszokott *Hogy vagy?* – hanem a *Hol vagy?*

Végezetül az sem mindennapi élmény, ha a templom csendjében a szomszédom táskájában megszólal a ... (lehet válogatni).

Olvasat

Nyugalmazott bányamérnök barátom, aki egykor hallgatója volt a műszaki értelmiségeik számára szervezett, beszédműveltségről tartott előadásaimnak, sűrűn hív, s közli a nyelvhasználattal kapcsolatos észrevételeit.

Legutóbb megemlítette, hogy azt olvasta: *A macska fel van mászva a fára.* – Ezt a szöveget egyértelműen hibásnak minősítette. Egyetértettem vele, de finoman kifejeztem kételyemet az iránt, hogy van-e valaki, aki ilyesmit kimond vagy leír.

A nyelvtan ezt körülírt szenvedő szerkezetnek, közérthetőbben állapothatározó igealaknak nevezi. Nem egyéb ez nyelvi anyaga szerint, mint a *van, volt, lesz* létige és az igéből képzett határozói igenév mondatrészként szereplő kapcsolata. Az elnevezése szerint valakinek vagy valaminek jelenben, múltban, jövőben meglévő állapotát fejezi ki, amit szenvedő igével is szoktak jelölni. Például: *A sztrájktrő kitiltatik, kitiltatott, ki lesz tiltva a szakszervezetből.* Az egykor fenn hirdetett álszabály szerint: *Közhírré tétetik, hogy az -atík, -etik, -tatik, -tetik a magyarban nem használtatik,* nem volt és ma sem érvényes. A szenvedő igealak régóta szerves része a magyar nyelvnek. Valamikor ezzel fejezték ki a személytelenséget, azt aényt, hogy a felelős személyt nem tudták vagy nem akarták megnevezni. Például: *Az ügye el van – volt – lesz intézve.* Ez azt is jelenti, hogy a szerkezet nem korlátozódik a jelenre. Hányszor hallhatjuk például: *A hegytetőn ki lesztek téve a szélnek.* A tilalom hirdetői befejezett történésű melléknévi igenévvel oldották meg. Például: *A feladat megoldott.* Ehelyett: *meg van, volt, lesz oldva.* A nyelvművelők hadakoznak ellene. A szerkezet használata fölösleges és helytelen, ha az alapige önmagában is állapotot fejez ki. Például: *le van fekve, föl van állva, meg van betegedve.*

Abban viszont nem értünk egyet, amit az *olvasat* szavunkról mond. Lehet, hogy bántja a fülét, és másképp is kifejezhető. A törvényjavaslatok tárgyalásával kapcsolatban figyelt föl rá. Írásban is az a véleményem, hogy jó magyar szó. Párhuzamként hadd soroljak néhányat: *adat, irat, sütet, főzet, fordulat* stb., stb. Az *-at, -et* képző az alapigéből olyan főnevet alkot, amely a cselekvés végtermékét, a nyert eredményt a mennyiség árnyalatával együtt jelöli meg. *A sütet liszt, a főzet bab, a vetett széna az*

a mennyiség, ami egyszeri kenyérsütéshez, főzelék elkészítéséhez szükséges vagy az a széna vagy szalastakarmány, amelyet villával a jószág elé dobunk. Az *olvasat* pedig nagyon tömören valamely szöveg értelmezése, pontosabb megvilágítása. A törvényjavaslat első olvasata = ismerkedés a szöveggel. Gyakran hallható például a *Biblia olvasata* kifejezés.

Annyi engedményt mégis teszek, hogy az *olvasatot* hajlandó vagyok szakszónak is tekinteni.

Korszakok

E többes számú szónak gazdag a jelentéstartalma. Az ún. történeti tudományokban, az időben egymást követő hosszabb-rövidebb időegységeket jelöljük vele. Közismert az időnek a történelemben ő-, ó-, közép-, új- és legújabb korra való felosztása.

Rendszerint megtoldjuk még azzal az eseménnyel, találmánnyal, fölfedezéssel, amely az éppen tárgyalt időszakra jellemző. A mi korunkat az atom általánossá válása után egyre inkább az információ széles körű elterjedése jellemzi, ezért bizonyosan az információ forradalma néven vonul be a legújabb kor történetébe. Ennek a szinte áttekinthetetlen kérdéskörnek csupán a nyelvi, és abból is a helyesírási vonatkozásait érintem.

Néhány évvel ezelőtt a helyesírásra érzékenyebb újságolvasók igen gyakran írásban adtak kifejezést a lapokban sűrűn előforduló hibák miatti méltatlankodásuknak, amelyek többsége a szövegszedés és -tördelés modern technikájából következtek.

Ma már elmaradott embernek számít az, aki megbotránkozik a számítógépes újságírás, szövegnyomtatás hibáin. Főként a rövid sorokból következően a szóelválasztásban fordultak elő hajmeresztő esetek (pl. *isk-olai*, *Harkán-yban*, *menyas-szony* stb.)

Napjainkban viszont – a technikai fejlődés eredményeként – csecsemő és aggastyán egyaránt az információs szupersztrádán száguldozik. Mégis elgondolkodtató az a tanács, amelyet egy öreg róknak

számító internetes levelező adott a listára frissen feliratkozott hallgatónak: „Szokd meg, hogy a cseten nincs ojan (így!), hogy hejesírás!” (ismét így).

Akkor lát napvilágot vagy éjszakai sötétséget ez az intelem, amikor a tanulók (kicsik és nagyok) csak aláhúznak, karikáznak, x-elnek, és ugyanakkor még az elfogadható mértéknél (a tűréshatár alatt) is bizonytalanabbak a helyesírásban. Az internetes levelezés gyakorlott tagjai *igyexenek lyó példát mutatni*.

Boldog ifjú koromban a gyermekújságok Humor rovatában találkozhattunk az egyszeri diák szövegeiben ilyen érdekességekkel, mint a *6-ásos* orvosság, a *zöldülő töxár*, vagy az illetlenkedők beszédéből vett *tyux...r*.

A mai gyakorlatban ilyenek vannak, mint az *l-etért*, *lütt*, *lxü*, *próvád+*, *mexünik* stb., stb., stb.

Szemlélet, egyéni ízlés, felfogás kérdése vagy esetleg a tanterv elleni merénylet kérdése, hogy szellemesnek vagy humorosnak tartjuk-e őket. Szerintem a nyelvi humor eszközeiként is együgyűek. Az a tény viszont, hogy ez az írásmód ebben a formában képernyőre kerülhet, és bárki olvashatja, aki hozzáfér a számítógéphez és internethez, szomorú és elkésztető. Nesze neked, magyar helyesírás!

Ne csodálkozzunk az ilyen hirdetésekben, mint: „*Mexünik* a dugulása, ha a Racio Studiót hívja; Vigyázzon, mert a pacalpörkölt *megfexi* a gyomrát!”

A reklámok stílusáról

A kellenél is több szó esett mostanában a reklámokról – inkább elmarasztaló értelemben. Hadd toldjam meg én is annak csekélyke reményében, hogy valami változik kedvező irányban.

A reklámvilág szemléletmódját tökéletesen tükrözi a naponta közvetített jelenetsor a tv-ben. A csinos anyuka sétálni indul bájos gyermekével. Ám a kocsi nem őt, hanem a hatalmas kaktuszt ülteti, és a kalapot is arra teszi. A gyerek eltűnik a képből, s a modern hölgy elbűvölve bámul az előtte elrobogó autóra. Közben elhangzik a varázsige: *Ellenállhatatlan*. Az már csak hab a tortán, hogy a cipőtisztító abbahagyja a munkát, az „ügyfélnek” kiesik az újság a kezéből, szerepet cserélnek,

mert a márka számukra is *ellenállhatatlan*, minden másnál fontosabb. Ez a modern ember értékrendje. A szóhangulatnak nevezett nyelvi jelenségre épít az a „vendéglátóipari vállalkozó” (ómagyarul: *kocsmáros*), aki a boltjának bejárata fölé ezt írja ki: *Sörszanatórium*. Egy kollégája ennél is hatásosabbnak találta a *Sőroázis* elnevezést. Az egyik a betegség utáni lábadozást (rehabilitációt), a másik a sivatagi vándort emésztő szomjúság oltását tartotta fontosabbnak. Állítólag volt, aki a kricsnijét *Pállinkaszanatórium*-nak nevezte.

Nehezen értelmezhető vagy félreérthető néhány szöveg. Például ez a felszólítás, amely egy napilapunkat ajánlja a figyelmünkbe: *Olvassa gazdagon!* – Nem sikerült eldöntennem, hogy ez az alany (Ön) állapotát kívánja-e jelölni vagy a cselekvés módját. Mindkettő, de főként a második értelmezés szokatlan. Sehogy se illeszthető egy ilyen sorba: *...figyelmesen, megfontoltan, gondosan* stb.

Azt is találgatni kell, milyen az *ízesített fánk*. Közismert a *gyümölcsizzel* (ómagyarul: *lekvárral*) fogyasztott fánk. Persze mással is ízesíthető (fahéjjal, vaníliával stb.) Találgattam azt is, hogy milyen különlegesség lehet a valódi, *kemény fával füstölt sajt* – főként, ha vessző nélkül írják. A hivatásos húsfüstölők talán többet tudnak erről.

Végül a hirdetések „helyesírása” szerezhethet derűs perceket az olvasónak. Ilyenek: *Őszi nyugdíjas szőnyegvásár* (*Őszi szőnyegvásár nyugdíjasoknak*); *Használt autópiaç* (*Hasznáلتautó-piaç*); *Kutya ugatásgátló 3 méretben* (*Kutyaugatás-gátló*). *Megérkezett a legújabb kiadású hölgyek társkereső magazinja*. – Kéretik a helyes szórend megállapítása.

Tallózó

Aki a nyelvhasználat mezején nyitott szemmel és füllel jár, érdekes jelenségekkel találkozhat. Akár maradandó értékek, akár rövid életű kacsatok ezek az ún. nyelvészleletek, meggyőző bizonyítékai az ember nyelvalkotó képességének.

Elgondolkodható annak a nyelvtestvérünknek az igyekezete, aki a Nemzeti Panteon helyett a nyelvújítás idején keletkezett *üdvlelde* szó

mellett kardoskodik. Nem valószínű az elfogadása az általánosan ismert és használt *temető*, illetve a kegyelet hangulatát sugalló *sírkert* mellett. Talán kedvezőbb fogadtatásra számíthatnak a *látvány*-előtagú szavaink, mint amilyen a *-pékség*, a *-konyha*, és legújabban a *-fürdő*. Az ilyen létesítmények üzemeltetői a vizuális élmény hatásosságára építenek. Sikeres nyelvi lelemény az *üvegzseb* mint szókép, metafora. Az ún. átvilágításra kötelezett vagy önként jelentkező közéleti felsőbb vezetők számára felmentő vagy terhelő bizonyíték lehet. Meglepetéssel olvastam a *rémületlen* jelzöt egy olyan magyar ember tulajdonságaként, aki nem ijedt meg a saját árnyékától. Nyilván a *rémült* fosztóképzős alakjáról van szó a *rendületlen*, *bátortalan* stb. analógiájára. Nem ennyire egyértelmű a következő idézet kiemelt szavának minősítése: „amit a *megmondó* emberek 'kevernek', nagyon károsan befolyásolják a köz hangulatát.” – Attól függ, hogy kinek és mit *olvasnak* be. A hallgatás esetleg „gusztustalan *szervilencia*” vagy „bújtatott *szervilencia*” lehet.

Följegyzésre érdemesnek találtam még néhány más szót. Ilyen az *elsummant* 'ellop' jelentésben. „Fátyol borul az *elsummantott* közpénzekre.” Az ún. hangutánzás és hangulatfestés jó példája. Ugyanúgy a *lajhóg* is, amely az eső rendkívüli intenzitását jelöli, amit közönségesen úgy mondunk: *zuhog, ömlik, mintha dézsából öntenék*.

A rossz értelemben vett divat terméke az *ezerrel*; jelentése: 'nagyon gyorsan'. „Jött hozzám a Rózsi *ezerrel*.” – A *méretes* még divatosabb. Megtudhatjuk, hogy mi minden lehet ilyen: a békák, a betondarab (amely a járókelők fejére esik), a karácsonyfa (amely nem fér be a lakásba), a rántott szelet (amely lelóg a tányér szélén) stb.

Nem biztos, hogy a sportnyelvben szükség van a *naturatlon*-ra a *triathlon*, *pentathlon* mintájára. Ha a *természetjárás*t valaki nem tartja megfelelőnek, mondhatja *kalandsportnak*, amely a sziklamászás, hegymászás, tájfutás stb. összefoglaló neveként is elfogadható.

Vannak végül olyan szavak, amelyek a használójuk bizonytalan ismereteiről árulkodnak. Tévesen nevezte a tudósító a zászlószentelésen főszerepet játszó asszonyt *zászlósanyának*. A zászlós katonai rangfokozat. Igaz, ma már nők is viselik. Az alkalmi tisztet ellátó hölgy a *zászlóanya*. Sokszor előforduló tévcdés az *egyházi* szavunk használata 'pap, az egyházi hierarchia magasabb fokán álló személy' jelentésben. Valójában a templomot rendben tartó harangozó stb., akik sok helyen sekrestyésnek neveznek. Az én szülőföldemen *dékán(y)* volt a neve.

Viszonyok

A létezés, történés, cselekvés körülményeit a gondolat nyelvi formába való öltöztetésének műveletében, a verbális kommunikációban a határozónak nevezett mondatrész fejezi ki.

A sokféle körülmény közül a hely a leginkább érzékelhető, az idő már nehezebben megragadható. Az óra, mint időmérő eszköz a térbe vetítve (360°) ábrázolja az idő múlását. Még elvontabb az ok és a cél, a fok és a mérték, de csaknem ennyire általános az ún. képes (átvitt értelmű) határozók használata is. E hevenyészett osztályozás fényében mutatok be néhány, a hagyományostól eltérő, divatossá vált eszközt, amelyeknek a használata a helyesség szempontjából vitatható.

Kezdem az *alá*, *alul* alakokkal. Leggyakrabban igekötőként fordulnak elő: *alágyújt*, *-ír*, *-ás*, *-dúcol*, *-aknáz*; *alulmarad*, *-írott*. Határozóként is szerepelhet: „Arra *alá*...”, *Alul* a víznek árja...” Mindkettő feltűnően elszaporodott talán a *túl* esetleg a *fölül* ellentétének a kifejezésére. Például: *aláígér* ‘kevesebbet ígér’, *alázuhan* ‘lezuhan’ jelentésben. S most szinte vég nélkül sorolhatnám az *alul*-előtagú divatszavakat a javasolt helyessel együtt. Ki ne hallotta vagy olvasta volna már az emberi (főként gyermeki) testre vonatkozó orvosi minősítést: *alultáplált*.

Ma már a legtöbben tudják, hogy ez azt jelenti, hogy rosszul, gyengén, hiányosan táplált. Azt, hogy valaki *fölültáplált*, még nem hallottam. Talán azért, mert konkrét értelemben ez a természetes. Hivatalosan elfogadható a *túltáplált*, illetve a nyilatkozó esztétikai ítéletét is belefoglalva: *kövér* vagy *hájás*. Folytatom a sort: *alulfizetett* ‘rosszul’, *alulpontoz* ‘le-’, *alulképzett* ‘hiányosan’, *alulteljesít* ‘rosszul, nem kielégítően’, *alultervez* ‘a szükségesnél kisebb méretűre’ stb., stb. Fontos szociológiai ténymegállapítás: „A cigányság *alulprivilegizált*.” Másik divatos megfogalmazásban: A cigányság *negatív diszkrimináció* áldozata. Magyarul: a többi társadalmi réteggel nem egyenrangú. Kétszeres lefokozást fejez ki ez a mondat. „A normális európai ember képzetét *negatívan múlja alul* (a nők sorsa).”

IDEGEN SZAVAK

Aki nem tud arabusul...

...ne beszéljen arabusul – szokták mondani azoknak az embereknek, akik az idegen nyelvekben való jártasságuk fitogtatására okkal, ok nélkül gyakran élnek idegen szavakkal, kifejezésekkel beszédükben, írásukban. Egyben figyelmeztetés is arra a veszélyre, amely az ilyen félművelt vagy műveletlen közéleti embereket, önmutogató notórius nyilatkozókat és a „hivatásos” újságírókat fenyegeti.

A magyar artikulációs bázis, vagyis a kiejtés az elhangzó beszéd tudati és szervi alapja általában szívósan ellenáll az idegen nyelvek kiejtési szabályainak. A bükkfanyelvű magyarokra szokták mondani, hogy „törökös dialektusban” beszélnek például németül, angolul, franciául. Ezért még magas beosztású politikusok szájából is ritkán hallható néhány divatos idegen szó helyes ejtése. A *tolerancia*, amely a szép és a jó magyar *türelem* helyett vált általánossá, sokszor így hangzik: *tolerencia*. Van, aki következetesen így használja.

Hasonló hangcsere következik be a *hierarchia* esetében is. „Az állampárti *hiararchia*...” hangzik a szöveg. A mássalhangzók ugyan-csak gondot okoznak. A demokratikus társadalmi rend alapelve a *pluralizmus*. Többszöri nekirugaszkodás után is csak így sikerül kimondani: *prulalizmus*, *pruláris*. A jóslatok szerint a közeli világvége jeleinek összegezéseként többen használják a bibliai Jelenések könyve idegen nyelvű megjelölését, így: *akopalipszis*, a helyes *apokalipszis* helyett.

Más jellegű a tájékozatlanságuk azoknak, akik *ad abszurdumig* visznek egy ügyet; *ledegradálják* beosztottaikat, helyrehozzák *eldeformálódott* autójukat. Nem tudják, hogy az *-ig*, a *le-* és az *el-* főlősleges, mivel benne vannak az *ad-* és a *de-* latin előjárókban (prepozíciókban). Gyakran hallható a *robosztus* = ‘erős, tagbaszakadt, markos’ jelentésű latin szónak *robosztus*, sőt *robosztos* ejtése. Sokan szívesen használják a ‘kölcsonösen, és viszont, és megfordítva’ magyar helyett a *vice versa* kifejezést, *de vica versa* alakban. Igaz, hogy mindkettő önállóan is él: „Álmos *vicék*” (Tóth Árpád) – *Vica* pedig közismert női becézőnév.

A világtörténelemben a hatalom által gyakran alkalmazott elv, az „Oszd meg, és uralkodj!” hatásosabbnak látszik eredeti latin formájában:

Divide et impera! – Lehet, de így semmiképpen: ...*et imperia*.

Az idegen szavak avatatlan használatából eredő hibák csúcsa a Duna TV esti híradójában hangzott el, amely többek között Leonardo da Vinci Utolsó vacsora freskójának a sikeres restaurációjáról szólt, s arról, hogy e világhírű alkotás a milánói S. M. kolostor *reflektóriumában* látható. Csupán egyetlen hang (betű), az *l* a többlet, s mégis milyen óriási a különbség. Fényszórás helyett sötétséget áraszt.

Gondoljuk meg tehát: Aki nem tud arabusul...

Még egyszer: Aki nem tud arabusul...

...ne beszéljen arabusul – mondjuk tapintatosan annak, aki olyasmivel henceg, amihez nem ért.

Közvetlenül az idegen nyelvekben való jártasságra vonatkozik, de az anyanyelvi műveltség hiányosságára is utalhat. Főként olyankor, amikor valaki idegen szavak gyakori használatával akarja bizonyítani tájékozottságát. A sznobizmusnak, magyarul a nagyképűségnek egyik jellemző vonásaként tartják számon. Az ilyen ember gyakran felsül a tudományával. Ismerek olyan tanárokat, akik szorgalmasan gyűjtik tanítványaik „elszólásait”. Most csak olyanokat említek, amelyeknek idegen szó a szereplője. A történelemórán így lesz a *kamarillából karamella*, a *spártából párt*a. A következő mondat: „Magyarországnak nagyon előnytelen volt a *triatloni béke*” – arról tanúskodik, hogy a mai fiatalok egy része (remélhetőleg a kisebbik!) jártasabb a sportágakban, mint a legújabb kori magyar történelemben. Ugyanez mondható el az irodalomelméleti tájékozatlanságról ennek az idézetnek a „fényében”: „A dráma végén a néző megrendül, és eljut a *karatéig*” – nyilván a *katarzisa*ra gondolt. Az is előfordul, hogy a mostanság sokat emlegetett *kibuc* helyett a hozzá nagyon hasonló *kibic* hangzik.

Az egyszerűbb emberek beszédében főként az orvosi nyelv szavai válnak értelmesebbé, érthetőbbé. Így lesz a *delirium tremensből* „delirium kredenc”, a *Veronából* „Verona”. Az eddig mondottak humorosan is felfoghatók, nem feltétlenül szükséges messzemenő következtetésekre

jutni a nyelvi műveltségre vonatkozóan. Ámde ha az újságban ezt olvassuk: „A felvonulás során a busók betekintenek az udvarokba, a *portálokba*” – csak meg kell állnunk egy pillanatra. A *portál* ugyanis ‘üzlet (helyiség) kiképzett utcai, bejárati rész’, és semmi köze a *portához*.

A mitológiában (ókori hitvilágról szóló tudományban) való járatlanságot árul el a következő tudósítás: „Érosz almájáért vetélkedtek a füredi Anna-bál szépei.” *Érosz* csupán egy betűben különbözik *Erisz*-től, a viszálykodás istennőjétől. Ugyanis ő gurította a nevezetes almát Athéné, Héra és Aphrodité közé. És ezzel kezdetét vette a trójai háború.

Válassz, ha tudsz!

Ez a felszólítás a szavakra mint nyelvi jelekre vonatkozik, amelyekből minden beszédműnek nevezett szöveg felépül.

Változatlanul érvényes az a tanács, amely szerint a jó fogalmazás alapfeltétele az, hogy minden szó a maga helyére kerüljön. Most néhány példán azt mutatom be, hogy ez nem mindig sikerül mindenkinek.

Az idegen szavak bizonytalan ismeretének következménye ez: „A vállalatokat *sztdenderesztették*” – A *standard* (finomkodva ejtett sztenderd), amelynek jelentése ‘minta, alap, mérték, norma’ igei változata került a *tender* helyére. Akik levonták a *konfúziót*, nyilván a *konklúzióra* gondoltak, amely következtetést, tanulságot jelent, szemben a ‘zavar, összevisszaság, rendetlenség’ értelmű idegen szóval. A *publikáció* és a *publicisztika* két külön szó. Újabban a műfaj nevével annak egyes termékeit kezdik jelölni. „L.I.-nek ezen a héten külföldi útja miatt kimaradt a *publicisztikája*.” A *produkció* sem azonos a *produktummal*. Az elsőnek ‘előadás, szereplés, mutatvány’ a jelentése, a második viszont a *produkció* eredményét, termékét jelöli, amelyet a szereplő *produkál*. Sokan szóvá tették a *zene* és az *irodalom* szavunk többes számú használatának helytelenségét. Ugyanis mindkettő egyes számban is összefoglaló fogalom. Ezért a *zenéket válogatta* – gyakran hallott közlés helyett *zeneszámokat* volna célszerű mondani. Az *irodalmak* helyett *irodalom* fejezi ki a könyvészet, bibliográfia fogalmát, vagyis azokat

a műveket, forrásokat, amelyeket valaki beszédműve megalkotásához felhasznált. Lehet, hogy egyedül állok azzal a véleményemmel, amely szerint a *szülőatyja* fából vaskarika. Nem kívánok olcsó aktualizálásba bocsátkozni, de furcsának tartom a következő mondatot: „Ők lehetnek a *szülőatyjai* az ún. transznacionális roma nemzetnek.” Még átvitt értelemben is inkább a *megteremtői, létrehozói, megalapítói* valamelyikét tartom ide illőnek. Az atya hivatása ugyanis ősidők óta a nemzés. De nemcsak az idegen szavakkal van baj. Aki ezt a kérdést tette fel: „Mennyit ér egy szabálysértés?” – aligha tisztázta magában, hogy az *ér* mit jelent. Az értelmező szótár 9 jelentését sorolja fel, de az alapjelentésük megegyezik, vagyis ‘valamilyen értéket képvisel’. A *jár* inkább illik ide: ‘megállapodás, törvény, szokás szerint, ill. szükségszerűen esedékes (valami)’. Negatív értelemben: Ezért büntetés *jár*. – Szerencsére a nyelvi botlásokért *nem jár*.

A nyomda ördöge

Régi közmondás szerint: „Csak az nem követ el hibát, aki nem tesz semmit.” Úgy gondolom, hogy a bölcs megállapítás a beszédre és írásra is vonatkozik.

Az előadóművészek: színészek, szónokok, de főként a rádió hivatásos dolgozói mintegy önkritikaképpen, öniróniával be is vallják ezeket. Nemrég egyik képeslapunkban olvastam néhányat. A szakmabeliek ezt a fajta nyelvbotlást *baki*-nak nevezik, ami a közismert *baklövés* szavunk dívatossá vált becéző alakja. A *bakot lő* átvitt értelmű képes jelentése: hibát követ el. Karinthy Frigyes írja valahol: Politikusaink szenvedélyes vadászok voltak. Gyakran bakot lőttek.

De nemcsak szóban, hanem írásban is lehet bakizni. A felelősséget rendszerint a *nyomda ördöge*re hártják. Nyilván ez elsősorban a nyomtatott szövegre vonatkozik. A gyorsan és felületesen olvasó nem is veszi észre. Vannak viszont olyanok, amelyeket nem lehet nem észrevenni. Egy hetilapunkban találkoztam a következővel. Az Ökumenikus közeledés című cikk ezzel a mondattal kezdődött: „A bécsi metropolita (Michall)

tolmácsolta I. Bartholomeius AUTOFEKÁL (én írtam csupa nagybetűvel) konstantinápolyi pátriárka meghívását Paskai Lászlónak.” Bevallom, meglepődtem, majd kuncogtam is magamban. Magyar nyelvtestvéreim többsége bizonyára ismeri emez összetett szó utótagjának jelentését. A mai politikai nyelvben, a publicisztikában egyre gyakrabban fordul elő nemcsak kipontozva, hanem a maga nyers (és szagos) valóságában. De még a közismertebb előtaggal (*auto-*) együtt is személyre vonatkoztatva több mint sértő.

Eredetileg helyesen: *autokefál*, magyar helyesírással és kiejtés szerint írva a görög *autokephal* szót, amelynek az idegen szavak és kifejezések szótára szerinti jelentése: ‘önálló nemzeti (görögkeleti) egyház’. Az *auto* rövid *o*-val szóösszetételek előtagjaként az utótagnak valamilyen önmagától, önerejéből való képességét, tulajdonságát jelöli. Magyarul: *ön-*. A legismertebb az *automobil*, azaz ön(magától) mozgó. Az utótag elhagyásával önállósult, de az *ó* megnyúlt. Ez van az *auto-gram*, *-krata*, *-mata*, *-nóm*, *-szifon*, *-szuggesztíó* stb. szavainkban is. Ez szerepel a görög filozófiából ismert erkölcsi intelemben: *autosz epha*, azaz *Ismerd meg magadat!*

A rövid *o*-s írásmód a helyes a *radio-* és a *foto-* előtagú szavainkban is: *-gram*, *-lógia*, *-terápia*; önállósulva pedig: *rádió*, illetve *-cella*, *-gráfia*, *-kópia*, *-szintézis*, *-tropizmus*; önállósulva a *-gráfia* elhagyásával: *foto*, vagyis fénykép.

Az utótag *cefál* = feji, fej. *Mikrokefál*, *hidrokefál*, magyarul: kis fej(ü) = madárfejű (Lajcsika), vízfej(ü).

Hirtelenében ennyi jutott eszembe a tragikomikus bakiról, amely nem biztos, hogy az ördög műve.

Újabb hordalékok

A nyelvhasználat, a beszéd végtelen folyam, amelynek időnként nemcsak örvényei, hanem hordalékai is vannak. Ezek rendszerint kisodrónak a partra, így válnak érzékelhetővé a nyelvi műveltségért aggódók számára.

Elsősorban a szavak fordulnak ki önmagukból. Eltorzulnak, megcsúnyulnak, közönségessé, hazuggá válnak, ha igénytelen, tájékozatlan ajakról hangzanak el. Az idegen szavak használata sokak számára

magában rejti ezt a veszélyt. Aki ragaszkodik hozzá, hogy a közismert *rovat* szó helyett a latin eredetű *rubrikát* használja, annak tudnia illik, hogy nem mondhatja, írhatja *rubliká*-nak. („Naponta 9 *rublikát* kell kitölteni.”) – A múltban kalandozó építész szerint: „Az újszülött székesfőváros talán legszebb *frekventuma* a klasszicista palotákkal ékesített... Ferenc József tér.” – Pedig ha a *részlete, része, helye* nem elég szakszerű, akkor a *fragmentuma* illenék ide, melyet *frekventáltak* (azaz szívesen, gyakran fölkerestek) a turisták. Valószínűleg ezzel tévesztette össze a szöveg írója.

„Szeretnék Anonymus maradni” – nyilatkozta a rádióban egy óvatos polgár. Nyilván azt óhajtotta ezzel kifejezni, hogy a nevét ne közöljék. Mivel őt, a polgárt nem Anonymusnak hívják, aki valamelyik Béla királyunk jegyzője volt, s a legrégebb, feltételezhetően eredeti formájában megmaradt latin nyelvű *gesta* (középkori történeti műfaj) ismeretlen szerzőjeként tartjuk számon a görög eredetű névvel. De a kívánság kifejezésére elég a tulajdonnév töve, az *anonim*.

Lehet szándékos is a szó megváltoztatása. Ez történt, amikor a politológus ezt a címet adta cikkének: „A diktatúrától a demokráciáig.”

Minden rosszakarat és kötekedés nélkül minősíthető goromba hibának, ha az MTV1 Az *audencia* című olasz filmet tűzi műsorára. A tartalmi ismertetésből kitűnik, hogy a film hőségének egyetlen célja van: eljutni az örök városba és beszélni a pápával. Kinyomtatva látni a hibás szót, amelynek a jelentése ‘kihallgatás, fogadás egy magas rangú személyiségnél’ – vagyis *audiencia* – nem mindennapi élmény.

A következő mondat a tévében hangzott el: „Az, hogy hogyan becsülik az időskorúakat, a társadalom mérőfoka lehet.” Fontos gondolat járhatott a beszélő fejében, de a nyelvi formáról, s főként a *mérőfoka* szó használatából csak következtetni tudunk rá, s rájövünk hosszabb-rövidebb gondolkodás után, hogy a *fokmérője* szót kellett volna használnia.

TULAJDONNEVEK

Alakváltozatok

A magyarban ugyanúgy, mint minden más nyelvben, gyakoriak az alakváltozatok. Az azonos vagy hasonló alakú szavak jelentéstartalm a lehet azonos vagy hasonló, csupán árnyalatokban különböző. A választásban néha bizonytalanok vagyunk, vagy egyéni nyelvszokásunkra hagyatkozunk.

Íme néhány a sok közül. Az utóbbi időben a nagypolitika mindennapi témája volt a nagy Jugoszlávia függetlenné vált délkeleti köztársasága.

A hírekben hol *Makedónia*, hol *Macedónia* néven szerepelt. Ugyanilyen következetlenül nevezték meg az államalkotó nép tagját *makedón*-nak vagy *macedón*-nak. Egyik sem hibás, a következetlenség azonban zavaró lehet. A régi magyarban a *c*-s forma volt elterjedtebb. A Zrinyiek *Maczedón*-okat emlegettek. A Pallas lexikonban a *Makedonia*, *makedon* szerepel. Idővel jelentésbeli elkülönülés következett be. Nagy Sándor népét *makedon*oknak neveztek. A volt jugoszláviai köztársaság lakói viszont *macedón*ok. A jugoszláviai magyarság nyelvében – nyilván ottani hatásra – a második alak használatos. A hagyomány a *c* mellett szól. – A *bolgár* eredetileg *u*-val hangzott. Egy évszázadokkal ezelőtt végbement hangfejlődés eredményeként a *bolgár* vált köznyelvvé. *Bolgár* nyelv, kertészet, *Bolgár* Köztársaság. Az országnév: *Bulgária* viszont megőrizte az *u*-t idegen nyelvi megfelelők hatására.

Köznyelvi párhuzamként említhető a *kubikos-kubikus* alakpár. Szótárakban az első található a *kubik* = köb -s képzős alakjaként, mint az *asztalos*, *kalapos*, *trafikos* szavainkban. Az *u*-s változat viszont a *patikus*, *muzsikus*, *keramikus* stb. sorba tartozik. A *csoda-csuda* alakpárban ugyancsak az *o*-*u* váltakozása figyelhető meg. Az első a gyakoribb. Összetételekben szinte mindig ez szerepel: *csodadoktor*, *-fegyver*, *-szarvas*, *-tévő*, *-várás* stb. Az *u*-s változat népies, bizalmas, régi. Főként állandósult kifejezésekben: *A csudát!*; *Menj a csudába!*

Az összehasonlító nyelvészetben kiemelkedő jelentőségű az *urál-altai* szókapcsolat, egy nyelvcsalád megnevezéseként. A magyar nyelvészek egyike-másika, de főként azok az egyetemi hallgatók, akik

az összehasonlító nyelvtudománnyal foglalkoznak, tapasztalatom szerint fordítva mondják az *á*-t és az *a*-t, imígyen: *ural-altáji*. Az első szó az Európát Ázsiától elválasztó hegylánc neve, amely az oroszban és más nyelvekben is *á*-val hangzik: *Urál*, a második szó pedig az Altaj-hegység neve. Magyaros ejtése a dús fantáziájú nyelvtestvéreinket pajzán képzettársításra csábíthatja.

A helynevekről

Napjainkban is keletkeznek *helynevek*, összefoglaló megjelöléssel: *földrajzi nevek*. Nem maguktól, hanem egy-egy kisebb-nagyobb közösség adja a lakóhelye tereptárgyainak.

Egy részük már régóta él a közösség ajkán, élőszóban, más részüket írásban rögzíti az illetékes hivatal. A földrajzi vagy helynevek keletkezése folyamatos, és a térben való tájékozódás igénye, helyesebben kényszerítő szüksége magyarázza. Manapság településeink többsége bővül, terjeszkedik. Új utcák, terek létesülnek, új épületek, emlékművek emelkednek, új parkok, ligetek gazdagítják a településeket. További magyarázat helyett csak arra utalnék, hogy az új utcában, tereken lakó polgárok közelebbi cím hiányában a postakézbésítő számára elérhetetlenek, a választói névjegyzékeket a hivatal nem tudja elkészíteni. A névadástól elválaszthatatlan írásos rögzítésük. Hivatalos iratok e nélkül nem állíthatók ki, utcanévtáblák nem készíthetők. A következtelenség, az összevisszaság (l. régi utcanévtáblákon: *ucca*, *ucz*, *utca* stb.) elkerülése végett a magyar helyesírás a földrajzi nevek írásmódját is szabályozza. Meghatározó a névszerkezete, vagyis az, hogy egytagú vagy két, illetve több tagból, szóból áll. Az elsővel nincs gond (*Pécs*, *Komló*), a második típusban két megoldás lehetséges: az egybe- és különírás. Az első szerint írjuk minden lakott település nevét (l. a mindenkor érvényes helységnévtárban); függetlenül a hosszúságától, vagyis attól, hogy két vagy több alkotó tagja van (*Hódmezővásárhely*, *Kiskunfélegyháza*, *Sátoraljaújhely*). Különírjuk viszont a megyék nevét (*Baranya megye*, *Somogy megye*). Ez az összetett nevekre is vonatkozik, de az előtag, a tulajdonképpeni név részei közé

nagy kötőjelet teszünk (*Borsod–Abaúj–Zemplén megye*). Különirandók továbbá az *út, utca, tér, köz, sétány, csapás* utótagú nevek. Átmeneti megoldásnak számít a kötőjeles írásmód (se külön, se egybe). Szám szerint ez a legnépesebb csoport. A legtöbbször előforduló utótagok a *dűlő, tag, tábla, hegy, domb, halom, hát, oldal, völgy, gödör, forrás, víz, rét, erdő* stb. A magyarországi földrajzi nevek közlétevéői, az adattárak szerkesztői, a névműtatók összeállítói (I. Baranya megye földrajzi nevei I-II. kötet. Pécs 1982) „A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai” című kiadvány (Bp., 1972) szerint jártak el.

Mindezt azért írtam le, hogy teljesítem egy „anyanyelvéért aggódó komlói polgár” kérését, aki elküldte, leveléhez mellékelte a képviselő-testületnek az utcaelnevezések és a külterületi településrészek elnevezésére vonatkozó határozatát fénymásolatban bélyegzővel, a felelős megnevezésével és aláírással. Keltezése: 2000. július 13. – A határozatban 18 név szerepel. Közülük 5 van helyesen írva. „Az előterjesztést a Környezetvédelmi és Városépítő Bizottság megtárgyalta, a Honismereti és Városszépítő Egyesület véleményezte.”

A tények önmagukért beszélnek. Csupán annyit jegyeznek meg minden bántó szándék nélkül, hogy az aggódó polgár véleménye „nem kukacoskodás és kötekedés.”

Ormányság, Ormánység?

Mind a mai napig ingadozik a délkelet-baranyai tájegység nevének használata. A múltban főként a néprajz, a társadalomrajz sokat emlegetett tárgya volt. Napjainkban a kevésbé fejlett, kis régiók között emlegetik szóban és írásban mindkét névváltozatát.

Arról, hogy melyik a helyes, megoszlanak a vélemények. Vannak, akik szerint az *ny*-es változat a nyelvújítás *ormány* szó „értelmesítő” (népetimológiás) hatására keletkezett. Mások szerint a népnyelvben is élt egy *ormány* alak, amelynek jelentése ‘kiemelkedő rész’, hosszanti földhát – az *ormán* és az *ormány* mellett. Gyűjtőnévi értelmű a vidék felszíni sajátosságainak megfelelően: sziget. A földrajzi neveink eredetét kutatók

szerint származhat ez a név az ótörök nyelvből is, amelyben 'erdő' volt a jelentése. A régi ártéri erdő ezt a feltevést is valószínűsítheti. Az *ormány* szavunknak volt egy 'domb, földhát, lapos területen levő, kemény talajú sziget, orom, magaslat' jelentése is. Ezt támasztja alá a nyelvjárásokban ma is élő és főként a szőlőművelésben alkalmazott kapálási mód: a rendek, sorok közötti földet ormára–urnára kapálják.

A szakmunkákban is ingadozik a nyelvhasználat. A kákicsi Kiss Géza nevezetes monográfiájának a címe: *Ormányság*, Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára című művében: *Ormánság*.

Az egység kialakítása végett és az *ormány* köznévvvel való téves összekapcsolás elhárítására az illetékesek az *n*-es alakot pártolják. Ez abban is megnyilvánul, hogy 1954 – A magyar helyesírás szabályai 10. kiadása – óta a helyesírási szabályzatunk is ezt szentesíti.

Arra a kérdésre: Hol terül el az Ormánság kis hazánkban? – kétféle feleletet adhatunk: *Dunántúl* és *Dunántúlon*. Az első összetett szóvá válva főnévi értékű országgrésznév. Alapalakjával jelöljük a Duna és a Dráva között elterülő országrészt. Szórványosan megmaradt helyhatározószónak, de nagybetűs írással. Ezért egyre általánosabb a *hol?* kérdésre felelő ragos alakja: a *Dunántúlon*, *Dunántúlra*, *Dunántúlról*. Kevésbé ismert és használt a *Dunáninnen*, amely ugyanannak a területnek szemléletbeli különbségén alapuló elnevezése. (Ki honnan nézi?) De ez nem kapott polgárjogot. A *hol?* kérdésre felelő változatot különírjuk. Viszont élő helyes forma csak a másik nagy folyónkhoz viszonyítva a *Tiszántúl*, illetve *Tiszántúlon*.

A tudás mérlegén

A tanév elején sem szabad elfelejteni, hogy a vége a számadás és a számvetés legfőbb ideje lesz, amikor a különféle tanulmányi versenyek a győztesek kimagasló eredményeit tükrözik majd. E kevesekkel szemben a tanulók többségének év végi bizonyítványa lehangoló képet mutat.

A hatékonyság a kulcsszava az oktatás irányítóinak. A szó a tanultak eredményes alkalmazását jelenti. Ez tükröződik pozitív vagy negatív

módon az élet minden területén. Ez alkalommal a rádióban és a tévében feltáruló képről van néhány megjegyzésem.

A hírek között szerepelt a határ menti területek együttműködése, különös tekintettel Nyugat-Magyarország és Ausztria kapcsolatára. A hírközlő képe mellett tőle balra a téma fejtegetésének egész ideje alatt ott éktelenkedett a felirat: *Burgerland*. Nem vagyok betelefonáló típus (korszerűen: fazon), de ez alkalommal nagy volt a kísértés. Talán jogos (?) megdöbbenésemnek, felháborodásomnak a levezetésére ezt az alkalmat választottam. Nagyképűen esettanulmányoknak, orvosi nyelven kórrajznak (diagnózisnak) is nevezhetném. Se a szerkesztő, se a hírközlő ne tudná, vagy ne tudta volna, hogy Ausztriának Magyarországgal határos szövetségi tartománya az Alpok keleti nyúlványának területe: *Burgenland*, magyarul: Várföld, mivel a németben a vár: *die Burg*. Gyakran hallható, olvasható a *Burg, Hofburg* mint a volt bécsi császári palota neve.

Nyilván, akik így elírták ezt a nevet, aligha tudják, hogy a trianoni országvesztés ítélte Ausztriának. Nyilván, semmit se tudnak a sokak által gyalázott Rongyos gárdáról, és arról, hogyan lett Sopron a leghűségesebb város, civitas fidelissima. Nem kívánok messzemenő következtetéseket levonni, de a magyar történelmi tudat, a többek által kevésbé fontosnak ítélt nemzettudat súlyos fogyatékoságáról, vagy éppen hiányáról árulkodik ez az eset. Még azt is el tudom képzelni, hogy némelyek a *ham-burger* utótagját vélik fölfedezni, mint a *ham* (bekaplak) ennivaló származási helyét.

A másik meglepetésem hasonló ehhez. Összefüggésben lehet a történelmi Magyarország létezésének az oktatásból való kiiktatásával, közelebbről Erdély történelmének és földrajzának az elhanyagolásával. Különböző egy magas rangú politikus Kolozsvárral kapcsolatos fejtegetésében nem mondta volna *Gyulai-havasoknak* a kincses város közelében emelkedő *Gyalui-havasokat*. Ismét csak találgathatunk. Igaz, Gyula a legkeletibb városunk a román határ közelében, ámde onnan még hosszú utat kell megtennie annak, aki a Gyalui-havasokat akarja látni. Meg az is igaz, hogy Gyula kedvelt személynevéünk. Arra is érdemes, hogy havasokat nevezzenek el róla.

Nincs mit csodálkoznunk, ha a visegrádi várjátékok hőse nem *nyomórúddal*, hanem *petrencerúddal* mutatja az utat, „hol Budára tér el”. Erre csak azt mondhatjuk: *rúd rúd*.

Mi legyen a neve?

A gyermeket váró szülők szinte kivétel nélkül fölteszik a kérdést önmaguknak vagy a szűkebb környezetüknek. A társadalomban élő ember kezdettől fogva hitte, vallotta, amit a Római Birodalomban latinul így fogalmaztak meg: *Nomen est omen*, azaz a név sors, végzet, intő, figyelmeztető jel, amely befolyásolja viselőjének életét, boldogulását.

Ez a megállapítás elsősorban a *személynevekre* vonatkozik. Az emberek által viselt nevek a nyelvtanból ismert tulajdonnevek egy csoportja, osztálya a helynevek (ismertebb megjelöléssel: földrajzi nevek), az állatnevek, csillag- és csillagzatnevek, intézménynevek, könyv-, és újság- és folyóiratcímek, művészeti alkotások neve mellett. A *tulajdon* előtag azt jelzi, hogy egyedi, viselőjének kizárólagos sajátja, emberek esetében személyiségjegy, amely minden más valakitől megkülönbözteti őket. A nyelvtan úgy mondja, hogy egyedi fogalom nyelvi jele, és megkülönbözteti az általános fogalom jelétől, az ún. köznévtől (*Móricz Zsigmond – Babits Mihály*). Az egyediség mellett benne rejlik mindegyikben az általános is (*író – költő; Pécs – város, Mecsek – hegység*).

A tulajdonnév fajtái közül első helyen a személyneveket szokás említeni. Ezek is tovább tagolódnak: család és/vagy vezetéknevekre és keresztnév- vagy utónévekre. A kettős elnevezésük azt jelzi, hogy a történelem folyamán kialakult személynevek általában kételeműek (vezeték-utónév). Sorrendjük a magyar nyelv jellemző sajátja a körülöttünk élő más nyelvű népek névrendszerével ellentétben. A magyar *utónév* például a németnek éppen a fordítottja (*Vorname*): *Thomas Mann, Victor Hugo*.

A személynevek első tagját (család- vagy vezetéknev) általában örököljük, a keresztnév- vagy utónév viszont tetszés szerint választható (ha nem is az újszülött, de a szülők által). Ahol választék van, ott nagyobb a lehetősége a választásnak. Valóságos társadalmi igényt elégített ki a csaknem harminc évvel ezelőtt, 1971-ben megjelent Magyar utónévkönyv Ladó János munkájaként. 30 év hosszú idő – még a névdivatban is. Ezért igen hasznos és érdekes könyvként üdvözölhetjük a korábbi szerző (Ladó János) és Bíró Ágnes azonos című kiadványát, amely amannak kibővített

változata. A választható és anyakönyvezhető nevek felsorolásán kívül statisztikai adatokkal arról is tájékoztat, hogyan oszlik meg egyes nevek elterjedtsége, azaz, hogy a névgyakoriság milyen képet mutat a mai Magyarországon. Csupán egy-két adat ezek közül. Az *A*-val kezdődő férfinévvel közül még mindig gyakori az *András*, *Attila*. Mellettük régi magyar, kevésbé ismert neveket találunk: *Aba*, *Ardó*, *Atád*. A bibliai nevek közül az *Ádám* és az *Áron* lett a divatos.

Az első tíz női név: *Alexandra*, *Vivien*, *Viktória*, *Dóra*, *Nikolett*, *Fanni*, *Eszter*, *Barbara*, *Anna*, *Klaudia*. Úgy tűnik, hogy a női nevek közül a hagyományosak háttérbe szorultak. A *Mária* az 53., az *Erzsébet* a 71. helyen áll. Sok az angol és francia eredetű név, mint a *Dzszenet*, *Dzszenifer*, *Dzsenna*, *Dzsesszika*, *Zsaklin* stb. – magyaros helyesírással.

Helységnévtáblák

Ki ne emlékezne azokra a valóságos, vér nélküli és sokszor véres harcokra, amelyek a Felvidéken és Erdélyben lángoltak fel a magyar nyelvű helységnévtáblákért az azokat ellenző és eltüntető nacionalista hatalommal?

Elgondolkodtató, sőt tragikus ez a viszálykodás, mert ugyanakkor trianoni kis hazánkban a különféle nemzetiségek lakta helységek mindkét végén ott olvasható a település neve a benne lakó népcsoport anyanyelvén. A világpolgárok véleménye szerint ez a mi nemzettestvéreink részéről fölösleges „magyarkodás”, amely a békés együttélés ellen hat. Véleményük könnyen cáfolható.

Közismert szállóigénk szerint: *Nyelvében él a nemzet*. A nemzet mindenkor szótárából nem hiányozhatnak a közösségek egykori lakóhelyét jelölő helynevek sem. Hajlamosan vagyunk a magyar nyelvkincsünkben szereplő Árpád-kori faluneveinket elfelejteni azért, mert a török időkben elpusztultak vagy a községegyesítések következtében elhagyták a régi nevet, amely már sem a Magyar értelmező szótárban, sem a helységnévtárban nem található meg.

A helynevek mellett, hogy nélkülözhetetlen szerepet töltenek be

a hivatalos érintkezésben, a hely lakóinak tájékozódásában, megannyi emléket őriznek a múltból. A helységnevében egyben a helyesen értelmezett lokálpatriotizmust (szülőföldszeretetet) is magában hordozza. Mind a nemzeti, mind a nemzetiségi tudatnak része. Érdemes megemlíteni, hogy néhány évvel ezelőtt, amikor bejelentették, hogy Beregszász lakói a város magyar nevét újra használhatják, a színházban félbeszakadt az előadás, és a közönség soha nem tapasztalt lelkesedéssel énekelte el a Himnuszt.

Alig pótolható veszteséget jelent, hogy a mai Veszprém megyében 270, Vas megyében több mint 250, Hevesben 130, Békésben 100-nál több történelmi név ment veszendőbe. Még ennél is nagyobb a veszteség, ha a régi dűlő- és határrészneveket is számításba vesszük, amelyeket az *I-es tábla*, a *II-es tábla* megjelölések váltottak fel. Fölbecsülhetetlen az a világon egyedülálló mozgalom, amely a még élő, emlékezetből előhívható földrajzi nevek összegyűjtését tűzte ki célul. Ennek eredménye többek között a „Baranya megye földrajzi nevei” című kiadvány két vaskos kötete.

Ifjúságunk nyelvkincséből lassan kihullik *Kolozsvár*, *Nagyvárad*, *Temesvár*, *Kassa*, *Ungvár*, *Újvidék*, *Nagybecskerek* és sok más egykori magyar város neve. Pedig A magyar helyesírás szabályai kimondja: „Ha van (ti. a földrajzi helyek jelölésére) hagyományos magyar nevünk, azt kell használni.”

Tévelygés a térképen

A hírközlés elmaradhatatlan része az események helyének a megjelölése. Ez rendszerint a legpontosabban a helynevek (ismertebb nevükön földrajzi nevek) segítségével történik.

A hazánkat és szomszédainkat sújtó természeti csapásokról szóló tájékoztatókban bőven szerepeltek tévesen használt vagy eltorzított helynevek. A szükséges tanulságok levonása végett nem lesz haszontalan eljátszani egy „rendhagyó” földrajzórát.

A tiszai árvíz minden magyar emberben maradandó emléket hagyott. A „legmagyarabb” folyó mellékágai közül csupán a kis *Túrt* említjük.

Most nem a Petőfi közismert költeményében is szereplő rakoncátlan mellékágról kívánok szólni, hanem a mellette települt helységről, *Túristvándi*-ről, amely a szóvégi *-i* nélkül hagyja bizonytalanságban az olvasót. Ugyanigy *-i*-re végződik annak a falunak a neve, amely Pécestől nem is oly messze, Szigetvár és Barcs között található, de előtag nélkül: *Istvándi*.

Gyakori forrása lehet a helynévtévesztésnek a *-fa* utótagú falunevének gazdag csoportja (*Mánfa, Budafa, Gilvánfa, Patosfa, Gálosfa* stb.). Közéjük tartozik a Zselic legszebb részén fekvő *Boldogasszonyfa*. Egy, a szülőfalujához hű kitelepített hazafi értékes monográfiát írt róla, amelyet a jó szándékú méltatója *Boldogasszonyfalva* alakban emlegetett. Ilyen is van a Délvidéken, ha a kétnyelvű helynévtábla még nem ment ki a divatból.

Tipikus hibának tekinthető a birtokos személyjel helytelen használata helynevekkel. Ha például *Mórahalmáról* hallunk vagy olvasunk, az alapalakként erre következtetünk: *Mórahalma*, pedig a helység – most már város – helyes neve ország-világ előtt *Mórahalom*. Ugyanez a gond a már többször tévesen mondott és írt *Veresegyház(a)* helynevéünkkel is, amely vitán fölüli a toldalék nélkül helyes.

A szomszéd államok magyar nyelvű helynevei is sok gondot okoznak. A politikai vonatkozásoktól eltekintve újat kellene állnunk az ún. öszvér megoldásoknak. Szemléltetésül egy példa. Az újságíró így akart igazságot tenni: *Liptómikulás*, amely magyarul *Liptószentmiklós*, szlovákul meg *Liptóvski Mikulás*.

Az ilyen kompromisszum névtani szempontból sehogy se célravezető.

Helynevek

Aki csak egy kicsit is tájékozott a kis hazánkban folyó hagyománygyűjtő és -mentő munkákban, az már bizonyosan hallott a nemzetközi hírű helynévi (földrajzi névi) adattárakról.

A helynevek (földrajzi nevek) nélkülözhetetlen tartozékai egy kisebb közösség (falu, város) vagy egy ország műveltséganyagának.

Nélkülözhetetlenek voltak, és ma is azok a térben való tájékozódás tekintetében. Egyéb tudományos értékeit (helytörténet, településtörténet, népélet, népszokások stb.) bőségesen méltatták az egyes tudományok művelői. De a legközvetlenebb jelen, az írásos és az élőszavas hírközlés sem nélkülözheti őket. Ha csak úgy találomra kézbe vesszük bármelyik napilapunk egyetlen számát, tömegével találunk benne helyneveket.

Nem minden újságolvasó tér napirendre azon, ha falujának, szűkebb szülőföldjének neve hibásan jelenik meg. Ilyen észrevételeket – jogos méltatlankodással, bosszankodással – már eddig is többször hoztak tudomásomra. Más tárgyról szólva mellékesen már magam is érintettem egy-két esetet.

Talán a legtöbbször emlegetett tévedés, amely a többszöri javítás, helyreigazítás dacára is megmaradt: a *Körös* és a *Körös* földrajzi nevünk. Az iskolai nyelvtan és a helyesírás is úgy tanítja, hogy a folyóvíz (mindhárom ága: Sebes-, Fehér-, Fekete-*Körös*) nevében mind a két *ő* rövid. Ennek megvan a meggyőző nyelvtörténeti magyarázata. A településnevekben viszont az első *ő* hosszú (*Nagy-, Kiskörös, Köröshegy*). Sőt a magyar tudomány örök büszkeségének, Csoma Sándornak a származási helyét (*Körösí*) is hosszú *ő*-vel kell írni, a mostanság többször tapasztalt rövid helyett.

A sok olvasott és írott tévedés közül csak néhány álljon itt mutatóban. Nem kell messze mennünk. A helyesen írt és ejtett *Kővágószőlős*, gyakori hosszú *l*-lel a nyelvjárásokban ejtett ikerítéssel két magánhangzó között (mint *esső, ellemi, köppen* stb.). Szülőfalum nevét (Magyar-Német~~lad~~) ejteni nem, de írni többször láttam már *Lád* alakban.

Az esetek többségében csupán egy hang, illetve betű megléte vagy hiánya okozza a tévedést. Nyelvész barátom, aki ezer szállal kötődik a nyugati országhatár közelében fekvő és egyre népszerűbb gyógyfürdőhöz, szinte személyes sértésnek érzi az újságíró részéről *Bükfürdő* két *k*-val való írását. Nem kell különösebb topográfiai tájékozottság ahhoz, hogy e helynévnek semmi köze a *Bükk* hegységhez, hiszen ez utóbbi az ország másik végén van.

Bizonytalanságunkban biztos segítőnk lehet a legfrissebb helység-névtár, amely a szerkesztőségek kézikönyvtárának hasznos tartozéka.

Bizonytalanságaink

A sok közül most azokról írok, amelyek a szavaknak, a szókincsünk töredék részének az alakjában s nem a jelentéstartalmában mutatkoznak meg. Rendszerint megrövidülnek, vagy megnyúlnak. Az analógia (a párhuzamosság) alapján valamely toldalékot (jelet, ragot) mint szóelemet (morfémát) vonunk el, vagy ragasztunk hozzájuk. A szókincsen (lexikológia) közismert példája a *csárda* szavunk. Eredeti alakja az átadó déli szláv nyelvekben: *csardak*. A leíró szemlélet szerint ez a magyarban többes számú alak, amelyből elvonással (a *-k* többesjel) keletkezett a sokak számára „tösgyökeres” *csárda* szavunk. – Egy modernebb példa az angolból vett *bifsztek* mint elterjedt és a magyar étlapokon is szereplő marhahúsétel. A magyar nyelvszemlélet a szóvégi *k*-t többesjelnek fogja fel. – Vegyület neveként eredetileg *s* a szaknyelvben is: *ammóniák*. A köznyelvben azonban ez is *ammónia* alakban vált általánossá. A hozzá feltűnően hasonló *szalmiákból* azonban nem lett *szalmia*. – A *bibircsók* *bibircs*, ill. *bibircső* változata egyaránt ismert. – A *szemöldök* *k* nélküli alakja az eddig említett példák számát gyarapítja. A teljes alak továbbélését az a felfogás vagy tény is segítheti, hogy kettő van belőle. A *vakondok* helyett viszont egyre inkább a *vakond* válik általánossá. Kellemetlen hangzású a *vakondokok* többes alak.

Más típusú a *garmada* szavunk, amelyen ugyancsak analógiás alapon az átlagos nyelvtudat az a birtokos személyjelt véli fölfedezni. Ezt bizonyítják a következő idézetek: „Példák garmadát idézhetnének”; „Az emberellenes tettek egész garmadát elkövető rendszer”; „Beépített emberek és spiclik garmadával dolgoztak”. – A helyes alak: *garmadája* (mesebeli kincsek *garmadája*).

A *t* tárgyrag megismétlését, kétszeri használatát láthatjuk jó néhány szóban. Kezdve az *asztat*, sőt *asztatat-asztatot* vulgáris alakkal, folytatva a *tulipánt*-tal. Csokonai így énekel: „Te lehetsz írja sebemnek, / Gyönyörű kis tulipánt!” – Ugyanez a képlet a *rubin-rubint* esetében. (Drága rubintom, rubintos virágom.)

Híradóban hangzott el, hogy a köztársasági elnök átvette a *pergament*. Ez a helyes, de jónak találtam volna a *pergamentet* is. És még nem esett szó az inkább népnyelvi, nyelvjárási *szappantot*, *lekvártot*

és a *meszetet* alakról. A Baja környékéről iskolába került diáktársaimtól csak azt a harmadikat hallottam.

A helynevek egy része is könnyen megtéveszti az embert. *Veresegyház* neve gyakran hallható *a*-val megtoldva. Nyilván a *Nyiregyháza*, *Kiskunfélegyháza* analógiájára alakult. A fordítottja már sokkal ritkább, esetleg a kevésbé ismert *-háza* utótagú helynevekkel (pl. *Nyék-ládház*) fordul elő. – Az *-n*-re végződő településnevekben a topográfiában kevésbé jártas polgártársaink a szóvégi hangot, betűt helyragnak fogják fel, s ezért magabiztosan mondják, hogy Liszt Ferenc *Doborján* született, az Ady Endre szülőföldjén levő *Érsemlyén* pedig *hol?* kérdésre felelő helyhatározó ragos alak. Mindkét név alapalak, és a *hol?* kérdésre adandó válasz: *Doborjánban*, *Érsemlyénben* (*-en*) – mint *Debrecenben*, *Füreden*.

És még egy szó sem esett az *anyája*, *nénéje*; a *mája-májája*; *hétvége-hétvégéje*; *apró-apraja* változatokról. Végül egy kérdés: aki hurkát, kolbászt akar tölteni, hogyan tudakolja meg a hentestől: Van-e *bele*, *béle* vagy *bélje*?

**NEVEK, SZAVAK A BESZÉDBEN.
SZÓALAKOK**

Tévelygő szavak

Minden szónak – önmagában is, de szövegbe szerkesztve különösen – van alakja, amely füllet-szemmel érzékelhető, és van az alakhoz szorosan kapcsolódó egy, de inkább több jelentése, amely gondolkodásunkban jelenik meg.

Régóta figyelem néhány szavunk – főként főnevek – tárgyragos alakjainak használatát. Ilyeneket olvasok, hallok: „Azt vizsgálta, kibírja-e a *kurtavast*” (az ávós börtönorvos). Azt hiszem, hogy a magyart anyanyelvünként beszélők túlnyomó többsége *vasat* mondana. A feltűnő és a lehetőfinom megkülönböztetésre képes nyelvünk a kötőhang nélküli alakkal akkor él, ha olyan személyt említ, akit *Vas(s)*-nak neveznek. Eszébe se jut az embernek, hogy ilyet mondjon: „Mindennap meglátogattam (a) *Vasat*.” Írásban a nagybetű mindenképpen megilleti, a névelőkről külön, máskor kellene szólni. De téves az analógia, ha valaki *csokort* mond *csokrot* helyett, amely nem személynek a neve, hanem több szál virágból kötött tárgy. „Látja-e a megdicsőült fénysugárt?” – kérdezi az író. Nagybetűvel írva jelölhet olyan személyt, akinek *Sugár* a neve. Különböztet a költői szabadság indokolt vagy indokolatlan megnyilvánulása (két, illetve három szótagú). – „A jelenkori Nemzetközi Kapcsolatok Intézete az amerikai *félt* okolja a mai helyzetért.” Csak föltételezni tudom, hogy ebben a szokatlan alakban az intézmény iránti tisztelet jut kifejezésre. Hétköznapi példával hozakodva elő: Ha a kézbe vett dinnyét túl nagyra találom, csak *felet* kérek belőle, nem pedig *félt*. A lapok gazdasági rovatában gyakran olvastam a *rozst* tárgyas alakjaként a *rozst*. Lehet, hogy a *rizs*, *rúzs* mintájára keletkezett. Emlékezetem szerint a magyar gazda régtől fogva inkább *rozstot* tesz. Ha már a gabonaféléknél tartunk, akkor a *zabból* is lehetne *zabt* (kiejtve: zapt). Az anyanyelvet tanuló gyermek a hagyomány mellőzésével az analógia hatására mondja: Kérem a *késet*. A *kést*, kisfiam – javítja ki a figyelmes, gondos szülő. Joggal kérdezzük: milyen szabály szerint mondunk *vasat*, *rozstot*, *felet*, és mely szerint *kést*, *rizst* (néha *rizsát*), *fényt* stb. A legtöbb esetben az dönti el a választást, hogy az egyéb toldalékok milyen kötőhangzóval járulnak a szó tövéhez. Az úgynevezett középső nyelvválású magas magánhangzók (*e*, *ö*) esetében rendszerint nélkülük,

máskor velük képezzük a kérdéses alakot: *kés, kések, késes* – mert *e*, tehát: *kést*; *vas, vasak, vasas* – mert *a*, tehát: *vasat*.

Ez azonban már „tudóskodás”. Akinek jó a nyelvérzéke, az enélkül is megtalálja a helyes megoldást, s nem esik áldozatul a tekintélyként ható tévelygéseknek.

Befejezésül a nyelv művelőnek is kiváló költőt idézem:

„Tudom, a pájsli, a comb, a marhanyelv nem lesz olcsóbb a stílustól, de azért nagy nyomorúságunkban is adnunk kellene valamit magunkra és szép magyar nyelvünkre.”

Egyszeri, egyszerű

Régóta gyűjtöm az adatokat a beszélt és az írott nyelvből az *-i* és az *-í* képzőnk fölcserélésére. Szerepük elkülönítése, elkülönülése végett induljunk ki a népmesék, a népi anekdoták gyakori kezdő mondatából, amelynek közismert szereplője, alanya az *egyszeri* ember, aki egyszer volt, hol nem volt. Akiről a mese, a történet előtt semmit sem tudunk. Ismeretlen, de az elbeszélés éppen arra hivatott, hogy megismertesse őt, kalandos élete történetét a hallgatósággal. Alig képzelhető el, hogy bárki összetévesse az egyszerű emberrel. Ezért nem kezdődhet így a mese: *Az egyszerű ember elment világgá*.

Nem kevésbé meglepő egy önéletrajz következő mondata: „Kétkezű munkás gyermeke vagyok.” – Amikor a származás erőteljesen meghatározta a továbbtanulni szándékozók sorsát, a fizikai dolgozót akkor is csak *kétkezi*-nek nevezték. Iskolai dolgozatban fordult elő a következő mondat: „A cápa *mélyvízű* ragadozó.” – „Jelentős Csehország termelése a mezőgazdasági gépgyártás, *külszínű fejtésű* berendezések gyártása területén”; „K. S. angol *nyelvű* vizsgával már a nemzetközi forgalomban is dolgozik.” – Az ellenkezőre is idézhetek példát, arra ugyanis, amikor az *-í* képző helyére az *-i* kerül. „Széles *köri* olvasottsággal rendelkezik”; „A *vasszerkezeti* hid a 2. világháború előtt épült”; „A hallgatás a *birátat* ősi és mély *jelentési* formája”; Szövegből kiemelve a hasonló alakú párokat ilyenekkel találkozunk: *nemzetiségi* – *nemzetiségű*; *kétoldali* – *kétoldalú*.

A nyelvművelő Kemény Gábor az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat Nyelvi mozaik című rovatában eltöpreng két hirdetésen. Az egyikben *anyanyelvi tanárok*, a másikban *anyanyelvű tanárok* ajánlják az érdeklődők figyelmébe szolgáltatásukat.

Az *anyanyelvi* melléknév jelentése: az anyanyelvvel kapcsolatos, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. Az *anyanyelvi* oktatás az anyanyelvnek az oktatása, a rá vonatkozó ismeretek terjesztése. Az MTA Anyanyelvi Bizottsága az anyanyelv kérdéseivel foglalkozik. Az Anyanyelvi olvasókönyv a magyar nyelvről közöl olvasmányokat. Ezért az anyanyelvi tanár se lehet más, mint az anyanyelv tanára, aki az anyanyelvet oktatja.

Az *anyanyelvű* viszont azt jelenti, hogy anyanyelven való, folyó, történő. Az anyanyelvű oktatás tárgya lehet a fizika vagy akár a testnevelés is. A lényege az, hogy az oktatás anyanyelven, nem pedig idegen nyelven folyik. Az anyanyelvű tanár olyan tanár, akinek az anyanyelve az a nyelv, amelyre másokat oktat.

A hirdetés anyanyelvű tanárának a spanyol nyelv az anyanyelve, és spanyolra oktatja a magyar anyanyelvű tanulókat. Az *anyanyelvű* tanárból nyomban *anyanyelvi* lesz, ha tárgyát nem idegen ajkúaknak tanítja, hanem olyanoknak, akiknek ugyanaz az anyanyelvük, mint neki.

Az okán mint névutó

Nyelvünknek jellemző tulajdonsága, hogy a különféle körülmények megjelölésére határozóként névszókhöz kapcsolt névutókat használ. Például: *két tűz között, háború után, betegség miatt* stb. Nyelvünkben vannak ősi névutós szerkezetek, nyelvművelésünk mégis a tömörebb ragos formákat tartja magyarosabbnak. Ezért a „győzedelmeskedett a régi rend fölött”-öt így helyesbíti: ... a régi renden. A „Mit értesz *ez alatt?*” forma – a kifogásolás ellenére – sokkal gyakoribb, mint a javasolt ragos változata, az *ezen*.

Főként a hivatali nyelvben igen elterjed a *felé* névutónak közlést, közreműködést kifejező igék melletti használata: „Javasoljuk a *minisztérium felé*.” A közelmúltban a politikai zsargon

legföltűnőbb nyelvi eszköze volt. Napjainkban visszaszorulóban van.

Szinte állandó folyamat az újabb és újabb névutók, névutófélék keletkezése. Sok rangos névszóban elhomályosult vagy éppen elhomályosulóban van az eredeti határozói jelentés. Ezáltal megindulnak a névutóvá válás útján.

Ilyen félig önálló szó – a birtokos szerkezet birtokszava –, félig már névutó az *alapján, árán, céljából, címén, érdekében, esetén, esetében, kapcsolatban, kedvéért, kifolyólag, síkján, szempontjából, tekintetében, terén, területén, vonalán, vonatkozásában* stb. A nagy közélet szereplőinek beszédében, írásában még véletlenül sem találkoztam a célhatározó hagyományos ragos (-ért) és az ugyancsak hagyományos névutós (végett) kifejezésével. Kizárólag az *érdekében* használatos. A nemzet megmaradása *érdekében*...

De valamennyin túltesz az *okán, a során, révén* mintájára. Minden új szónak örülnünk kell, de csak akkor, ha hiányt pótol. Formaszóként használják, de megállapítható a maradék jelentéstartalma alapján, hogy szükség esetén okhatározós névutóként szerepelhetne. Ámde, nemcsak okhatározóként fordul elő: „Akadt nem is egy, aki saját „karrierje építgetése *okán* szította a tüzet.”; „...a tudatos manipulálás és a lényeg eltakarásának *okán* – iszonyatos kiejtési formákat hallhatnak a tévé-nézők”; „Mentünk boldogan új csapatunk kipróbálása *okán*” – Éppen olyan, mintha a *végett* helyett a *miatt*-ot használnánk. Az is megfigyelhető, hogy sokan csak a *végett*-et ismerik neincsak cél, hanem ok kifejezésére is.

Máskor meg az eszközhatározó nyelvi jelölője. „Lehet a futballba vetett *hit okán* ... meséket szőni” (hittel). Talán a szabatosság kifejezőeszközét látják, vélik benne: „A meccs a *játékvezető okán* lesz emlékezetes”. „Sok csapat profitált az MTK-s *változások okán*.” – Itt végképp nem okról van szó, hanem vonzatról vagy állandó határozóról (*profitál valamiből*). „A lassú *megszokás okán* már-már áhítjuk is a bővít” – *megszokásból* ragos főnév mellett a *miatt* és *alapján* névutós megoldás egyaránt helyes.

Az újszerű alakulatok nem idegenek nyelvünk sajátos kifejező rendszerétől. A szereptévesztés és a nyakra-főre való használatuk azonban hiba.

Folyamatos – befejezett – beálló

Nem halogatom tovább a választ egy olvasónknak arra a kérdésére, hogy nem kákán csomót kereső-e az észrevétele a következő, összefüggő szövegből kiemelt tagmondat hibáztatására vonatkozóan. Íme, a mondat: „...ám a munkák évek óta megszakadtak.” – Nyelvérzéke azt súgja, hogy így nem helyes, de megmagyarázni nem tudja, miért.

Aki tanult magyar nyelvtant, annak találkoznia kellett a szófajok között a melléknévi igenévvel, s ennek mind a három fajtájával. Lehet folyamatos (a *tanuló* gyermek), befejezett (a *tanult* vers), és beálló (a *tanulandó* lecke).

Régebben jelen, múlt és jövő idejűnek is nevezték. Helytelenül, mert ez a szófaj nem fejez ki idővonatkozást (tempus), ezt mindig az igei állítmánytól kapja. A szorgalmasan *tanuló* gyermek *tanult* felnőtté válik. A *tanuló* az esetben mindhárom idejű lehet: a *tanult* pedig jövő vonatkozású. – Élete a *halandó ember* sorsát tükrözi. A *halandó* itt általános érvényű, azaz mindhárom idővonatkozás benne van. A folyamatos, befejezett és beálló elnevezés tehát nem igeidő, hanem a cselekvés, történés minősége, szaknyelven akciominőség (= status actionis). Igen szemléltetve: A *tanuló ír*: jelen idejű és folyamatos; A *tanuló írt*: múlt idejű és folyamatos; A *tanuló írni fog* vagy *majd ír*: jövő idejű és folyamatos. Miért? Mert egyikben sem utal külön nyelvi jel a cselekvés időbeli határaitra (kezdetére és végére), nincs határvető értelmük. Ezért folyamatos, szakszóval: imperfektív. De ha hozzátesszük a közismert *meg-igekötőt*, minőségi változás következik be, vagyis az ige befejezetté válik, szakszóval: perfektív. Azaz úgy ír, hogy be is fejezi a cselekvést, kiteszi a pontot az írott szöveg végére. A beálló (instans) minőség a szöveg- összefüggésből állapítható meg. (*Most halok meg – Mindjárt megpukkadok.*) Sokan összetévesztik az akciominőséget (folyamatos – befejezett – beálló) a cselekvés lefolyásának módjával, amely lehet tartós, huzamos (*áll*) és mozzanatos (*megáll*). A kiemelt kérdéses mondatra vonatkoztatva: az *akad* tartós, huzamos; változata az *akadozik* (megszakításokkal, de hosszabb ideig tart). A *megszakad* viszont mozzanatos, mint a *bevet*, *elaltat*, *kipirul*, vagyis bekövetkezik a tartós folyamat utolsó, záró mozzanata. Az *évek*

óta egyértelműen hosszabb időtartam nem egyezik a *megszakadtak* záró mozzanatot jelölő igei állitmánnyal.

A minőségbeli egyezés szabályszerűségét szemlélteti a következő közmondásunk: *Addig jár a korsó a kútra, amíg el nem törik.* Az *amíg* kötőszónak határvető értelme van.

A folyamatos minőségű *jár* csak úgy egyezik az *eltörik* beálló vagy befejezett minőségével, ha tagadó minőségűvé tesszük a *nem* tagadószóval.

Helynevek helyhatározóragokkal

Mintha szünni látszana az az egykor élénk vita, amely szeretett városunk, Pécs *hol?* kérdésre felelő kétféle helyragos alakjáról zajlott. A *Pécsett* alak veretességét, művelt polgárhoz méltó önérzetességét lassan felváltja a hétköznapibb és a sok más helynév végén tipikusnak mondható *-en*, vagyis a *Pécsen* változat.

A kérdéssel foglalkozó kiadványok, főként a Nyelvművelő kézikönyv felsorolja a külső (*-ról, -ről; -n; -ra, -re*) és a belső (*-ból, -ből; -ban, -ben; -ba, -be*) helyragok általános használatának eseteit. Érdekes módon jó néhány helynév a ragozás tekintetében eltér az általánostól, a tipikustól. A magyar ember ugyanis szinte ösztönösen érzi, melyik az, amelyen *rajta* van, s melyik az, amelyekben *benne* van.

Nem kevés azoknak a helyneveknek a száma, amelyek kétféleképpen viselkednek. Hogy ne menjünk messze, itt van a szomszédban *Komló*. Barátom, aki régi komlóinak tartotta magát, bár lakóhelye azóta megváltozott, következetesen *Komlóból* járt be Pécsre, *Komlóban* töltötte ideje nagy részét és *Komlóba* tért haza. Ugyanezt tapasztaltam *Viszló* helynevünk használatával kapcsolatban is. A viszlai (nem viszlói) búcsú nevezetes ünnepi alkalom, amelyre a vendégek inkább *Viszlóba* mennek, ritkán *Viszlóra*.

Akik Budapest és Bécs között közlekednek, hosszabb-rövidebb ideig vesztegelnek *Hegyeshalomban*. De már másként viselkedik a *-halom* utótagú összetett helynév két kiemelt példája: *Mórahalom* és *Széphalom*.

Az elsőnek a végére az ottaniak, a másodiknak a végére pedig jóformán az egész ország magyarjai az *-on*, *-ra*, *-ról* ragokat teszik. Érdeemes idézni a *Kiszomboron* alakot, amelyet több személy használata alapján adathatunk. József Attila is így említi életrajzában, amikor makói és kiszombori éveire emlékezik. Viszont egyértelmű a *Zomborban* bácskai város ragozott alakja.

Jó néhány nevünk maradék köznyelvi jelentéstartalma okozhatja, hogy hol inkább a rajta lételt, semmint a benne lételt érezzük elfogadhatóbbnak. *Hagyárosböröndön* megszokottabb a tartózkodás, mint *-böröndben*. *Dobozon* is szívesebben lakik az ember, mint *Dobozban*. A *Tavankúton* szintén általánosabb, mint *-kútban*. *Abasár* olyan helység, amelyben a *-sáron* – ha nem mély – még mindig könnyebb a közlekedés, mint a *-sárban*. Ha választani lehet, a *Tök* helynevünk lakói bizonyára jobban érzik magukat *Tökön*, mint *Tökben*.

Tallózás

Kedvtelésből, divatosan: hobbiból végzett időtöltése anyanyelvápoló barátomnak a tallózás. Az eredmény olyan szavak, kifejezések gyűjteménye, amelyek valamilyen oknál fogva – szerinte – nem illenek az általa megfigyelt szövegbe, ezért zavaróak.

Majdnem szakmabeli írja egy saját szerzésű tankönyvpótló jegyzetben: „A csupa rövid mondat néha *töredékessé* teszi beszédünket.” – A hangzásbeli, alaki hasonlóság könnyen megtéveszti az embert. A *töredékes* nem azonos a *töredezzettel*. Az első a *töredék* főnév *-s* melléknévképzős alakja. Jelentése: ‘az egészből letört kisebb rész, darab; az egésztől elkülönült kicsiny, maradék rész.’ Az irodalom szaknyelvében: befejezetlen mű. A *töredezett* viszont szaggatott, nem folyamatos (szilárd anyag, itt beszédmű), amely lassanként apró darabokra hullik, törik szét. Tehát indokolt e két szó megkülönböztetése.

Hasonlóan kérdéses a *poroz* és *porol* szópár azonos értelemben való használata. A *poroz*: valamilyen porral (növényvédő szerrel, virágpórral, hajporral) folyamatosan behint. (L. virágok beporzása.) Régen:

(tűzfegyvert) puskaporral, lőporra tölt. A *porol* pedig: valamit, különösen textilneműt üt, ráz, hogy a por kiszálljon belőle. Régen a bérházak udvarán ott állt a poroló, hogy ne az emeleti ablakon keresztül porolják a szőnyegeket, mert az alattuk lakók erkélyét beporozták volna.

Figyelemre méltó az *elnézéstelen* szó előfordulása is. Bizonyára a fosztóképzővel akarta enyhíteni a *szigorú, kemény, könyörtelen* elmarasztaló hangulatát. Pedig a Magyar szókincstár 24 rokon értelmű szót sorol fel az *elnéző* megjelölésére, közöttük ilyeneket, mint a *tüvelmes, engedelkeny, kegyes, nagyvonalú, nagylelkű, megbocsátó, szelíd, tapintatos, toleráns* stb. Ezeknek az ellentétpárjai (antonimái) mind alkalmasak a szokatlan képzésű szó helyettesítésére.

Önjellemzéseként fogható fel, amikor valaki ezt mondta magáról: „Szöszmötölős *fazon* vagyok.” – A legutóbbi években vált divatossá e szó ilyen értelemben való használata. A szabók szakszavaként közismert. Eredetileg a kabát, zakó gallérjának a kihajtója, majd az egész öltöny megvarrásának módja, ebből következően a szabó munkabére (*fazonár*). A fodrászatban, a hajstúdióban a frizura kívánság szerint igazítása. Sőt a kozmetikában is használatos. A rész az egész helyett (*pars pro toto*) alapján magát a személyt jelenti. A kisebbik testvért látva a nagyobb fiú tanára így kiált fel: Ugyanaz a *fazon*.

Aki előadásában ezt a jelzős szerkezetet használta: *ominózus honfoglalás* – vagy nem ismerte a szó jelentését (‘baljóslatú, végzetes, átkos’), vagy rendhagyó történelmi látásmódjáról tett sokakat megbotránkoztató tanúbizonyságot.

Anyja – anyája

Jól képzett s talán kissé szigorú magyartanár kollégám szerint fogyatékos annak a tanítványának az anyanyelvi műveltsége, aki nem tud különbséget tenni a *borja* és *borjúja* szóalakok között.

Ez a megállapítás összecseng Kosztolányinak azzal az ötletével, amely szerint érdemes volna (lenne) összegyűjteni azokat a nyelvi sajátosságokat, árnyalati finomságokat, lassanként törvényesülő kivételeket,

amelyeket a gyakorlat lépten-nyomon elének vet, azokat a furcsa határeseteket, amelyekről még nem emlékeztek meg tüzetes nyelvtanaink. A sort azzal kezdi, amelyre egy ismerős családban figyelt fel. Az édesanyját köszöntötték, s a kisiskolás fiú őszinte elragadtatással így szólt: „Te vagy a világ legjobb *anyája*.” – „Anyja, kisfiam, nem anyája.” – hangzott el a helyreigazítás. Pedig a kisfiú nem azt akarta mondani, hogy az ő anyja a világ anyja, hanem, hogy a világon a legjobb anyja. Érezte, hogy a birtokviszony ezúttal lazább, ezért kiemelte a birtokot, s ezzel az általános fogalmat, az anyát.

A szerelő indulatosan így fakad ki lázas keresés közben: „Nem találom az *anyáját!*” – A hagyományos csavarnak ugyanis két alkatrésze van: a csavarmenet (apacsavar) és az anyacsavar. Egyik sem használható a másik nélkül. Ezzel különböztetjük meg a tárgyat a személytől. Gorkij közismert regényéről szólva is csak így beszélhetünk: Már régen olvastam Gorkijnak „*Az anyá*”-ját (nem pedig az *anyját*). Az újságban ezt olvastam: „A negyedik egyház *keresztapáját* F. G. hevesen védelmezte”. Bizonyosan nem véletlenül használta az újságíró ezt a kevésbé megszokott alakot.

Más példákat is említhetünk. Ha a szindarab egyik szereplője Veron néne (nem néni), akkor Veron *nénéjé*-ről beszélünk, illetve szokottabb alakban *nénijé*-ről. Nem pedig valakinek a *nénjéről*.

Ugyancsak birtokviszonyt fejez ki, mégpedig kettőset a *hétvégéje* alak. Nemcsak úgy általában, hanem valakihez kapcsolva. „Zolinak ez már a harmadik, munkában töltött *hétvégéje*.” Ritkábban, de nyelvi valóság lehet, a nagyanyám *barátfüléje*, vagy a nagyapám *vásárfiája*. A nem is olyan távoli múltban az *anyós*, *após* helyett a *napa*, *ipa* járta. Sokan megtoldották újabb személyjellel, mivel az a mindkettőnek a végén a szótő részévé vált, s lett belőlük *napája*, *ipája*. Ebbe a sorba helyezhető el az állatok közismert belső szerve, a máj. A *zúza*, *zúzája* párhuzamaként régen általános volt a *májája* alak. Ma szinte mindenki számára könnyen megoldható feladat, hogy különbséget tudjon tenni a *fia* és a *fiúja* között, de vajon tudja-e, hogy mit jelent a *borja* és mit a *borjúja*?

Könyörgöm?

Az az állhatatosság, amellyel Kapitány János siklósi olvasónk figyelemmel kíséri mai magyar nyelvünk használatát, föltétlen tiszteletet érdemel. Megköszönve érdeklődését, és azt a jó néhány kérdést, észrevételt, amit leveleiben tett, némi késéssel igyekszem törleszteni adósságot. Sorra veszem azokat a megfigyeléseit, amelyek közérdeklődésre tarthatnak számot.

A *könyörgöm* szóalak helytelenítésével az úgynevezett ikes és iktelen ragozás kérdéskörére utal. Helyesen állapítja meg, hogy ez az ige se nem ikes, se nem tárgyas. Gyakori használata téves analógia eredménye, vagyis az ikes ragozás szabályának kiterjesztése nem ikések ragozására. Folyamatos szövegben egyáltalán nem, vagy csak ritkán fordul elő (*Naponta könyörgők – nem könyörgöm! – neki, hogy javuljon meg*).

A filmek, színművek érzelmi telítettségű jeleneteiben már nem tárgyas (nem is lehet), de nem is igei jellegű, hanem többé-kevésbé jelentés nélküli, módosítószó értékű kifejezés. A *kérem szépen* udvariassági kifejezéshez hasonlóan, amelyet gyakran akkor használunk, ha a köszönetet nyugtázzuk: *Köszönöm szépen – Kérem szépen*. Vagy egy-egy érdeklődő, tájékozódó kérdés bevezetéseként, amikor nem tudjuk a kérdezett figyelmét személyfelhívással (*Uram! Asszonyom!* stb.) megjelölni. „*Kérem*, hol az állomás?” A „*könyörgöm*” tehát a *kérem* szinonimája (rokon értelmű megfelelője) lett, alázatoskodó, rimáncodó felhanggal.

Megemlíti még levélírónk az *esz* iktelen alakját egyes szám 3. személyben. Az *eszik* az egyik leggyakoribb használatú ikes igénk, amelyhez csaknem mindig hozzátesszük a ragozás névadójaként ismert *-ik* ragot. De még itt is van kivétel: *esz a méreg, esz a fene, esz a rosseb* (az indulat magasabb fokozatán). Ezeket a formákat nyugodtan nevezhetjük kivételeknek, amelyek ez esetben nem erősítik a szabályt. Az ikes ragozás ugyanis, mint rendszer, már nem él. A tiszta, szabályos, illetve állandó ikések mind a három (kijelentő, feltételes, felszólító) módban való végigragozása (*alszom, alszol, alszik – aludnám, aludnál, aludnék – aludjam, aludjál, aludjék*) a magyar szakos egyetemi hallga-

tók nyelvtani ismereteit is meghaladja. S akkor még nem beszéltünk az ingadozó ikésekről (*búj-bújik; botol-botlik; múlt-múlik; tündököl-tündöklök; tör-törik; hajol-hajlik; vál-válik* stb.)

Az ikes igék ható alakjait ma általában iktelenül ragozzuk: *alhat(ik), ehet(ik), vonatkozhat(ik)*.

Megemlíthetjük még az iktelen igék köznyelvi felszólító alakjához enyhítő, kedveskedő árnyalattal kapcsolt 2. személyű ragot: *adj-adjál, menj-menjél*. Végül a nyelvjárások iktelen igéinek 3. személyű ikes alakját: *adjék, menjék*.

Az ikes ragozás már régen elvesztette sajátos szerepét, s voltaképpen stílári eszközé lett. Mindez azonban nem lehet magyarázat a *könyörgöm* használatára a *könyörgök* helyett.

Szaka vagy szakja?

A hallgatók tanulmányi ügyeinek irányításával foglalkozó barátom beszélgetés közben váratlan fordulattal tette föl a kérdést: *szaka* vagy *szakja*?

Nyilván hivatali munkája közben találta szemben magát a *szak* birtokos személyjeles alakjaival, s a bizonytalanság eloszlatása végett kérdezte meg tőlem. Váratlanul ért a tudakozódás, ezért óvatosan és némi megfontolás után röviden adtam meg a választ: a szövegösszefüggéstől, a szövegben való szerepétől függően mind a kettő.

A részletezőbb magyarázata íme írásban a következő. A birtokos személyjel (korábban: -rag) egyes szám 3. személyben: -a, -e vagy -ja, -je. Használatuk általában vagylagos, azaz ingadozik. A nyelvszokás alapján azonban bizonyos törvényszerűségek megfigyelhetők. Például: a -ság, -ség képzős szavakhoz *j* nélkül (*nagysága, szépsége*), a közép- és felsőfok -bb jelével ellátottakhoz, valamint a mássalhangzó-torlódásos (hosszú mássalhangzós) végűekhez ellenben *j*-s formában (*legjobbja, gondja*) járulnak. A magyar anyanyelvű beszélő – főként, ha jó nyelvérzéke van – általában jól eligazodik. Stílári különbségek lehetnek a két változat között (*beszéde-beszédje, segéde-segédje, utóda-utódja* stb.) Esetünkben

elsősorban azokra a párokra célszerű figyelniük, amelyek között hangulati vagy éppen tartalmi különbség van. Néhány példa a sok közül. A háznak *ablaka*, a szomszédnak *ablakja*, az állatnak *bőre*, a kereskedőnek *bőrje*, az egyetemnek *kara*, az ép embernek *karja* van. Általában *sora* (az írásnak, füzetnek), de némi táji ízzel a *sorja* is él.

Jóval erősebb a különbség a tovább ragozott *sorában-sorjában* alakpár tagjai között: Apja már nincs az élők *sorában*. – Csak *sorjában*, emberek! (azaz egyik a másik után, rendben). A cipőm *talpa* vásik el, a cipéستől azt kérdezem, van-e jó *talpja*. Ma már a matematika *tanára* kap kitüntetést, Vörösmarty Liszt Ferenchez című ódájában ezt olvassuk: „Zengj nekünk dalt, hangok nagy *tanárja*.”

A *tökje* *j*-vel csak terménye, illetve kártyalapja. A botnak, útnak a *végé-ről* beszélünk, a vászonnak, szövetnek a *végjé-ről*. A kertnek legszebb *virága* nyílik. Egy fiatal ismerősünket élete *virágjában* ragadta el a halál.

A feleletet a végére hagytam. A *szaka* teljesebb alakban *szakasza*. Az orvosi jelentésben ez olvasható: A betegség kezdeti *szaka*. Rendszerint időbeliséget jelent, például ezekben az összetételekben: a történelem adott *korszaka*, a várakozás *időszaka*, az esztendő négy *évszaka*. Viszont az illetéktelenséget így is kifejezhetjük: Ez nem az ő *szakja*. Az irodalom a fő *szakja*. Az újságban ez áll: „...egyetlen fakultás sem mondhat le a kis *szakjairól*.” – Nyilatkozta a PTE dékánja – nyelvtanilag is helyesen.

Kinek kell fizetni?

Szavaink többsége alkalmas humoros hatások keltésére. Sokan élnek ezzel a lehetőséggel, és vicceket gyártanak velük. Ezt szójátéknak is nevezik. Némelyik nemcsak nevettek, hanem nyelvünk egy-egy jellemző sajátosságát is szemlélteti.

Ilyen a következő skót vicc: Vendéglőben ül a skót. Kéri az étlapot, majd int a pincérnek, és sorra rendeli a fogásokat. Amikor már nem tud többet enni, hívja a pincért és ezt kérdi: „Kinek kell fizetni? – Nekem.” – A skót megkönnyebbülten sóhajt fel: „Jaj, de jó! Már azt hittem, *nekem*.”

A vicc nyelvtani alapja a főnévi igenév (*fizetni*). Ismertetőjele: a *-ni* végződés (képző). Nem tévesztendő össze az ugyancsak *-ni*-re végződő *hakni, néni, sufni, zokni* stb. szavakkal.

Általános vagy határozatlan alany (mindenki, valaki) mellett jellegzetesen magyar, tömörítő kifejezésmód. „Vak ügétését *hallani* / Eltévedt hajdani lovasnak” (Ady). „Csak midőn a tömkelegbe lépünk / *Venni észre* gyászos tévedésünk” (Petőfi). – A vicc másik fontos tanulsága, hogy a *-ni* végződéssel nem utal egyértelműen a cselekvő személyre; vagyis arra, hogy *kinek* kell fizetni, ki az, *kinek* kötelessége a fizetés. A *nekem* mint logikai alany jelentheti ez esetben a pincért (‘számomra’), de jelentheti a skótot mint vendéget (‘én vagyok köteles’). – A kétértelműség másik példája: *Barátomnak* vissza kell fizetni a pénzt – vagy: *A munkásoknak fizetni* kell. Ez a kétértelműség, ill. félreérthetőség megszüntethető, ha a főnévi igenevet személyragozzuk: *fizetnem, fizetned, fizetnie; fizetünk, fizetnek, fizetniük*. Szabatosan így mondhatjuk az előbbi példákat. *Barátomnak* vissza kell *fizetnem / fizetnie*... *A munkásoknak fizetünk / fizetniük* kell.

A főnévi igenév használatát többen kifogásolják az ún. igeneves szerkezetekben. Eleve idegenszerűnek (latinosnak, németesnek) vélik, minthogy emlékeztet a latin accusativus cum infinitívóra. Például: „Láttam őt elmenni” – természetesebb, magyarabb így: Láttam, amikor/amint elment.

Helyes az a típus, amelyben kettős tárgy van, vagyis mind az igenévi, mind a főnévi tárgy közvetlenül az igei állítmánynak (*lát, hall, tud, enged*) van alárendelve: „Hallottam sírni a vasat, hallottam az esőt nevetni” (József A.) Odaértett névmási tárggyal is: „Hagyd futni (ti. őt); Engedj leülni (ti. engem).”

Más állítmányok mellett azonban a főnévi igenévi szerkezet használata valóban idegenszerű: „Ajánlom *megtekinteni*.” Helyesen: *Ajánlom, tekintse* vagy *tekintsék meg*. – „Kérjük a tisztaságra *ügyelni*!” Helyesen: *Ügyeljünk a tisztaságra!*

Ahol kell, ahol nem

Sokan szová tették már az *ez mellett*, *az miatt* és a velük azonos szerkezetű szókapcsolatoknak főképp a beszélt nyelvben való gyakori előfordulását. A mindennapi nyelvben általában ugyanúgy a névmási jelzők (*ez, az, emez, amaz, mi? ki? amely* stb.) használatát.

Akik szigorúbban vélekednek a nyelvi, anyanyelvi műveltség szükségességéről, majdnem úgy ítélik meg, mint a suksükölést (*kiosszuk a jutalmakat*), vagy a nákolást (*adnák én neki*).

Mindenekelőtt helytelennek kell tartanunk a mássalhangzóval kezdődő szó (rendszerint névutó) előtt a mutató névmások z-s változatát. Ennek az ellenkezője igaz, érvényes a magánhangzóra végződő szavak előtt: *eme üzem, ama önzés*, helyesen z-vel: *emez üzem, amaz önzés*. (Lásd a határozott névelő használatát!)

Ha a jelzett szó előtt nincs névelő, akkor a fenti szabály érvényesül: *az esetben, ugyane példából, e fiú miatt, a tekintetben* és így tovább. Viszonylag gyakoriak a névelő nélküli formák. A ragos és névutós szerkesztésmód helyett tömörítésre szolgál: *ezt a napot – e napot, a miatt az intézkedésünk miatt – amaz...* Főként a hosszabb formákkal találkozunk: *ezen határozatunk szerint, azon indoklással*. Közkeletűvé vált formák: *azon melegében, azon nyomban*. Szembeállításoként: *emez állítja – amaz tagadja*.

A bizonytalanság nyilvánvalóbb az olyan szavak előtt, amelyek névutói szerepűek, de még fölismerhető ragos névszói eredetük: *alapján, során, síkján, révén* például. Fokozatosan veszítik el birtokos jelzői szerepüket. Ezért egyre gyakoribbak az ilyen, elhangzott vagy leírt szövegből gyűjtött mondatok: „*Mi alapján választják ki a gyerekeket?*” – „*Ez alapján rendelkezünk megbízható adatokkal.*” – „*Konkrét cselekvési programról is döntés születhet, amely fényében a munka is elkezdődhet.*” – A leggyakoribb az *alap* névutóvá válása: *az alapon*, melynek közvetlen előzménye a birtokos személyjeles forma: *ez alapján, amely alapján*. Vagyis megszűnik, eltűnik a birtokos szerkezet jelöltsége: *ennek az alapján-ból* lesz az *ez alapon*. Ugyanez a változás megy végbe az *ünnepség során*, illetve *ennek a során* mutató névmási szerkezetben: *ennek során*, majd a legújabb alak: *e során*. Szögrül-végrül ide tartozik a ma már

határozószóként használt *rendkívül*, *kétségkívül* típusú tömörítő, rövidült forma. (Eredetileg ragozott előtaggal: *renden*, *kétségen*.) Nyilván régies stiluselemként fogjuk fel a Szózat legfőbb gondolatát kifejező sor eme szókapcsolatát: „A nagy világon e kívül...”

Tárgyunkhoz tartozó példa még a többek által hibáztatott *tíz év előtt*. Ebből viszont a mutató névmás maradt el a *-vel* határozóraggal együtt. Lehet, hogy ez is a nyelvi fejlődés eredménye. De sokak fülének még mindig ismerősebben cseng a szöveg a régi változatában: *tíz, száz, ezer évvel ezelőtt*.

Mentősök és más *-ősök*

A közéleti és egyéb balesetek gyakorisága miatt egyre sűrűbben hangzik fel a helyszínrre száguldó járművek semmi mással össze nem téveszthető vijjogó, vészjelző hangja fényjelek kíséretében.

A megilletődött, megdöbben emberek szerint: *Jönnek a mentősök*. Többen szóvá tették már, hogy nemcsak az utca embere használja ezt a szóalakot, hanem a hírközlő eszközök (tv, rádió, újság) hivatásos dolgozói, sőt az egészségügyi ellátás emez ágának némely alkalmazottja is. Ismerőseim szerint fűlsértő, szokatlan nyelvi forma, amely nem jelenti a nyelv árnyalati gazdagodását sem, sokkal inkább az utánzás által divattá, illetve divatossá válik. Kérdés: igazuk van-e?

A szó töve, alapszava a *ment* ige. Ebből az *-ő* képző hozzáadásával melléknévi igenév (folyamatos történésű) keletkezett, olyan, mint a *dönt-döntő*, *ken-kenő* stb. Mélyhangú párja az *-ó*: *óv-óvó*, *ront-rontó*. Az ilyen képzésű szavak jelentős része melléknévvé, illetve főnévvé vált (*mentő ötlet*, *mentő tanú*, *mentő kérdés*), és a *mentő* főnév, mint a mentési munka részvevője. Többes száma: *mentők* a mentőszolgálat alkalmazottjai: Felhívja a *mentőket*. Melléknévként sok összetett főnév előtagja: *mentőállomás*, *-autó*, *-csónak*, *-hajó*, *-kocsi*, *-szolgálat*, *-öv*, *-mellény*.

Keressünk azonos nyelvi formákat, vagyis *-ó*, *-ő* képzővel alkotott szavakat, főneveket. Ilyeneket, mint *ápoló*, *tűzoltó*, *tanuló*, *hallgató*, *képviselő*, *rakodó*, *rabló*, *vezető*, *fogathajtó*, és így tovább. Többes számú alakjuk a *mentők*-höz hasonlóan *k*-val kiegészülve alakul. A felsorolt

analóg példák bármelyike *-sok, -sők* végződésrel enyhén szólva szokatlan volna, igazából nyelvi képtelenség. A magyar anyanyelvünként beszélők többsége bizonyosan fönnakadna, ha a rádióban *ápolások*-ról, *tűzoltóságok*-ról hallana, vagy az újságban a *rablások, fogathajtások, országgyűlési képviselősők* kerülnének a szemük elé.

Lehetne persze ellenpéldákat is felsorolni. Természetesnek vesszük, ha valaki a kórház sebészeti osztályának *dolgozói* közül a *műtősök*-et emlegeti. Bizonyára azért, mert ebben a jelentésmezőben a *műtők* szóalak más fogalom jelölésére szolgál. A *képzősök* is elfogadott, mert közelebbi megjelölés nélkül nem tudjuk, hogy hol, milyen intézményben és mire képezik őket. (Lásd *tanító-* vagy *tanárképzősök!*) Talán még az *altatók* sorolható az ellenpéldák közé, mivel az *altatók*-on az elalvást megkönnyítő, az alvás állapotát előidéző gyógyszereket értjük. Az *altatók* (aneszteziológusok) viszont a műtét előkészítésében vesznek részt.

Föltevésem szerint a tárgyalt jelenség kialakulásában szerepe lehet az *-s* képzős foglalkozást jelentő főneveknek is: *kocsis(ok), cserepes(ek), csutorás(ok), harcos(ok), fotós(ok)* és egyéb *iparos(ok)*.

Az utánzás csábítja a nyelvi öntudatában bizonytalan embert. Ezt csak a nyelv törvényeinek jobb megismerésével lehet ellensúlyozni.

Ajtói vagy ajtajai?

Aki vonaton utazik, a szerelvény indulása előtt a következő figyelmeztetést hallja: „Felhívjuk kedves utasaink figyelmét, hogy a kocsik *ajtajai* önműködően záródnak.” Kedves barátom azt kérdezi: Nem volna-e helyesebb és a fülnek kellemesebb az *ajtói* szóalak?

Az *ajtó* azok közé az *ó, ő*-re végződő szavak közé tartozik, amelyek a birtokos személyjelekkel (*-ja, -je*) megtoldva kétféle változatban használatosak. A tárgyalt szó esetében így: *ajtója* és *ajtaja*. Hasonló módon viselkedik a *bíró, hordó, mező, tető, szőlő* és még néhány más szavunk. A kérdésre adandó választ a magyar nyelvtannak a szótövekről szóló fejezetében találjuk meg. A szélesebb kitekintés végett tudnunk kell, hogy ezek az ún. párhuzamos alakok csak látszólag jelentik a magyar

szókincs mennyiségi gyarodását. Az esetek egy részében mindkét alakváltozatnak megvan a maga szerepe a pontos nyelvi kifejezésben. A csiszoltabb nyelvrzék különbséget tesz a *bírója* és a *bírāja*, a *mezője* és a *mezeje*, a *tetője* és a *teteje* között. A *szőlője* például a gyümölcsöt jelenti, amit a kofa árusít vagy amit a barátom az asztalra tesz, és fogyasztásra kínál; a *szőleje* viszont az a földterület, amely valakinek a birtokában van, s amelyen a gyümölcs terem. Régi szemlélettel tehát *ajtója* az épületasztalosnak van, a háznak pedig egy vagy több *ajtaja*. A jeles nyelvész (Elekfi László) Ragozási szótára szerint az *ajtó* ragozási alapmintája a *hajó*, de ettől eltér, és a *hintó* mintáját követi. Egyaránt helyes tehát az *ajtója* és az *ajtaja*, miként a *hintója* és a *hintaja* is. A *szőlője*–*szőleje* közötti jelentéskülönbség ez esetben sem erőltetett. Ezért beszélhetünk a lakás vagy a jármű (vonat) *ajtajáról*, viszont az asztalos *ajtójáról*. A gondot, a kérdező gondját sem ez okozza, hanem birtok többségét jelölő *-i* hozzátoldása. Ma már kevesen mondják így: *kocsii*, *zoknii*. Ezért nem mondunk és írunk két *i*-t az *i*-re végződő helyneveink *-i* képzős alakjaiban: Tehát nem *apátii*, *zamárdii*, hanem *apáti*, *zamárdi*. Írásban a kis kezdőbetű clozlatja a félreértést. Két (azonos) magánhangzó egymás mellé kerülésekor ugyanis hangűr (hiátus) keletkezik, amelyet egy mássalhangzóval, rendszerint *j*-vel oldunk fel: *fijajim*, *dijóval*. Ezért szójátéknak, nyelvi játéknak számít a *fiaiéi*, *bolíviaiéi* természetes toldalékolts alak kiejtése. Itt lép be a folyamatba az ejtéskönnyítés, vele együtt a jóhangzás szempontja. A *kocsii*, *zoknii* helyett az analógia hatására *kocsijai*, *zoknijai* alakot ejtünk. Úgy látszik, lassacskán az *ajtó* is bekerül ebbe a sorba. Egyelőre azonban az *ajtajai* a szabályos forma, de úgy látszik, az *ajtói* válik általánossá.

***-falui* vagy *-falusi*?**

Szívet melengető levelet kaptam attól az igen kedves barátomtól, akinek nem mindegy, hogy a nyelvünkben gyakori egyenértékű vagy nagyon hasonló alakpárok közül melyiket használja.

A címben jelölt kérdéstről kéri válaszomat, véleményemet. Ugyanis olyan helység, település szülőtte és hosszú távollét után állandó lakója, amelynek a nevében az elég gyakori *-falu*, közelebről *-ijfalu* az utótag.

A *-falui* változat az egyedül helyes, derült ki a községben felvetődő kérdést lezáró megfellebbezhetetlen polgármesteri döntésből. – Én *falui*-nak mondom, mert jobban tetszik – közölte a település első embere.

Nesze neked demokrácia, meg vélemény szabadság! Nem is beszélve, vagy nagyon is beszélve a szaktudomány álláspontjáról, amely vázlatosan a következő.

Az *-i* melléknévképző mellé elvonással keletkezett a *-si* képző a *diósi, halasi, ludasi, -almási, -fenyvesi, -kamarási, -szőlősi* stb. alakokból. A *-si* nyelvünk 15. századi fejleménye. Először a *falusi* szóban találkozunk vele. Oklevelékből bőven adatolható. Szövegyüléssel (kontaminációval) is magyarázható: *falui x városi = falusi*. Ezt követték a *valahova valósi, ide-odavalósi, tanyasi* alakok.

A konkrét, szóban forgó helységtől függetlenül az így képzett szavak stilusértékben különböznek egymástól. A *falusi* köznyelvinek számít, a *tanyasi, hová valósi, ide-odavalósi* pedig a népies. Az utóbbiak a köznyelvben inkább *tanyai, hova való, ide-odavaló*, tehát *-s*, ill. *-si* nélkül fordulnak elő. De gyakori a *városbeli, falubeli* alak is. A faluhoz való tartozás megjelölésére négyféle lehetőségünk van: *falui, falusi, falvi, falvai*. Közülük a nyelvszokás alapján a *falusi* a legáltalánosabb. Újabban azonban a *falui* egyre inkább terjed.

A *falvak* birtokos személyjeles alakja az *-i* képzővel a régi szabály szerint *falvai*. (L. családnevként!) De mintha ezt a teljesebb alakot felváltaná a rövidebb, személyjel (*a, e*) nélküli alak, a *falvi*. Ebből viszont nem lehet visszakövetkeztetni az eredeti nevet, mivel *falv* szavunk nincs. Ámde nem mindegy, hogy a *falvai, házai, telkei, hidai* stb. képzett melléknévnek a *falu, ház, telek, hid-e* az alapalakja, vagy *falva, háza, telke, hida*. A „Messze van a nyíregyházi kaszárnya” katonanótából csak az analfabéta következtet arra, hogy a város neve Nyíregyház.

Minden efféle gondolatmenet csak elméleti fejtegetés. Igazából a helybeliek nyelvszokása, az „úzus” az irányadó. Tiszteletben kell tartani a helyi közösség nyelvhasználatát. A szabály és a hagyomány nem mindig fedi egymást.

Barátom tehát nyugodtan képviselheti a helyi hagyományt, és joggal nevezheti magát polgártársaival együtt *újfalusinak*.

Során

Egykori szerkesztőm tartalmas levéllel kedveskedett, amelyben a *során* szavunk aránytalanul gyakori használatára hívja fel figyelmemet. Más is megfigyelheti, hogy az *alatt, mellett, fölött, mögött, sőt a -ban, -ben* helyett is a *során* fordul elő feltűnő gyakorisággal. Néhány, a bizonyítékul említett példái közül: *a háború során, a mai nap során, élete során, a bankett során, a találkozó során* stb.

Nincs kifogása a szó ellen, valójában nem is lehet, mert nyelvünk természetes fejlődésének eredménye, inkább stilushibának fogja fel – nagyon helyesen – a hasonló szerepű nyelvi jelek helyett való túlságosan gyakori használatát.

Magyarozatához az ún. *névutó* mint szófajta vizsgálata vezet el bennünket. Aligha akadna fönn bárki is a *fa mögött, mellett, alatt, fölött* kifejezéseken. Bennük ugyanis már elhomályosult a szó tövének: *mög, mell, al(só), fő (főle)* eredeti jelentése. Ez által formaszóvá, nyelvtani elnevezéssel viszonzószóvá váltak. A velük együtt használt névszóval, itt a *fa* főnévvel alkotnak határozót, mint mondatrészt, kifejezve, megjelölve valakinek vagy valaminek a helyét, illetve ebben: *óra alatt, az idejét*. Érdekességgént hadd említsem meg az ornánsági nyelvjárásnak az öregek szókészletében még mindig élő *mög* szót, amely rendszerint régies *-i* birtokos személyjellel fordul elő: a tehén *mögi* az állat hátsó felét jelenti. A nyelvi gazdagodás egy jól megfigyelhető módja újabb ragos szavak névutóvá válása. Maradjunk a szóban forgó példánknál. A *során* alapszava, a szó töve nyilván a *sor*. Petőfi közismert versében olvassuk: „Melyen a levágott sarjúrendek / Mint a könyvben a *sorok* hevernek.” – Ez a hasonlatnak, mint stíluseszköznek is szemléletes példája. A *sor* és a *rend* a hasonlított és a hasonló tartalmi kapcsolatát is jelenti. A nyelvjáráásokban inkább a *rend, rőnd* használatos. A szőlő, a kukorica és a többi növény töveinek szabályos egymásutánja a *rend, rőnd*, a köznyelvben a *sor*.

A tartalmas, fogalomjelölő szó átmeneti változata figyelhető meg a következő verssorban: „Odakinn lefut a nyílt utca *során*” (Arany: Tetemrehívás). Az *utca sora* világos birtokos szerkezet: az utcát alkotó házak szabályos egymásutánja. Innen már csak egy lépés a *során* fogalmi kiüresedése. A *háború során, a mai nap során* stb.: nem tudatosodik

bennünk a konkrét jelentés, annál kevésbé, mivel itt már nem szemmel látható helyet jelöl, hanem időt: a háború egymást követő szakaszait vagy a mai nap megélt eseményeit.

De bőven idézhetnék hasonló szóalakokat a nem is túlságosan régmúlt nyelvi fejlődéséből. Az egykori mozgalmi zsargon – utánzásra nem ajánlott – fordulatai voltak: a népművelés *vonala*n, *síkja*n, *területén*. A *felé* pedig annyira közhasználatúvá vált, hogy még mind a mai napig a minisztérium, a főhatóság, a szakszervezet, az ilyen-olyan bizottság *felé továbbítják* a javaslatokat, jelentéseket.

Többnejűség

A két világháború között *Magyarosan* címmel jelent meg az akkori Magyar Nyelvművelő Egyesület folyóirata, amelyben hívatásos nyelvészek és a nyelvi műveltséggel foglalkozó értelmiségiek hosszabb-rövidebb írásai voltak olvashatók. Feltűnő érdeklődést váltott ki az a cikk, amelynek szerzője ezt a címet adta: *Többnejűség Magyarországon* – és bizonyítékként idézi az újsághírt: „A miniszterek feleségeikkel jelentek meg.” Csak a nagyon tájékozatlan olvasók gondoltak arra, hogy bárki ez országban áttért a mozlim hitre, és az igazhitűeknek ezt a közismert családi állapotbeli formáját gyakorolja.

Hamarosan kiderült, hogy egészen másról van szó, mégpedig a birtokviszonynak (a birtokos és a birtok kapcsolatának) első tekintetre könnyen félreérthető nyelvi formájáról. Nyelvtani alapismeretnek számít, hogy a birtokos és a birtoka lehet egyes és többes számú: a *tanuló könyve*; illetve *könyvei*; a *tanulók könyve*, illetve *könyvei*.

A bonyodalom akkor kezdődik, amikor több 3. személyű birtokosnak egyenként, külön-külön csak *egy* birtoka van, azaz a monogám házasságban törvényesen minden férfinak csak egy felesége. Vitatható, hogy a grammatika nyelvén szólva egy avagy több birtokot kifejező toldalékot (ragot, jelet) kell-e használnunk. Ha azt mondom: „Felírtam a *könyvek címét*”, akkor formai szempontból a több birtokos (*könyvek*) és az egy birtok (*címét*) képletet használom. Feltételezhetően kevesen gondolnak

arra, hogy több könyvnek ugyanaz a címe. Ritkán bár, de ilyesmi is előfordul. Egy másik példa: *A könyvnek vannak címei*. Ugyanaz a képlet, megengedve a ritka kivételt. Valamikor általános volt az alcím használata.

A félreérthető, megmosolyogtató hírt így javította, helyesbítette a cikk szerzője: A miniszterek *feleségükkel* jelentek meg. Ez már nem érthető félre, de néhányan még jobb megoldást javasoltak: Például: Mindegyik miniszter a *feleségével* vagy *feleségestül* jelent meg.

Olykor a több birtokra utaló toldalékot alkalmazzuk, azaz csak a birtok többségét tekintjük fontosnak, nem pedig azt, hogy minden birtokosnak csak egy birtoka van. Például: Az ünnepségen különféle küldöttségek vettek részt, *koszorúik* szinte elborították az emlékművet. – Pedig minden küldöttség csak egy koszorút vitt. – Vagy: A küldöttek sok kérdésről fejtették ki *véleményüket* (nem: *véleményeiket*), felszólalásaik hasznosan egészítették ki az előadást. – Itt a véleménynyilvánítás változatosságán, sokféleségén van a hangsúly.

Az ilyenféle megoldás, mint a meteorológiában használatos birtokos szerkezet: a *talajok hőmérsékletei* – lehet a szaknyelv fordulata, de az ilyen, mint a *kerítések tetejei* még ezzel sem menthető.

A jelentésekkel való ilyenféle „játék” eszköze a birtokos személyjel: *-a, -e, -ja, -je* (*feleség-e, vizsgá-ja*) és a birtok többségének a jele, az *-i: felesége-i, vizsgá-i*. Ez az az *-i*: a görög *iota*, amely miatt egyszer már egymást gyilkolták az emberek.

Alakváltozatok

A Kossuth rádió vasárnap reggeli egyik műsorszámának címe: *Fívom az énekem*. Kitűnő nyelvérzékű barátom, aki rendszeresen hallgatja Budai Ilona szebbnél szebb népdalait, megjegyezte, hogy az ő fülét bántja a *fívom* szóalak. Szívesebben venné, ha *j*-vel hangzana, vagyis így: *fűjom*. Az *énekem* helyett pedig a *dalom* illenék utána. Melyik helyes?

A helyesség szempontjából teljesen közömbös, hogy két szóalak párhuzamos, egymás mellett való használata mai szemmel nézve

nyelvtani megítélés szerint milyen típusú jelenségnek minősül. Barátom a maga „megérzésének” alátámasztására sorolja a példákat. Ahogy mondja, a *bűjok* helyett a *bűvik* volna helyesnek tekinthető, ő azonban ezzel az alakkal csak az irodalmi nyelvben találkozott. De itt meg is reked a tudománya, mert a *vív* egyes szám első személyi alakjaként is csak a *vívek* mellett állapodik meg.

Az alakváltozatoknak az eddig említetteken kívül számos más típusa is van. Pl.: a *ronda* mellett a *randa* is gyakran hallható. Az Értelmező szótár szerint ez utóbbi „gúnyosabb jelentésárnyalatú”.

– A *kolbász* és a *kalbász* is közismert. Az *a*-val hangzó változat ugyancsak a népnyelvhez sorolható. A népi logika szerint ugyanis, ha az általánosan használt *óma*, *szóma* helyett az *alma*, *szalma* a helyes, akkor a *kolbász* helyett *kalbászt* kell mondani, ha a beszélő nem akarja, hogy műveletlen parasztnak tartsák. A közelmúlt kitűnő humoristája, Tabi László szerint: „A *kolbászt* kedvelem, de mert a gyomrom érzékeny, *kalbászt* nem eszem. Az már egy fokkal fűszeresebb. Lehet, hogy nem a gyomromnak, csak a fülemnek.”

Érdeemes megfigyelnünk az igealakok ragozásában előforduló változatokat: *tanítasz–tanítsz* (kiejtve: taníce); *tanítotok–tanítottok*; *tanítalak–tanítlak* – a magánhangzó nélküli alak régies, választékos. A *bántasz–bántsz* (kiejtve: báné), *óhajtsz, rontsz, sújtsz, rejtsz, festsz, robbantsz* stb. a mássalhangzók torlódása miatt, a törvényszerűen bekövetkező összeolvadás ellenére is rossz hangzású, nehézkes ejtésű. – A *bántotok–bánttok, gyűjtötök–gyűjttök, szántotok–szánttok, töltötök–tölttök* stb. – a törvényszerűen bekövetkező rövidülés ellenére csak az írott alak egyértelmű, az ejtett változat félreérthető, nehézkes, egyhangú; a *bántanak–bántnak, tiltanak–tiltnak, keltenekekeltnek* stb. – régies, keresetten egyhangú. Pusztá szabályozással meg nem oldható típusok, változatok ezek. Csak a tanácsadásnak van értelme, létjogosultsága arra nézve, hogy a kínálgató alakváltozatok közül itt vagy amott melyiknek a használata megfelelő. Tág lehetősége van a beszélő nyelvérzéke, nyelvi műveltsége, érzékenysége érvényesülésének.

Hatásos fokozás

A szabatos kifejezésnek nélkülözhetetlen eszköze, amellyel tulajdon-ságnak, határozói körülménynek, ritkábban melléknévi értelmű főnévnek különböző intenzitására utal.

Ezt a *fok* szóval jelöljük. Alapfokról (*okos, kevés, közel, számár*), középfokról (*okosabb, kevesebb, közelebb, számárabb*) és felsőfokról (*legokosabb, legkevesebb, legközelebb, legszámárabb*) beszélünk. A felsőfok nyomósító változata a túlzófok. Ezt *leges-* előtaggal fejezzük ki. Mindenki tapasztalhatta, hogy az anyanyelvét tanuló kisgyermek az analógia hatására kezdetben így mondta a *szép* középfokát: *szépebb*, esetleg a *jó jobbabb*-nak hangzik. A nyelvi játékoság közismert változata az *inka-inkább-leginkább* sor, amelyből az alapfok a nyelvhasználatból hiányzik.

A fokozásnak ez a módja az ún. szintetikus fokozás az ismert toldalékokkal. Van azonban nyelvünkben körülírt, ún. analitikus fokozás is. A fokozni kívánt szó elé egy másikat teszünk, amely sajátos módon kapcsolódik hozzá. Összetartozásuk annyira szoros, hogy egy hangsúllyal ejtjük. Az előtagok többsége önállóan is használatos. Kivétel a *vadonat*, amely az *új* fokozására való. De ha az antonimájához (ellentétes jelentésű párjához) tesszük, senki által nem használt szót kapunk. A „*vadonatrégi*” legfőljebb nyelvi tréfának jó, de annak is gyenge, mondhatnám: *harmatgyenge*. Talán nem fölösleges a legismertebbeket felsorolni. Ezek nagyon hasznos eszközei lehetnek az árnyalati finomságokat kifejezni kívánt stílusunknak. Ilyen például: a *színjózan*, aki kiállja a legszigorúbb alkoholpróbát is. Ellentéte a *holtrészeg*, aki annyira leissza magát, hogy a felületes szemlélő halottnak hiszi. Egy-egy ember, akivel váratlanul összehoz bennünket a véletlen, lehet *vadidegen*, de ismerősre már nem mondhatjuk, hogy vad. A süketségnek fokozatai vannak. Akin már a nagyothalló készülékkel sem lehet segíteni, az *földüket*. Hasonlaltal: *süket*, mint az *ágyú*. A kemény felsőfoka a *kökemény*, a nagyon hideg a *jéghideg*, míg a *nyilsebes* a gyorsaság mértéke.

Napjainkban a felsoroltakat helyettesíteni látszik a *tök*. A *tökrészeg* talán a legrégibb. De a *jó* felsőfoka is szinte mindig *tök*. Még egyfajta választékosság is előfordul. Bizonyosága a *tökelegáns*.

Az előbbtől eltér, de mégis ide tartozik az analitikus fokozás egy másik fajtája, amely inkább körülírja azt, amit közönségesen a *legesleg* fejez ki. A kettő közötti különbséget az is jelzi, hogy különírjuk a fokozott szótól. A *csillagászati* (szám) olyan, amilyennel a csillagászok dolgoznak, fényévekben számolva a bolygók távolságát, amely a világegyetem végtelenségét tekintve *kozmosznak* is nevezhető. A *mikroszkopikus* (nagyság) a szemmel nem látható kicsinységet jelöli. Sokszor fontos lehet a *mértani* (pontosság). Az *ostobaság* az *n-edik hatványon* már olyan mérhetetlen, hogy számokkal ki sem fejezhető. Aki *x-szer* megmond valamit, az a *sok* ismeretlen mennyiséget jelöli.

Egyszeri – egyszerű

Közismert nyelvi tény, hogy egyetlen hang, illetve betű fölcserélése, vagy elhagyása gyökeresen megváltoztatja a szó jelentését. Ez az alapja annak a tételnek, hogy a beszédhang (fonéma) jelelem, vagyis a legtipikusabb nyelvi jelnek, a szónak csak formai alkotó része, de jelentés-megkülönböztető szerepe van.

Ezen általános érvényű törvényszerűségeken belül jól megfigyelhető ez a szerep a (szó)képzőnek nevezett toldalékokban. Cikkecském címevel szemléltetem ezt a jelenséget. Vagyis a népiesék gyakori hőse, az *egyszeri ember*, aki elindul szerencsét próbálni, legfeljebb véletlenül azonos az *egyszerű*, tehát nem kivételes, nem nagyszerű emberrel. Az erre a különbségre vonatkozó példáim, szövegekből kijegyzett idézeteim azt mutatják, hogy gyakran még a nyelvhasználatban jártas emberek sem veszik észre a különbséget az *-i* és az *-ű* / *-ű* között.

Az egyszeri diák így kezdte a pályázatához csatolt önéletrajzot: „Kétkező munkás gyermeke vagyok.” Egykor ez a fizikai munkást jelentette az értelmiséggel szemben. A *félkező* minősítés ritka kivételként jelenthette a fogyatékos munkaképességet mint szociális szempontból méltánylandó tény. Egy értékelő jellemzés nyelvi hibával jelöli meg a dolgozó jó tulajdonságát így: „Széles *köri* olvasottsággal rendelkezik.” Nyilván széles *körűre* gondolt az írója. Ugyanez a hibája annak

a tanulónak, aki ezt írta a füzetébe: „A cápa mélyvízű ragadozó.”

Nagyobb figyelmet kíván az ilyen filozofikus megállapítás: „A hallgatás a bírálat ősi és mély *jelentési* formája.” – Az ősi forma rendben is volna, de a *jelentési* már kevésbé, még ha a belső rimet az odaillő *ű*-vel elrontjuk is. A magyar nyelvtanban való tájékozódás nélkül észre se vesszük a hibát: „A mondatrészi szerep és a szófajúság keresztezi egymást.” Itt viszont a szófajúság a helyénvaló. Könnyebben tehetünk különbséget a *nyelvi* és a *nyelvű* (magyar nyelvi tanszék – magyar tannyelvű iskola), a *kétoldali* és a *kétoldalú*, a *szini* és a *szinű* között. A *nyílt szini* taps a kirobbanó színházi siker hangos megnyilvánulása. De már kevésbé fogadható el, ha valaki az újságban *nyílt színű* erőszakos térhódításról ír. Kevésbé szokták összekeverni a nemzetiségi és a nemzetiségű képzett alakot. Végezetül még egy párt említenék: ez a *középkori* és a *középkorú*. Az első például a *templom* jelzője lehet, a második viszont emberre vonatkozhat.

Azt viszont, hogy az *-i* kitétele vagy elhagyása milyen bonyodalommal jár, saját káromon tapasztaltam meg. *Háztartási* (nem *háztartású*) boltban kézi mosószeret kértem. Kevés mosnivalóhoz nem akartam használni a mosógépet. Az eladó egy kerek dobozt nyomott a kezembe. Csak otthon vettem észre, hogy ez van ráírva: *Kézmosószer*. Így állapíthattam meg, hogy az anyag- és áruismeretnek mint a kereskedelmi szakiskolák fontos tantárgyának is vannak nyelvi vonatkozásai.

Párhuzamos képzések

A szóképzés a szóalkotásnak, a szókészlet alkalmi és tartós gyarapításának széles körben alkalmazott módja. Közülük most az *-ú*, *-ű*, *-jú*, *-jű* melléknévképzőket vesszük szemügyre.

A *nyelvű*, *szájú*, *kezű*, *lélkü* és sorolhatnánk szinte a végtelenségig a képzett alakokat, amelyek így önmagukban soha nem fordulhatnak elő, nem használatosak, csak úgy, ha eléjük a kifejezendő jelentéstartalomnak megfelelő melléknevet teszünk. A mondatban rendszerint jelzői szerepű, az utána álló névszóval, főként főnévvel alkot jelzős szerkezetet.

Használatukban nem annyira törvényszerűségek és szabályok, mint inkább típusok állapíthatók meg. A legismertebbek a következők:

Valamilyen testrészt vagy magát a testet jelöli: *színes bőrű, piros arcú, kék szemű*. Állatok és növények részeinek jelzős alakja: *törött szárnyú, lila virágú, fás szárú*. Testrészek átvitt értelmű használata: *egykarú* (emelő), *magas nyakú* (ruha), *lapos sarkú* (cipő). Valamely tárgy, készülék jellegzetes, feltűnő alkatrészeinek számára utal: *háromkerektű* (autó), *háromlábú* (asztal), *négelyukú* (gomb). A jelzett szó tulajdonságára vagy állapotára utal: *márvány burkolatú* (terem), *zárt szénláncú* (vegyület), *égő motorú* (gép). A jelzett szó valamilyen átvitt értelmű tulajdonságát fejezi ki: *közvetlen hangú* (beszélgetés), *laza szövésű* (anyag), *szűk látókörű* (ember), *több fokozatú* (rakéta).

Célszerű szemügyre venni azokat a típusokat is, amelyekben az *-ú, -ű, -jú, -jű* az ugyancsak gyakori *-s* képzővel váltakozva alkotja a jelzői szókapcsolatot vagy összetételt.

A testrészek számát kifejező jelzős melléknév mássalhangzó után *-ú, -ű*, magánhangzó után inkább *-s* képzős: *egyszarvú, hétfejű* (sárkány), de: *kétpatás* (állat). Hasonló a képzőhasználat megoszlása akkor is, ha valaminek az alkotórészeiről beszélünk: *háromlábú* (asztal), *négelyukú* (gomb), de: *kétporzós* (virág), *kétajtós* (szekrény).

Ha az összetett melléknévben megnevezett testrésznek nem a jelzett főnév a birtokosa, pl. *jobb lábás* (cipő), akkor az *-s* képző a helyes. Ellenpélda: *hosszú lábú* (golya).

Ruhadarabok esetében az *-s* képző inkább a jellemző tulajdonságra, az *-ú, -ű, -jú, -jű* pedig inkább a birtoklás tényére utal: *piros ruhás – piros ruhájú* (leány). Ha a jelző alapja összetett főnév, inkább *-s* képzőt használunk: *keresztthúros* (zongora), de: *sugárhajtású* (repülőgép) a *lővontatású* mintájára.

A kétfajta képzőhasználat jelentésbeli különbséget is kifejezhet: *kétszövű* (puska), de *kétesöves* (rádió); *kétoldalú* (szerződés), de: *kétoldalas* (nyomtatvány).

Ez a kettősség érvényesül aszerint is, hogy az egyszerű főnévi alapszóhoz általában *-s* képző járul: *tollas, bőrös, formás, erős*; jelzős kapcsolatokhoz és összetett szavakhoz pedig: *-ú, -ű, -jú, -jű*: *sárga tollú* (madár), *borízú* (alma). Kivétel itt is van: *nagylányos, kisgyermekes* (szülők).

Feltétlenül szólni kell a tárgyalt típusok helyesírásáról. Aki figyelte a felsorolt példákat, az maga is megállapíthatta a szabályt, amely szerint a melléknévi jelzőt különírjuk: *idegen származású, népi ihletésű, finom bőrű, nagy erejű*; a főnévit pedig egybe: *kőfalu, borizű, munkásszármazású*. Ugyanez a szabály érvényes az átvitt értelemben használt képes kifejezésekre is: *nagylelkű, bőkezű, jószívű*.

**KÖZKELETŰ, ÁLLANDÓ NYELVI
SZERKEZETEK**

Nyelvi kötöttségek

Kötöttségek, amelyek a szavak egymáshoz való viszonyában, lehetséges kapcsolataiban érvényesülnek. Nem mi magunk alkotjuk meg őket, mint az egyszeri, egyedi, alkalmi mondatok többségében, hanem készen kapjuk anyanyelvünk teljes készletével együtt.

Jellemzőjük a viszonylagos állandóság, s ezt mindenkinek tiszteletben kell tartania, mert különben könnyen nevetségessé válik az ember. Aki fontos közlendőit így vezette be: „Saját bőrömből kiindulva a következőket tudom mondani...” – Mi járhatott az előadó fejében? Bizonyára a *kibújik a bőréből* és az *alig fér a bőrébe* közkeletű állandó nyelvi szerkezet. De mindegyik a túláradó öröm nyelvi formába öntése, és sehogy se illik bele az ellenkező tartalmú mondatba. A „saját bőrömmön tapasztaltam” már közelebb visz a közölni kívánt gondolathoz. A bőr természetesen saját, amelyből nem kell, mert nem is lehet kiindulni. Az ilyen tapasztalat viszont annyira hiteles, hogy bárki „mérget vehet rá.” – Modern meséből való képet villantott fel, aki ezt írta: „A lovakat ki kell fogni a vitorlából”. – A lovakat a szekérből, kocsiból, a szelet pedig a vitorlából kell kifogni. – Szokatlan, meglepő élménye lehetett annak a hallgatónak, aki így fejezte ki magát: „Nem akartam hallani a fülemnek.” – Itt a hallás és a látás érzékelése keveredik. A javaslatot azért nem fogadták el, mert „Csukott fülekre talál.” A váratlan, szokatlan látványt így fogalmazta meg valaki: „Megütötte a szemem a plakáton...” Szerencsére az ilyen állandó szókapcsolatokat átvitt, képes értelemben használjuk. Bizonyosság erre a helyes megoldás, azaz „szemet szűrt” nekem, vagy „szemembe ötlött”. Valaki a tetszéssel fogadott beszédét így fejezte be: „Köszönöm, hogy egy húron pendülünk.” – Itt semmi baj a formával, a tartalommal annál inkább. Ugyanis a rosszban való egyetértést jelenti, miként az „egy gyékényen árulunk”, vagy az „egy követ fűjnek”, azaz „hasonszörűek”. Nem nehéz a botlást észrevenni ebben a hasonlatban sem: „Szegény, mint a koldus egere” – Pedig maga a koldus a szegény, mégpedig annyira, mint a „templom egere”. – Többször hallottam már a fejnek a fölcserélését a fül mögötti árnyékos résszel, így: „Vaj van a füle mögött.” Ez a „vaj van a fején” és „sok van a füle mögött” vegyülete. – Vannak a kötöttség elleni véteknek egészen új példái is:

„Az együttes minden egyes tagja kitűnő zenészekből áll.” Két helyes megoldás is lehetséges: Az együttes minden egyes tagja kitűnő zenész – vagy az együttes kitűnő zenészekből áll. – Fejezzük be a zenével: „Száztagú zenekar ropja a talpalávalót.” – A zenekar „húzza a talpalávalót”, a közönség pedig „ropja a táncot”. – Ne feledkezzünk meg tehát a nyelvi kötöttségekről.

Szó és mondat

A nyelvtan éles különbséget tesz a szó és a mondat között. Szótárunk van több is, de mondatárról nem beszélünk.

Miért? A szó viszonylag állandó (statikus) nyelvi jel, a mondat viszont dinamikus, azaz egyszeri, egyedi, alkalmi nyelvi egység. Ugyanazt a mondatot ugyanúgy (hangsúly, hangerő, tempó, hangszín, hangmagasság) nem mondjuk ki. A kettő között helyezkednek el a közkeletű állandó nyelvi kifejezések, amelyek két fő típusa a szólás és a közmondás. Az első szóértékű. Például: *fogához veri a garast* egyetlen szóval, de korántsem ilyen hatásosan a *fukar*, *zsugori* szavunkkal azonos jelentésű. Az *új seprű jól seper* közmondás még átvitt értelemben is (‘az új munkaerő szorgalmasan dolgozik’) teljes mondat értékű. Mindkettőnek fontos vonása az állandóság, a megváltoztathatatlanág. A *zöld ágra vergődik* ‘boldogul’ jelentésben nem alakítható át így: ‘száraz ágra evickél’.

Aki gyakran beszél vagy ír, és stílusérzéke is van, az szívesen él a szólásokkal, közmondásokkal, a „magyar nyelv virágaival”. Ha azonban nem ismeri őket pontosan, vagy figyelmetlenségéből megbicsaklik a nyelve vagy a tolla, szeplő esik a stílusán, és könnyen nevetségessé is válhat.

Egyetlen elgondolkodtató, sőt megmosolyogtató idézet egy hetilap-punkból: „Jön a választási mézesmadzag négy kérdéssel fűszerezve. Csak legyen, aki megeszi.” – A *mézesmadzag* közismert szókép, amelyet szinte mindig átvitt értelemben használunk. Szólásgyűjteményünkben öt is szól róla. A legegyszerűbb a *Nem mindig mézesmadzag*. Jelentése: ‘a szóban forgó dolognak hátránya, rossz oldala is van’. *Olyan, mint a mézesmadzag*. Szóláshasonlatként a hízelgő, álnokul kedveskedő ember jellemzője.

Az igazi azonban az, amelyet valakinek a száján végig vagy a szája előtt húznak el. Jelentése pedig ez: 'valami kevés jónak a juttatásával vagy kecsegtető ígéretekkkel elcsábít, elbolondít valakit'. – A mi idézetünk abban különbözik a hivatalostól, hogy nem a méz bősége rajta, hanem négy kérdéssel van fűszerezve. Még a szóképszerű használat is gondolkodóba ejt bennünket, vajon milyen fűszerekről lehet szó. Ez főként azokat érdekelteti, akik a csalafintasággal nem számolva, nemcsak megkóstolják, azaz megnyalják, hanem mézestül, madzagostul meg is eszik.

A tanulság: csak módjával, megfontolva nyaljuk a mindenkori mézesmadzagot.

Élménynyelvtan

A korszerű anyanyelvi nevelésben sem ismeretlen az élmény mint a hatékonyság eszköze. A száraz, lélekölő grammatizálás béklyóitól való szabadulás igyekezete teremtette meg.

Az élményszerzés ezer lehetősége közül első helyen a különféle versenyeket, vetélkedőket említhetjük, amelyek nemcsak országosak, regionálisak lehetnek, hanem tanítási órán kívül, szakkörökben is alkalmazhatók. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a figyelem többek között nyelvünk jellemző vonására, képszerűsége, az érzékletességre irányul. Tankönyveinkben kitüntetett helyet kapnak e jellemvonás fő eszközei: a szólások, közmondások, szállóigék. Szinte kivétel nélkül képesen, átvitt értelemben használjuk őket. De mivel ezek ún. közkeletű állandó nyelvi szerkezetek, nem változtathatunk alakjukon. Aki stílusának csiszolására törekszik, gyakran él ezekkel a nyelvi eszközökkel. A példákban az azonos vagy hasonló tartalmú, de eltérő alakú szerkezetek keverednek. Aligha kíván bővebb magyarázatot, ha valakinek a kilátástalan helyzetéről ezt halljuk: „Két malom közt vergődik” – magyarul: Két malomkö között öröldik (mint a gabona valamikor). – „Ott hagyta a foga fehérét” – akkor is nagy a baj, ha csak a fogát hagyja ott. De az se dicséret, ha valaki kimutatja a foga fehérét, azaz többet mutat meg magából, mint amennyi kívánatos. „Csehül áll a szénája” – a *csehül áll* önmagában is azt

jelenti, hogy az egészsége, de inkább az anyagi helyzete rossz. Rokon szólással: *nincs rendben a szénája*. – Dicséretnek szánta, aki szerint a derék legény „szőrén-szálán ülte meg a lovat”. – A szálán már egy másik szólás része: szőrén-szálán eltűnt. – A mulató társaság így összegezi az eredményt: „A hordó fenekére vertünk.” – Ebben keveredik a *fenekére ver*, azaz könnyelműen elkölt egy összeget, eltékozol valamely értéket, s a hordóhoz kapcsolódik a „hosszú feneket kerít” – a *nagy* helyett használt *hosszú* viszont a lére vonatkozik. Álljon itt még néhány keveredés magyarázat nélkül: *tücsköt-bogarat hordanak egymásra; kiküszöböli a csorbát; nem enged a huszonegyből; fabatkát sem értett az egészből; szélnek ereszti a jókedvét*. Záródként egy ide illő idézet: „Most azonban a nyájas olvasón a sor, hogy haja tövéig meglepődjék.”

A szólások, közmondások többsége a távoli múltban keletkezett, és vált közkeletűvé. A nyelv azonban kitermeli, megalkotja a jelen állandósuló kifejezéseit. Ki ne ismerné a *képbe kerül* szókapcsolatot, amely a tévé általánossá válásának a terméke: „A motozás során képbe került az éjszakai élet ismert alakja.” – Végül az sem hízalgő megállapítás, ha valakiről azt mondják (rendszerint a háta mögött): „Kilóg a kapa a szájából.”

Birtokos és birtok

A cím ne tévesszen meg senkit, mert nem közgazdasági eszme-futtatásra szántam el magam, hanem a szavakat mondatokká kapcsoló viszony egyikének a megpendítésére, mégpedig arra, amely a valakivel vagy valamivel rendelkezőt a tulajdonával összeköti.

A nyelvtan szerint van alanyi-állítmányi ún. alapviszony, továbbá tárgyas, határozós és jelzős. Ez utóbbiak közül is a birtokviszony eszme-futtatásom tárgya. Szinte mindenkinek van valamilyen – kisebb vagy nagyobb, értékesebb vagy értéktelenebb – birtoka (*a fiú könyve, a leány ruhája*), sőt még a tárgyak, dolgok is viszonyban vannak rendszerint alkotórészeikkel (*a ház ablaka, a fa gyökere*). Az elvont dolgok sem maradhatnak ki a sorból (*a bánat könnye, a szeretet melege*).

Annak ellenére, hogy ilyen széleskörű és csaknem mindenre kiterjedő ez a viszony, mégsem korlátlan. Az első megszorítást az jelenti, hogy a szerkezet két tagja nem mindig cserélhető fel egymással. Minden további nélkül mondhatom: az *apa fia* és a *fiú apja*. Itt ugyanis kölcsönös a kapcsolat, s hogy melyik sorrendet követjük, rendszerint az uralkodó szemlélet dönti el. Elvontabb példával is igazolható a tétel: *a siker embere* és *az ember sikere*. Itt azonban mintha távolabbra kerülnének az alkotó tagok egymástól. De ha például népmesei motívumot választok, és azt mondom: *a király bolondja*, elképzelhető a szerkezettagok cseréje: *a bolond királya*, ámde ez már távol esik attól a valóságtól, amelyet minden nyelvtani szerkezetnek ábrázolnia kell. Gyakran mondjuk: *a szőlő leve*, de *a levél szőlője* csak hibás szövegben fordul elő. Költői példával szemléltetve: *a bánat óceánja*, de *az óceán bánata* csak nagyon ritka költői kép lehet.

A szóban forgó szerkezet használatának egy másik típusú korlátozását jelenti a birtokviszony mindenre való kiterjesztése. Mondhatom: *barackom*, *cseresznyém*, *kukoricám*, de nem egészen jogos az ilyen szemrehányás: „Az *almamolyaitok* okozták a kárt.” Vagy ha így bánkodunk: „A *lisztharmataink* sok tőkét tönkretettek.” Hiába helyes nyelvtani szempontból egy mondat, nem biztos, hogy valaha is mondják, mégpedig azért nem, mert a kártevők a növényhez tartoznak, nem a gazdájához. Ezért így helyes: *nálam nincs répabarkó*, *hagymalégy*, *krumplibogár*.

A nyugdíjas gimnáziumi igazgatónak megbocsátható, ha így emlékezik: *A tanári karom* európai rangú volt. De valamelyik diákja, ha bármilyen sokra vitte is, még nagyképűségéből sem dicsekedhet így.

Vonzatközpontúság

Sokan és sokszor megállapították, hogy iskoláinkban az idegen nyelvek oktatása nem eléggé hatékony. A címben megnevezett módszertől vártak jobb eredményt. A külföldiek magyar nyelvre való oktatásában is alkalmazták.

A módszer, szemléletmód hosszadalmas ismertetése helyett beszéljenek

a példák: A *vonzódik* igei állítmány bővítménye mindig *-hoz, -hez, -höz* ragos határozó. Ha valaki ezt a szerkezetet megtanulja, akkor annyi mondatot alkothat, ahány személyhez vagy dologhoz vonzódhat az ember: a szüleikhez, tanárához, a zenéhez stb. A *reménykedik* vonzata már *-ban, -ben* ragos: a gyógyulásban, a sikerben, a jövőben lehet reménykedni. A legtöbb vonzat nem azonos az idegen nyelvi megfelelőjével. Ezért a legújabb nyelvkönyvek az egyes leckékhez nemcsak szószedetet adnak, hanem vonzatokat is.

A magyar anyanyelvűek a hagyomány (környezetük nyelvhasználata utánzással) és az analógia (paradigmasor) alapján a nyelviségükben hordozzák a vonzatokat. A mai magyar nyelvben egyre gyakrabban találkozunk a nyelvérzék kibicsaklásával. Íme néhány eset: „A formálódó személyiség a példaképhez kíván azonosulni.” *Példaképhez hasonlítani – példaképpel azonosulni.* – „Nekifogott a vázlat elkészítéséhez.” A *neki*-vel kezdett mondatához az *elkészítésének* alak kapcsolódik. A *-hez* végződésűt viszont a *hozzá*- igekötővel kell indítani. – „A botanikusok igyekeznek minél több növényfajt *megmenteni a pusztulás elől.*” A névutó helyett a *-tól* ragos alak a helyes. A *menekül* vonzata viszont az *elől.* – A *segít* három vonzatú. Leggyakoribb a *-nak, -nek*: *Segít a tanulónak.* Az *-n* ragos forma szintén használatos: *Segít valakin* például kölcsönrel, adománnyal. A *-t* ragos vonzat is előfordul: „*Testvér, segítsd a lebukottakat.*” (József A.).

„Érdekes dolgokat leltem egy könyvben.” Vagy: *...dolgokat találtam,* vagy: *...dolgokra leltem.* Gyakori a vonzatkeveredés az összetett mondatokban is. Például: „Kérjük kedves vendégeinket, hogy étkezési jegyüket *átvehetik.*” Helyesen: *kérjük..., hogy vegyék át;* vagy: *tájékoztatjuk..., hogy átvehetik.* – „Nyilván, hogy nincs igazad.” Helyesen: *Nyilvánvalóan nincs igazad,* ill. *Nyilvánvaló, hogy nincs igazad.* Ugyanez a képlet ezekben a mondatokban: „Természetesen, hogy mindenki ott lesz.” – „Valószínűleg, hogy még az idén megnyílik az új áruház.” Javításuk az első példához hasonló. – Az utolsó idézet a vonzattévesztésnek egy bonyolultabb típusa: „Mielőbb *le kell vonnunk a tennivalókat.*” Levonni a tanulságokat szoktuk (ha szoktuk). A tennivalókat pedig meg kell határozunk.

Viselkedjünk!

Ez a figyelmeztetés hangzott el a múltban, ha valaki a társadalmilag elfogadott illemszabályok ellen vétett.

Az illetlen meghatározta a közösségben élő ember egész magatartását, benne azt is, hogy ez a nyelvhasználatban hogyan jut kifejezésre. Ezeknek kitűnő összefoglalása a Nyelvi illetlen című könyv. Szerzői szerint a nyelvi magatartásban híven tükröződik az emberi magatartás. Főbb tárgykörei a köszönések, megszólítások és a különféle helyzetekben alkalmazott udvariassági formák.

Közülük ezúttal két rokon értelmű szócsoportot mutatok be. Az első az *engedelmet – bocsánatot – elnézést (kérek)*. A köznyelvben a leginkább a második használatos. Az első egy kissé régies és népies árnyalatú. Az alapjelentésen kívül, amely voltaképpen mentegetőzés valamely illemszabály megszegése miatt, engedély, beleegyezés, hozzájárulás kérését is jelentheti. Például: *Szíves engedelmével feülnék*. A harmadik kisebb nyomatékú mentegetőzés, mint a *bocsánatot (kérek)*, de kevésbé hagyományos. Rosszalló, bíráló megjegyzés bevezetéseként mind a három valamiféle szemrehányó, méltatlankodó jelleget öltethet. Például: *Már bocsánatot kérek, de ez fából vaskarika*. – *Engedelmet kérek, de ezt a nyilatkozatot nem írom alá*. – Voltaképpen gondolatsűrítéssel van dolgunk. A sűrítést feloldva nyelvi megformálása ez: *Már bocsánatot kérek, hogy nem hagyhatom szó nélkül, de...* – illetve: *Bocsánatot kérek, amiért nehézséget okozok önnek, de...*

A második rokon értelmű szócsoport, amely az emberi magatartás egymástól árnyalatban különböző formáit jelöli meg a *lehet – szabad – illik*. A *lehet* azt fejezi ki, hogy a valóság törvényei, a tárgyi körülmények folytán van valamire mód, lehetőség, ill. ok, logikai, jogi vagy erkölcsi alap. Például: *Már nem esik, el lehet indulni* – vagy ható igével: *...elindulhatunk*. – Erről szó sem *lehet!* A *szabad* azt jelenti, hogy valaki megenged, lehetővé tesz valamit, ill. a szokás, közfelfogás, erkölcs, illendőség, lelkiismeret nem tilt valamit. Például: Itt az előszobában, a folyosón *szabad*, a templomban, iskolában, orvosi rendelőben *nem szabad* dohányozni. A szabályokra fittyet hányó, fegyelmezetlen ember gyakran így oldja fel a kettő közötti ellentétet: *lehetni lehet, de nem szabad*.

A piros jelzés esetén is be lehet hajtani az útkereszteződésbe, de a közlekedési szabályok szerint nem szabad, azaz tilos.

Ha valaki egy meghatározott helyen (hivatalban, közlekedési eszközön, étteremben stb.) le akar ülni, mert meg is van rá a lehetőség, akkor udvariasan megkérdezi: *Szabad* leülnöm? Az udvarias válasz: *Tessék helyet foglalni* – vagy hivatalos tárgyilagossággal: *szabad*. A *lehet* csak akkor hangozhat el, ha van ülő alkalmatosság. A *lehet* tehát valaminek általános objektív, a *szabad* pedig társadalmi, szubjektív voltára utal. Kapcsolatuk, különbségük szemléletes példája: „E! míg lehet s szabad” (Arany J.). Az *illik* a legszűkebb jelentésű. Átmenet az előző kettő között: *Szabad, de nem illik*.

Címek és címzések

Az emberek írásos érintkezésében, közérthetően a levelezésben – akár hivatalos, akár magánjellegű – szükséges a címzés. Benne legfontosabb a név: a személy-, intézmény-, vállalatnév. Ehhez megkülönböztető elemek tartoznak vagy tartozhatnak.

A megkülönböztető elemek állhatnak a név előtt és a név után. Az előtte használatosak a korra, családi állapotra vonatkoznak: *id.* (*idősb* v. *idősebb*), *ifj.* (*ifjabb*), *özv.* (*özvegy*). A leggyakoribb megszólításként (személyfelhívás vagy személyemlítés) is általános. Bizonyos státusok betöltéséhez elengedhetetlen meghatározott tudományos fokozatok megléte. Ezeknek pedig oly magától értetődő tartozéka a doktori cím, hogy többnyire fölösleges is a név előtti feltüntetése. Találkoztam olyan doktorokkal, akik személyük elleni merényletnek tekintették ennek véletlen vagy szándékos elhagyását.

A közvéleményben makacsul tartja magát az a tévhit, amely szerint az egyetemi (kisdoktori) és az akadémiai (nagydoktori) címet a rövidítés kis, illetve nagy kezdőbetűs változatával (*dr.*, *Dr.*) különböztetjük meg. A rövidítés semelyik változatából sem derül ki, hogy a megjelölendő fokozat melyik változatát takarja.

A név után állhat valamilyen megszólító szó: *úr*, *asszony*, *-nő* stb.

Foglalkozásra: *ügyvéd, mérnök, orvos, tanár, könyvelő* és így tovább. Beosztásra: *rektor, dékán, igazgató, államtitkár, osztályvezető*; rendfokozatra: *őrnagy, ezredes, altábornagy*. Tudományos fokozatra: *egyetemi doktor (PhD); a ...tudomány(ok) kandidátusa (Csc); a ...tudomány(ok) doktora (Dsc)*.

A köznyelvben gyakran használt foglalkozások neve összekapcsolható a megszólító szókkal: *mérnök úr, ügyvéd úr, doktornő, bírónő*.

Az egyes tudományterületek műveléséhez rendelhető megnevezések (például: *vegyész, történész, nyelvész, agykutató*) a nyelvi tudatban valószínűleg nem valamely foglalkozás nevéként tárolódik, ezért ezekhez megszólító szó nyelvünkben nem társítható vagy legalábbis szokatlan, mint a *vegyész úr, nyelvész asszony*.

Ezek csak az élő nyelvi szövegekben használhatók bizonyos helyzetekben. Egy rádióműsor betelefonálója mondhatja akkor, ha az aktuális téma megbeszélésének többféle foglalkozású személy a résztvevője, és a telefonáló nem tudja (mert a műsor konferálásakor nem figyelte meg) a nevüket, csak a foglalkozásukat.

Az adott tudományterület kutatása művelőjének megnevezése megegyezik a hétköznapi foglalkozásnévvel: *közgazdász, pszichológus, filozófus, szociológus, politológus*. Ezeknek a megszólításbeli használatát is kerülni szokták.

A beosztásra utaló megnevezések többsége összekapcsolható a megszólító szókkal: *rektor úr, államtitkár asszony*, valamint a hierarchikus rangsor kombinálása a megszólító szókkal: *N. N. professzor úr, N. N. adjunktus asszony*.

Ismét a címzésekről

A Címzések c. írással egy levelezőnk kérésének igyekeztem eleget tenni. Visszajelzése szerint köszönettel vette, megtoldva azzal a megjegyzéssel, hogy ilyen részletességgel még sohasem olvasott róla, és hogy úgy érzi, mintha nem befejeztem, hanem csak abba hagytam volna. Elárulom, a kérés teljesítéséhez kapóra jött egykori kedves tanítványom, aki a

MAB (Magyar Akkreditációs Bizottság) nyelvi szakértőjeként az intézmény írásban lebonyolított ügyintézésének tervezetét adta át helyesírási szempontból való véleményezésre. Ennek egy része éppen a szóban forgó témát dolgozza fel kimerítő alaposággal. Úgy gondoltam, talán nem lesz haszontalan, ha ebből az anyagból kiemelem azokat a megjegyzéseket, amelyek közérdeklődésre tarthatnak számot.

Álljon itt tehát a viszonylagos teljesség kedvéért néhány házi szabálynak szánt javaslat. Sem az udvariasság szabályain, sem a címzett vélt vagy valódi hiúságán nem esik csorba, ha a címzésben nem használjuk a beosztás és/vagy tudományos fokozat mellett az *úr* vagy *asszony* megszólító szokat. A nemeket jelző különbség egyoldalúsága így is fennáll, ha például a *tanár úr* és a *tanárnő* minősítést vetjük egybe. Az én diákkoromban a *tanár úr*, *tanárnő* változattal volt biztosítva az egyenlőség. Van, aki ma is használja a foglalkozás megjelölése nélkül az *úrnő* vagy *úrasszony* szót. A családi állapot bizonytalanságát szerencsére a *hölgy* szavunkkal feloldhatjuk. Nélküle bizony sutának éreznénk, sőt mosolyra késztetőnek az előadók, szónokok ajkáról elhangzó ilyen megszólítást: *Nőim és uraim!*

Az orvosgyetemek hierarchiáját a docens beosztásúaknál a *tanár úr*, *tanárnő* megszólító szóval tartjuk tiszteletben. De felemás érzelmi, hangulati hatású a közgyógyellátásban a *doktornő* helyett a *doktorasszony*, vagy *főorvos asszony* helyett a *főorvosnő*.

Ha a szervezetet, intézményt megnevezzük, akkor csak a tisztséget jelöljük meg birtokos személyjellel ellátva. Például: *N. N., a Pécsi Akadémia Bizottság elnöke* (nem: ...*elnök urának*). Kutatóintézetekben a *tudományos segédmunkatárs*, ... *munkatárs*, ... *főmunkatárs* a használatos. Gyakori megoldás, hogy a szervezet vagy intézmény nevét nem, csak a tisztséget használjuk a címzésben: *N. N. elnök úr(nak)*, *N. N. elnök asszony(nak)*. Akkor is, ha a tisztséget megnevező szóösszetétel tagja: *N. N. házelnök úr*, *N. N. főtítkár asszony*, *N. N. frakcióigazgató asszony*.

Két vagy több megkülönböztető elemet egymástól vesszővel választunk el: *N. N. akadémikus, rektor*; *N. N. egyetemi tanár, dékánhelyettes*.

Témánkhoz szorosan kapcsolódik az intézmények, szervezetek nevének helyesírása, főként a kisebb szervezeti részek (osztályok, tanszékek stb.) jelölése. De ez szintén sok bizonytalanságot vet föl, ezért máskor foglalkozom vele.

Baki vagy lelemény

A hivatásos beszélőket, írókat megilleti az a feltételezés (bírói szaknyelven: *vélelem*), hogy munkájuk végzéséhez megfelelő nyelvi műveltség birtokában vannak.

Az elfogulatlan hallgató, olvasó mégis gyakran (naponta) tapasztal olyan jelenségeket, amelyek ezt a feltételezést kétségessé teszik. Szemléletének, kritikai hajlamainak megfelelően nyugtázza őket: vagy menteséget, magyarázatot keres és talál is, vagy sommásan ítélkezik, s fölteszi a szólásként ismert kérdést: *Hogy kerül a csizma az asztalra?* – azaz: Hogy lehet valakiből rádiós, tévés bemondó, riporter, avagy hivatásos újságíró? Most taláalomra ragadok ki gyűjteményemből néhány példát. Egy kiválónak minősített könyv (Millenniumi olvasó- és daloskönyv) kritikusa, ahogy írja: „gondban van, ha szemezgetni akar a gazdag tartalomból.” Csak taláalomra csapja fel a kötetet, és címeteket sorol. Közöttük „Babits Mihály: Zsoltár gyermekhangokra” (így!) és „Tomba Mihály: Madár fiaihoz.” A valóságban és a kötetben *...gyermekhangra*, illetve *A madár fiaihoz* a pontos adat.

Egy híressé vált család (vendéglátó) dicséretét zengi az író imígyen: „Szamoséknak még sohasem volt olyan vállalkozásuk, ahol nemcsak termékeik minősége, hanem a hagyományos vendéglátás, ...a felszolgálás színvonala is fontos lett volna.” Ha nem tesszük oda a lett elé a *ne* tiltószót, az idézet már korántsem dicséret, hanem az ellenkezője.

Félre- vagy nehezen érthető ez az újsághír is: „Aganccsal buktak meg a sorozatbetörők.” A cím után következő rövid szövegből se világos, hogy az *aganccsal* (dámszarvas-trófea) eszköz-, társ- vagy leginkább okhátározó-e. A *meg-* az iskolában történik leginkább, a bűnözésben a *le-* járja.

Az *ifjonti* nem helyettesíthető az *ifjonci*-val. „H. O. ifjonci lendülettel érvel.” „...korosan (idősebb korban) meg az *ifjonci* hév hiányzik” – olvassuk ugyanabban a szövegben.

Magas rangú tiszttségviselő a felelőtlen, át nem gondolt intézkedések jellemzésére így fejezte ki magát „képszerűen”: „Fölfújom a lufit és kerek.” – Sok mindenről mondhatjuk, hogy *kerek*, még a zsemléről is (*Kerek ez a zsemle*), de a zsembembe igazából azért nem fér, mert *gömbölyű*. A lufi fölfújva ugyanúgy csak *gömbölyű* lehet.

Rablótámadásról szóló hír: „Meztelenre vetköztetve megmotozták, majd minden holmiját elkobozták.” Még a szövegösszefüggésbe helyezve is nehezen értelmezhető. Az sem egyértelmű, hogy ki lett meztelen. Feltételezhető, hogy a rablók voltak a vetköztetők. A *majd* időbeli rákövetkezést kifejező határozószó egyértelműen arra utal, hogy a holmik elkobzása a vetköztetés után történt. Különös látvány lehetett. Én még filmen se láttam ilyet.

Bizony, Péchy Blankának igaza van, amikor azt mondja: „Beszélni nehéz”, mert akárhogy számolom, több a baki, mint a lelemény.

Lehet-e hibát vétetni?

Mindenkinek jólesik, ha azt tapasztalja, hogy munkája nem volt hiábavaló. Így van ezzel az anyanyelvápoló is. Sokan talán túlzott tekintélytisztelőből fogadják el álláspontját, amelyet egy-egy vitatott kérdésben ismertet. A mai magyar nyelvhasználatban jó néhány található belőlük.

Lapunk olvasója, a szederkényi L. M. újságkivágásokkal kiegészített levelében kételyeit fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy a *hibát vétett* szókapcsolat az ő emlékezete szerint helyteleníthető, vagy ha nem, akkor a sportrovat egyik újságírója jár el helyesen. „Ha pedig én emlékezem jól az akkori minősítésre, kérem szíveskedjen újra – elsősorban a teniszről szóló – cikkírók tudomására hozni a helyes (meg)fogalmazást.” Hozzáfűzi még: „Ha nem jól értelmezem az akkori írását, akkor be kell vallanom, nekem ezt nem esik jól látnom (olvasnom). Hallani sem lenne jó, ha hallanám. Mert én ezt a két szót így fordítom: hibát vétett = jól játszott.” Pirossal van aláhúzva: *kényszerített hibát vétett, kilenc kettős hibát vétett, (jelző nélkül) hibát vétett.*

A hivatalos anyanyelvápolóknak is feltűnt, hogy újabban nagyon gyakorivá és népszerűvé vált – főként a sportnyelvben – az ilyen kifejezésmód: *hibát, szabálytalanságot vét.* Egyrészt mesterkéltnek ható, másrészt pleonasztikus (szószaporító) nyelvi fordulat. Föltétlenül helyesebb egyszerű igével: *hibázik, elhibáz(za), téved, eltéveszt,* (általánosabban) *szabálytalankodik.* Hagyományos szókapcsolattal: *hibát ejt,*

szabálytalanságot követ el. A bottladozó tollú újságíró beéri még azzal is, hogy hibát csinál. (A csinál gyakoriságáról külön is célszerű lenne írni.)

A nyelvészek szerkezetkeveredésnek (kontaminációnak) nevezik azt, ami e jelenség mögött meghúzódik: *vét valami ellen* (ez esetben játékszabályról van szó) és *hibát követ el*. A következők a szóban forgó *hibát vét*. A levelében említett „egyenlet” (hibát vétett = jól játszott), ugyancsak sántít, mert a sajátos logika szerint az az értelme: ‘nem követte el a hibát, hiba nélkül játszott’. Ez azonban a kifejezendő tartalomnak éppen az ellenkezője. (L. *nincs semmije!*? – igazában: „nincs vanja”.)

Az írott sportnyelvben szinte egyeduralkodóvá válnak az 50–60 évvel ezelőtti idegen szavak, mint a *tréner*, *tréning*, *dressz*, *pentatlon*, *start*, *ring*, *half*, *henc* stb. – az *edző*, *edzés*, *mez*, *öttusa*, *rajt*, *szorító*, *fedezet*, *kezezés* stb. sikeresen megmagyarított szavak helyett.

Ezáltal aligha kerülünk közelebb az élsporthoz, és érünk el jobb eredményeket.

Téves kapcsolások

A telefon használatával együtt járó kifejezés. Előfordulása esetén változatosan reagálunk rá – pillanatnyi lelkiállapotunktól függően.

Hirtelen nem talállok jobb hasonlatot arra a nyelvi jelenségre, amely akkor következik be, amikor az ún. közkeletű állandó nyelvi szerkezetek tagjait fölcserélgetik. A közismertekkel (főként a szólásokkal és közmondásokkal) ritkán fordul elő, de megesik. Például nagy derűtséget keltett egy szakmabeli közismert személy következő elszólása imigyen: „Még mindig egy helyben tapogatózunk.” Részletező kifejtése nélkül szinte mindenki észreveszi a keveredést. Az elejét változatlanul hagyva a *topogunk* kíváncsoznék ide. Vagy ha a végéhez ragaszkodunk, akkor a *sötétben* szó kerül a mondat élére.

A kevésbé ismertek használatában naponta megfigyelhetők a bottlások. Kezdjük egy hasonlattal, amely így került bele az újságba: „Annyit ér, mint holt lón a patkó.” – Első tekintetre még hajlamos lenne az ember a nyelvi humor eszközeként felfogni. De erre a célra minden finomkodása

ellenére se elég hatásos. A *holt* a *halott* helyett alaki szempontból helyesebb ugyan, de a legtöbb magyar nyelvkészletében a durvább, ám az állatok elpusztulására vonatkozóan mégis szokásosabb *döglött* szerepel. A *lón* alakot pedig inkább nem magyar anyanyelvűek beszédében figyelhetjük meg. Az ő magyar nyelvű próbatételük egyike az ún. v-s tövű névszók és igék helyes használata.

Aki a *szúnyogból elefántot csinál*, tartalmi és főként stílushatás tekintetében jó úton jár. A közmondásgyűjteményekben a *bolha* szerepel ugyan. Legfeljebb azon gondolkodhatunk el, hogy a túlzás mértéke mikor nagyobb, a szúnyog vagy a bolha esetében.

A *letette mellette a garast* szólás szokatlan voltát se mindenki veszi észre. A szövegből következtetve a beszélő azt kívánta kifejezni, hogy véleménye megegyezik a szóban forgó személyével, s ezt ki is nyilvánítja félreérthetetlenül. A garasnak viszont ehhez semmi köze sincs, hacsak az nem, hogy a beszélő szólni kíván, nem vár a sorára, s ezért így szól: Most én tettem le a garast. A szólás jogát ugyanis valamikor a *garas* nevű pénz asztalra helyezésével kellett biztosítani.

Az ilyeneket, mint *adja a fejét valaminek*, a nyelvérzékünk alapján kijavítjuk *valamire*.

Sok szó esik mostanában az állam szerepéről. Sokan vannak, akik így fejezik ki véleményüket: „Vegye ki a szerepét a szociális gondoskodásból.” Mindenképpen *szerepet kell vállalnia, szerepelnie kell*, mégpedig úgy, hogy *kiveszi a részét* a tennivalókból.

Helyesbitsük végül az egyik legjobb publicista mondatát: „Volt-e sajtóorgánum Magyarországon, amely annyi leleplező, kritikus ... adatot tárt volna nyilvánosságra?” Magyarán: *hozott volna nyilvánosságra vagy tárt volna a nyilvánosság elé*.

**MONDAT ÉS SZÖVEG.
FRAZEOLÓGIA**

A tartalom és a forma

A nyelvi közlőkapcsolat legkisebb szerkezeti eszköze a mondat. De idegen nyelvi környezetben kezdetleges nyelvismerettel gyakori a szavakban való beszélés. Ilyenkor a beszédhelyzet segíti a gondolatközlést. Anyanyelvünkön is gyakran élünk az egyszavas kifejezésekkel, az ún. mondat szókkal vagy szómondatokkal.

A megszerkesztett mondat, amelynek két része van: az állítmányi és az alanyi rész az alaptagokkal és ezek bővítésményeivel, rendszerint egyszeri, egyedi, alkalmi, legkisebb funkcionális egysége a folyamatos beszédnek, amelyben a fő követelmény a két rész valóságot ábrázoló viszonya. Például: *A kutya ugat* és *A fű zöld* mondat minden egyszerűsége ellenére is megfelel ennek a követelménynek.

Ámde az alkotó tagok fölcserélése: *A kutya zöld* és *A fű ugat* – a nyelvi formát tekintve mondat ugyan, a valóságot azonban vagy torzítva vagy schogy se ábrázolja. Ritkán válik a mondatalkotás hibája ilyen nyilvánvalóvá főként a terjedelmes, a bővített és az összetett mondatokban, de annál gyakoribb a mondat értékű közkeletű állandó nyelvi kifejezésekben, a közmondásokban, szállóigékben.

Idézzünk erre néhány elhangzott, illetve írott példát! „Azt gondolta (Magyarország lakossága), csak az ország vezetőit kell leváltani, és a sült galamb mindenkinek az ölébe hullik.” – A sült galambot gyakran emlegetjük, mint a munka és küzdelem nélküli várt ajándékot, amely a boldogulásra tétlenül várakozó ember szájába repül. Az ölünkbe viszont az érett gyümölcs szokott hullani, azaz átvitt értelemben olyan érték, amelyhez munka nélkül jutottunk hozzá. A tartalom tehát ugyanaz, a nyelvi megformálásuk azonban összekeveredett. Ez a hiba sokkal gyakoribb, mint gondolnánk.

A hírekben szereplő vezető beosztású tisztviselőről mondta a hírközlő: „Az ön felmentése valakinek szálla volt a szemében.” – Nehezen értelmezhető ez a mondat. A Bibliából vett példabeszéd világosan szól az emberek kölcsönös megítéléséről. A szálla és a gerenda áll szemben egymással. Ha a szálla is szúrta annak a valakinek a szemét, amely a felmentés oka volt, még elképzelni is rossz, mi történik

akkor, ha gerenda került volna oda! Ebben a formában a rokonszenv, az együttérzés kifejezése.

Nem a diákhumor „kiszólás”-gyűjteményéből, hanem újságból való a következő idézet: „...azon a napon, amikor ezer évvel előtte (helyesen: ezelőtt) István herceget a már akkor is Szent Eszközzel (ti. a Szent Koronával) királlyá kenték.” – Semmilyen szellemeskedés nem illik a tárgyhoz, mégis az egyszeri diák feleletének az a részlete jut eszembe, amely szerint az éppen esedékes leckében szereplő királyunkat „fölkenték a trónra”.

Részére – számára

Nyelvművelő tevékenységem során többször megkérdezték tőlem: melyik a helyes?

Induljunk ki abból, hogy mind a kettő a gyakran használt részeshatározó névutója. Mint minden más határozónak, úgy ennek is az elsődleges, ősi kifejezőmódja a ragos névszó. Ragja a hangrendi illeszkedésnek megfelelően a *-nak, -nek*. Alakilag megegyezik vele a birtokos jelző ragpárja. Az ilyenféle szövegből vált ki a birtokos jelzős szerkezet, mint: „Odaadom apámnak a kulcsát”, azaz apám részére juttatom el azt a kulcsot, amely az ő birtoka. A ragpárnak eredetileg irányjelölő értéke, szerepe is volt. Például: A vándor *északnak* fordult; Bánatában a *Dunának* ment; Jövöre *katonának* megy. Manapság azonban már régiesnek számít.

A birtokviszony rejtetten ott van a részeshatározós szerkezetben, például: *a fiatalok(nak) javára válik* (= a fiatalok java = birtokos szerkezet).

A kérdés voltaképpen nem a *-nak, -nek* raggal hagyományosan kifejezett részeshatározó. A családtervezés régi jelmondata szerint: Egyet az *apának*, egyet az *anyának*, egyet a *háznak*. Ez a kifejezőmód azonban főként az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult. Rovására vált egyre gyakoribbá a *részére, számára* használata. Jelentős szerepe lehetett ebben az ún. hivatali nyelvnek, zsargonnak, amely más vonatkozásban is előnyben részesítette a körülményeskedő kifejezéseket. A legfeltűnőbb talán, hogy a felhívásokat, jelentéseket, beszámolókat a sok kifogásolás, kárhooztatás ellenére sem a címzettnek, a

minisztériumnak, az országgyűlésnek stb. küldik, hanem *felé*. A célhatározót még véletlenül se úgy mondják – hagyományos névutóval – hogy *végett*, hanem így: *érdekében*. Ezért szinte mindenki természetesnek tartja, hogy a „Magyarországnak előnyös a szerződés” mondat így hangzik: Magyarország *részére* vagy *számára*. Gyakran mégis ragos névszóval helyes a kifejezés: *annak (a) részére, akinek (a) számára*. De a vagylagos megoldás sem kifogásolható: többek(nek), a másik(nak) *a számára* vagy *részére*.

E két névutó akkor szükséges, amikor közvetve adunk, közlünk valamit annak, azzal, akinek a tulajdonába vagy felhasználására szánjuk. Például: Adok *neked* egy könyvet, de édesapád *részére*; Megmondtam *neked*, hogy nincsen *számodra* küldemény. Akkor is helyes a névutó, ha rendeltetésszerűséget fejez ki: „A nagyvilágon e kívül / Nincsen *számodra* hely” (Vörösmarty).

A két névutó között a mai használatban nincs éles különbség. A *részére* mégis akkor helyesebb, ha konkrét, birtokba vehető tárgyról van szó. Például: Hoztam apám *részére* két ritka bélyeget. Ha azonban elvont fogalmakról beszélünk, akkor a *számára* a szabatosabb: Az üzemnek a kismamák *számára* kíméletet kell biztosítania. Nem alakult ki a két névutó között olyan különbség sem, hogy a *számára* csak személyre, a *részére* pedig csak dologra, csoportra vonatkozik. Bár lehet, hogy ilyen fejlődés idővel bekövetkezik. A két szó mély, ill. magas hangrendűsége egyébként hasznos stíluseszköz.

Nemcsak..., hanem... is

Nagyrabecsült tanártársam szerint sokan következtlenül, többféleképpen mondják és írják ezt a három, szorosan összetartozó szót. A *hanem* helyett gyakran a *de* áll, az *is* pedig elmarad. Hogyan helyes? – teszi föl a kérdést.

A kötőszókat aszerint is osztályozzuk, hogy magukban állnak vagy párosával fordulnak elő. Vagyis vannak egyes (*és, hogy* stb.) és páros (*is-is, vagy-vagy* stb.) kötőszók. Aki csak az alakot nézi, az a címben jelölt kötőszót nem tudja besorolni, mondván: ez se nem egyes, se nem páros. Nincs igaza, mert a *hanem... is* összetartozik, és együtt fordulnak elő az összetett mondat második tagmondatában.

Gyakori a *nem csak* különírása az azonos szerepű *nem csupán...*,

hanem hatására, de főként azért, mert a tiltó formát mindig különírjuk: *Ne csak* ígérd, *hanem* tedd is meg!

Különírva szabályos, ha a *csak* határozószó alkalmilag kerül a *nem* mellé: Megdolgozott érte, *nem csak* úgy véletlenül jutott hozzá. Ilyenkor egy harmadik szó is beékelődhet: *...nem pedig csak...*

Az ellentétesen hozzátoldó értelmű *nemcsak, hanem... is* kötőszópár második tagját (*hanem... is*) gyakran helyettesítik a *de* ellentétes kötőszóval: *Nemcsak* láttam, *de* beszéltem is vele. – A régebbi nyelv-művelők helytelenítették a *de* használatát ebben a szerkezetben. A tetszés-nemtetszés nem csupán egyéni ízlés kérdése. A következőkkel indokolták a *de*-hez ragaszkodók:

1. A beszélő jobban ki akarja emelni az ellentétet a két összekapcsolt mondatrész között.
2. A jobb hangzás végett a *nem* ismétlődését el akarja kerülni.
3. A változatosságra törekvés, amely általában erény, és rendszerint a nyelvi divat is szerepet kap.
4. Az idegen nyelvek (francia, angol) hatása sem zárható ki (*non seulement... mais; not only... but*).

Ez a gondolatmenet igazolja a nyelvi helyesség megállapításának az alaptételét, nevezetesen azt, hogy a nyelvnek, de főként egyéni használatának nincsenek (vagy csak ritkán vannak) örök érvényű törvényei.

A gondolatmenetet összefoglalva megállapíthatjuk, hogy abban az esetben, ha élesebb az ellentét, netán meglepőbb az előbbi és az utóbbi mondatrész között (ahogy az indokolás első pontja rögzíti), nem kifogásolhatjuk a *de* használatát. Például: *Nemcsak* együtt jártak, *de* össze is házasodtak.

Ha már a páros kötőszókról irtam, megemlítem a következőket hibáztatott, mégis élő, sőt egyre gyakoribb *úgy, mint* utalószó és kötőszó használatát a kapcsolatosság kifejezésére, bár ez a hasonlító mellékmondatos összetett mondat tipikus nyelvi formája. Az „*úgy a fiúk, mint a lányok*” szerkezet minden ellenkező vélekedéssel szemben így helyes: *mind a fiúk, mind a lányok*. A *mint* és a *mind* gyakori fölcserélése miatt egyértelműbb az *is...is* megoldás, tehát ez: *a fiúk is, meg a lányok is*.

Volna – lenne

A *van* feltételes módú jelen ideje a *volna*. A *lenne* pedig a *lesz* ige feltételes módú alakja. A *van* alakrendszerét (*val-a, vol-t*) a *lesz* egészíti ki (*le-tt, le-vő*). Ez pedig egyértelműen jövőre utal.

A két ige ragozása keveredik a jelentésük miatt is. A *van*-hoz tartozó *volna* változatlan létezés, állapotot fejez ki. A *lesz* igenek eredetileg a beálló változásra utaló jelentése folytán a *lenne* dinamikusabb, nyomatékosabb. A feltételesség és az óhaj rendszerint valami bekövetkezendőre (jövőre) vonatkozik. Ebből következett az a régebbi nyelvhelyességi szabály, amely szerint e két igealakot külön kell választani. Újabban igen gyakran az első, a *volna* helyett is a második, a *lenne* használatos.

De beszéljenek a példák! Ha az igazolványom készen *volna* (ti. most, a jelenben), akkor holnap (ti. a jövőben) már Amerikában *lennék*. Örömmel *lennék* veletek a vasárnapi találkozón, ha nem *volnék* beteg.

A gondosabb, választékosabb stílus és az irodalmi nyelv a szóhasználati meg a hangzásbeli változatosság kedvéért is (a pongyola szóismétlés elkerülésére, valamint az *e* hangok monotóniájának enyhítésére) megkívánja a *volna – lenne* megkülönböztetését akár a jelentésáramlati különbségtétel nélkül is. Például: Ha a te helyedben *volnék* (ti. itt és most), bizony nem sokáig *lennék* itt!

A 'valamivé, valamilyenné válik, fejlődik' jelentésben a *lenne* mindig helyénvaló. Például: Jó zenész *lenne* belőled, ha rendszeresen, kitartóan gyakorolnál.

De ha szerény, udvarias, óvatoskodó kérést akarunk kifejezni, feltételes módú alakkal, akkor inkább a *volna* az ajánlatos. Például: *Volna* öt perce számomra? *Volna* szíves átadni a helyét az álló betegnek?

Mond – elmond

A rokonértelműség mint nyelvtani, jelentéstani fogalom, szinte minden nyelvművelő könyv, tanulmány, cikk elhagyhatatlan témája. A közismert Diurnusnak (Bodor Pálnak) roppant tanulságos cikke is erről szól, a címe Elképesztő szövegek.

A benne megfogalmazott javaslat ugyancsak elgondolkodtató. Akármilyen diploma megszerzése előtt vizsgáztatná a jelölteket magyar nyelvből, mégpedig oly módon, hogy kijelölne egy közismert szót, s a jelöltnek föl kellene sorolnia az általa ismert szinonimáit (rokon értelmű társait). A tudáspróba ellenőrzésére javasolja a nemrég megjelent Magyar szókincstár című kiadványt. Erről jutott eszembe, hogy a *mond*, *elmond* nagyon tág jelentéskörű és tartalmú szavunk a mai magyar nyelvhasználatban beszűkült, szinonimáit nem ismerik, tehát nem is „mondják”. Az ünnepi szónok szívhez szóló beszédet *mond*. A hivatal vezetője az értekezlet előtt beszédet *mond*; A költő legfrissebb verseiből *mond*; A tanár két tanulságos beszédet *mond*

Nem is folytatom tovább, csupán még annyit, hogy e szavunknak -*ás* képzős főnévi változata is uralja a különféle szövegeket. *Elmondás* van, esetleg *elbeszélés*, de ez már inkább irodalmi műfajként. Hol marad a többi?! Aki érthetően fogalmaz, az *kifejezi* gondolatait.

Az ilyen beszéd ezért *kifejező*. Aki tárgyilagosan mondja el, amit a beszéd társ tudomására akar hozni, az *közlő*. Eredménye a *közlemény*. A mondandójában biztos beszélő *kijelent*. Ha ezt nyomatékosítani akarja, akkor *állít*. Ha feladja a hallgatását, akkor *szól*, az értekezleten *felszólal*. Ha nem publikus, azaz nem kell mindenkinek tudnia valamit, a beszélő *elszólja magát*. A politikus *nyilatkozik* a sajtó képviselőinek, azaz fontos dologról *beszél*. Mellesleg *említ*, *megemlít* kevésbé lényeges részleteket. Aki a *tárgyát kifejti*, az részletesen mondja el a szövegét. Ha mégsem értik, akkor csak *szövegel*, amelyre a türelmetlen hallgató azt mondja: *sok a szöveg*. Aki váratlanul szólal meg, az *előhoz* valamit, ami nem tartozik szorosan a tárgyhöz. A vásárló nem hallgatja el véleményét, hanem *szóvá teszi*.

A professzor *előad*. Aki *szpikél*, idegen nyelvi (angol) jártasságát bizonygatja. A *hadovál* jellegzetesen az argó, a tolvajnyelv eleme. A felelőtlenül, nagy hangon beszélő *pofázik*. Rendre is utasítják imígyen: *Ne pofázz!* – A *mond* helyett gyakori a *mesél*. *Meséld el*, mi újság! *Meséld el*, mi van veled! – Arany János közismert versében így inti gyernekét: „Nem mese ez, gyernek”. – Az alapjelentése kétségtelenül *mesét mond*, más szóval *regél*. De benne van a *beszél*, *elmond*, *előad*, *szóval tart* jelentésének az az árnyalata, hogy nem valóságos az a történet, amit a beszélő nyelvi formába önt. Sőt még az is, hogy szórakoztat, *anekdotázik*, *adomázik*.

ÉS – S

Ha a hagyományos nyelvtanban kevésbé jártas embert arra kérjük, hogy mondjon egy kötőszót, majdnem biztos a felelet *ÉS* formájában. Többen aziránt érdeklődtek, hogy van-e, és hogy mi a különbség az *és* meg az *s* között.

Mindkettő ún. kapcsolatos kötőszó. Mivel a kapcsolatosság a legegyszerűbb tartalmi-logikai viszony, használata viszonylag gyakori. Állhat halmazott mondatrészek és tagmondatok között. Írásban az első esetben nem teszünk vesszőt, a mondatkapcsoló elé viszont igen. Például: Kertecskéjében salátát, retket, paprikát *és* káposztát termelt. – Lementem a pincébe, *és* feltöltöttem a hordókat. – Megfigyeltem, hogy a szépirodalomban, de a szakszövegekben is következtelen a vessző használata. Rendszerint elmarad ott is, ahol szükség volna rá. Igaz, gyakran nehéz eldönteni, hogy mondatrészekről vagy tagmondatokról van-e szó. Például: Találhatsz ott vizet, *és* egy kevés bort is. A második tárgy maga is szerkezet, továbbá a *találhatsz* igei állítmány mindkettőhöz kapcsolódik.

A laza viszonyú tagmondatok között az *és* főként akkor helyes, ha vele némi nyomatékot akarunk adni az utóbbi egységnek. Például: Délután bemegyek az irodába, *és* akkor megbeszéljük a részleteket. Felsorolásban rendszerint csak a két utolsó tag közé kerül vessző. Például: Hétfőn, szerdán *és* pénteken szabad vagyok. – De tömör, ritmusos mondókákból itt is hiányozhat az *és*: Bort, búzát, békességet! Máskor meg a párhuzamos egységek nyomatékosítására – hangulati többletként – minden újabb tag előtt megismételhetjük: Lesz ott hús *és* köret *és* sütemény *és* ital bőven! A művészi kötőszóismétlés példájaként szokták idézni Vörösmartynak ezt a sorát: „Most tél van *és* csend *és* hó *és* halál!” (Előszó)

Bátran használható még előzmény nélkül vagy csak odagondolt előzménnyel is, a szót más, új tárgyra terelő céllal: *És* mit kerestél te ott? – vagy a folytatást siettetve akár önálló mondatként is: *És* akkor aztán? Egyben cáfolata annak az álszabálynak, amely szerint *és*-sel nem kezdhetünk mondatot.

Az *s* az *és*-nek rövidebb változata. Szerepkörük nagyjából azonos.

Az irodalmi stílus szívesebben él mondatkapcsolásra az *s*-sel. Az *s* mellett az utólagos hozzátoldás árnyalatát is kifejezi: Kézbe vette, *s* mindjárt ki is fizette. Magában hordozza a mássalhangzó-torlódás veszélyét, amely kárára van a jóhangzásnak – főként az előző szövégi *s* után: *Áss, s siess!* Némely összetételben vagy állandó szókapcsolatban nagyrészt *s*-et mondunk és írunk: *egyszersmind, idestova, egyről s másról* stb.

A székelyek beszédében, írásában feltűnő és szinte kizárólagos az *s* használata. Ez egyben ennek a ma is eleven nyelvjárásunknak jellemző sajátja.

A kapcsolatos és túlzott gyakoriságát ajánlatos azzal is mérsékelni, hogy nem hagyjuk veszni a *meg* kötőszót: így *meg* úgy, ez *meg* ez (számo-
lásban: kettő *meg* kettő).

Az *és* gyakran használatos más mellérendelő kötőszóval együtt is: *és így; és mégis; és azért* stb.

Létére – lévén

Többen szóvá tették azt a bizonytalanságot, amely e két szóalak használatában megfigyelhető. A nyelv művelő véleményét kérték.

Az alaki hasonlóság, főként ha nyelvi alapja is van (például azonos vagy rokon szófaji besorolás), mindig magában hordja a fölcserélés veszélyét. Az első a *lét* főnév névutószerű alakulata. A második a *lesz* létige *v* tövű alakjából képzett határozói igenév. Ugyancsak névutószerű a használata. A *létére* személyragozva mindig a szóban forgó emberre utal: *létemre, létedre* stb. A mai igényes nyelvhasználatban csakis megengedő állapotathatározóként helyes, amelyben bizonyos fokú ellentét is kifejezésre jut. Például: *Öreg létére* napestig dolgozik. Vagyis: idős emberként (a kor nem érdem, hanem állapot), amikor a legtöbben inkább pihenéssel töltik napjaikat, úgy tevékenykedik, mintha fiatal volna. A megengedést így is kifejezhetjük: *bár, noha, jóllehet* öreg, mégis úgy dolgozik, mint egy fiatal. Nyilvánvaló tehát az ellentét szembeállítás formájában.

A hibát akkor követjük el, amikor természetes oksági viszony

jelölésére használjuk. Így keletkeznek az ilyen mondatok, mint: *Öreg létemre* nem tudtam versenyre kelni az erős legényekkel. Vagy: *Bíró létedre* ismerned kellett volna a törvényt. Példáinkban a *lévén* való a *létemre*, *létedre* helyett. Az oksági viszony jelölése ugyanis nyelvi eszközökkel kifejezve így alakul: *Mivel öreg voltam...*, *Mivel bíró vagy...* Így jutunk el a *lévén*-hez, amely valaminek az előrebocsátott okát, természetes magyarázatát fejezi ki. Például: *Beteg lévén* nem mehettem tegnap iskolába, azaz *betegségem* miatt; mivel beteg voltam... Vagy: *Orvos lévén*, a jelenlevők közül ő látta el a beteget, azaz: *miel orvos volt*. De kerülnünk kell az ellenkező hibát is, a *lévén*-t megengedő értelemben: *Orvos lévén* magára hagyta a beteget. Helyesen: *létére*. Annak ellenére, hogy orvos, akinek hivatásbeli kötelessége a betegek ellátása, nem törődött a beteggel.

Terjedő hiba a *lévén*-nek a *mert*, *miel*, *minthogy* stb. okhatározói kötőszóként való használata. Például: Nem hallottuk a csöngetést, *lévén* egyikünk se volt otthon. Helyesen csak így: *mert*, *miel*.

Miatt – végett

Tisztes kort megért barátom, aki még a híres-hírhedt Horger Antal úr tanítványa volt, fiatalokat megszegyenítő érdeklődéssel figyeli a mai magyar nyelvhasználatot.

Régebben írásban, újságszövegek kivágásával hívta fel figyelmemet az általa hibásnak vagy csak szokatlannak tartott jelenségekre. Most már jogos kényelemből egy-egy telefonhívás jelzi, hogy még mindig van mondanivalója. Legutóbb azt tette szóvá, hogy az egyik (valamelyik) gyógyszerértár (egyre gyakrabban *patika*) ajtajára nyitáskor kiakasztnak egy táblát, amelyen ez olvasható:

„Egészség *miatt* nyitva.” Azt kérdezi: Mit szólok hozzá első hallásra vagy látásra, mert ő bizony változtatna rajta. A szóban forgó tábla ötlete minden bizonnyal az a kiírás, amely azokon a boltokon, műhelyeken olvasható, amelyeket rendes körülmények között nyitva szoktunk találni, azaz: *Betegség*, *szabadság*, *áruátvétel* stb. *miatt zárva*.

Hol van a kutya elásva? A magyar szavak szófaji típusokba sorolhatók. Ezek között az ige, a névszó és a határozószó után negyediknek a viszonyzó következik. Nos, ennek az első altípusa a névutó, amely nem önmagában, hanem valamely névszó ragtalan vagy ragos alakjával együtt fejez ki valamilyen körülményt. Leggyakrabban helyet (*fa alatt*), időt (*ebéd után*), módot (*szabály szerint*), illetve elvontabb fogalmakat (*betegség miatt, gyógyulás végett*). És máris a témánál vagyunk. A határozók irányhármassága szerint a helyet kifejező *honnan?* iránynak az elvontabb előzmény mint ok, a *hová?* iránynak pedig az ugyancsak elvontabb cél felel meg. Az előbbit, vagyis az okot a *miatt*, az utóbbit, vagyis a célt a *végett* névutóval fejezzük ki. Ha a nyelvtanban kevésbé jártas szülők azt írják a gyermekük mulasztását igazoló üzenőkönyvbe, hogy Norbika betegség (fogfájás, hasmenés stb.) *végett* nem mehetett iskolába, akkor burkoltan vagy félreérthetően azt közlik, hogy célként könyvelik el a mulasztást. Megfigyelésem szerint a különben egyáltalán nem használt *végett* fordul elő a választékosabbnak szánt ún. úrhatnám beszédben.

A gyógyszerár aajtajára függesztett táblán tehát a *végett* lenne a helyénvaló. Minden gyógyszer megvásárlásának (mérregdrágán) nem az oka, hanem a célja, hogy bemehessünk a patikába.

A névutó helyett gyakoribb a ragos névszó. Helyviszony kifejezésére például az *iskola mellett* csaknem egyenértékű ezzel: az *iskolánál*. Mind a *miatt*, mind a *végett* helyett állhat az *-ért* ragos névszó, amelyben azonban nem különül el élesen az ok és a cél. Például: *Az őt sújtó sérelemért állt bosszút. Garázdaságért büntették meg.* Illetve: *Kegyelemért könyörgött; Az egészségéért küzdött.*

A kiírás így sem érthető félre, de ha a jó gondolat megtalálja a maga helyes nyelvi formáját, esetleg az is a gyógyulást szolgálja.

Szöveggyógyítás

Mind a szóbeli, mind az írásos nyelvi tevékenységünknek eredménye, terméke a szöveg. Legkisebb funkcionális alkotórészei a mondatok, a szövéss tevékenységének eredményeként létrejövő szövet szálaihoz hasonlóan.

E cikkeske terjedelmi korlátai miatt csak az egyes mondatok szövéssi

hibáival foglalkozom. A leggyakoribb sérülés az összetett mondat tagmondatainak, közbevetéseinek helytelen sorrendje.

Következménye a tartalomnak nem megfelelő vonatkoztatás. Kezdjük egy könnyen áttekinthető példával. „A kártolt gyapjút könnyebben tudták fonnai a rokkán az asszonyok, melyet lábbal hajtottak.” – Tartalmi félreértés nem állhat fenn. Lábbal hajtott asszonyok még szürrealis szóképnek is meghökkentő. Nyelvtani cáfolat a számbeli egyeztetés hiánya: *asszonyok, melyet*. A két szó (*rokkán* és *asszonyok*) szórendjének cseréjével helyreáll a mondat tartalmi és szerkezeti egyensúlya.

Könnyen fölismerhető a következő mondatok hibája, amelyet a közbevetések sorrendje okoz. Rövid gondolkodás után a helyes tartalmat fogjuk fel. „Futó Péterrel állunk a betlehemi kistemplom előtt, aki közben elmeséli a ...” – Nyilvánvaló, hogy nem a templom mesél, amelyre csak kivételesen vonatkozhat az *aki*, hanem a megnevezett személy.

Hasonló ehhez: „Mi nem engedhetünk elveszíteni senkit, mondta a pártelnök, aki a magyar kultúrát szolgálja.” A mondat tartalma egyértelművé teszi, hogy az *aki* nem a pártelnökre vonatkozik. Valamivel bonyolultabb, de kibogozható: „... a következő párbeszéd játszódik le (?) Thomas úrral, a Hindustan Level Company vezérigazgatójával, amely az Unilever virágzó indiai leányvállalata.” – Aligha akad ember, aki (nem *amely*) a vezérigazgatót fölcserélné a vállalatával.

– A rosszul elhelyezett vonatkoztatás okozza a félreértést ebben a mondatban: „A boltvezető azt az árut már nem vette fel (fő)l) a tegnapi lezárt leltárba, amely tegnap érkezett meg.” A mellékmondat helye a jól szerkesztett szövegrészben az *árut* szó után lett volna. A felületes olvasó a leltárra vonatkoztatja. Fejtörést okozhat néhány ember számára ez a közlés: „Őcsi új kiságyat kapott, mert Évi akárhogy is erőlködött, apu nem engedte, hogy az övét átadja.” – Azt kellene eldönteni, hogy Évi vagy apu ágyáról van-e szó, vagy Évi akarta-e átadni a saját ágycsészét. Lehet találgatni, vagy újra kell szerkeszteni, és ezzel átláthatóvá tenni a mondatot. Látszólagos egyszerűsége ellenére is csak találgathatjuk ennek a szövegrésznek a tartalmát: „Sokak meggyőződése, hogy a jó Isten ezzel is jutalmazta a lengyel nép iránta tanúsított hűségét a történelem nehéz időszakaiban.” A jutalmazás vagy

a hűség; vagy mindkettő vonatkozik a történelem nehéz időszakára?

Vajon hányan veszik észre az időbeli egyeztetés hiányát ebben a mondatban? „Titok övezte hosszú időn keresztül, de még most is, Jehova tanúinak hitvilágát és életét.” Az *övezte* múlt idő; *még most is* (*övezi*) viszont jelen idő.

Bizony mondatokat és főként szöveget szerkeszteni tudni kell.

„Lefokozás”

A fokozás a nyelvtanban a tulajdonság- és körülményfogalmak különböző mértékét jelző, illetve módosító eljárás. Az alapfok nem fejez ki összehasonlítást, a szokásos mértékre vonatkozik (*magas, kevés, közel, alsó; számár*). A középfok két összehasonlított közül a nagyobb mértékűt jelöli meg (*magasabb, kevesebb, közelebb; számárabb*). A felsőfok a legnagyobb mértékű tulajdonságra, állapotra mutat rá (*leg-, leg-leg-*). Viszonylag ritka az ún. túlzó fok (*leges-leg-*).

Ennek a fordítottja az ún. negatív fokozás, tréfás elnevezéssel: a lefokozás. Lényege, hogy a tulajdonságnak vagy a határozói körülménynek csökkentett mértékét fejezi ki: Nyelvi megformálása úgy történik, hogy a középfokban az alapfok elé a *legkevésbé* kerül: a *legkevésbé távol*. A melléknévi igenevek (*illő, illendő, bevált*) esetében a legtermészetesebb, akárcsak a körülírt fokozás: (ide) *kevésbé illő*, (a gyakorlatban) *legkevésbé bevált*. Nélkülözhetetlen olyan más szavak használatában is, amelyeket újabb todalékkal már nem fokozhatnánk (*kevésbé jobbra*), valamint olyankor, amikor nincs pontosan ellenkező értelmű párjuk (*a legkevésbé fájdalmas*). Bizonyos társas érintkezésekben (például szülők és pedagógusok viszonyában) szinte nélkülözhetetlen. Ilyenkor hasznos eszköze a vélemény tapintatos megformálásának, amelyet egyenesen kimondva durvának tartanánk. Ha például az osztályfőnök az anyukát így tájékoztatja: *Zoli kevésbé éles eszű*, mint a bátyja volt – az anyuka sokkal kisebb lelki gonddal távozik az értekezletről, mint ha azt közlik vele: Anyuka, a maga fia egy tökkelütött hülye.

A *kevésbé éles eszű* vagy a tagadó minőségű ilyen véleménybe: *nem*

lángész, a szellemi képességek széles skálája belefér, s nem hervasztja le a szülők reményeit csemetéjük sikeres jövőjét illetően. Ebben viszont benne van a csábítás az óvatoskodásra, köntörfalazásra. Vannak, akik ezzel kerülnek el a határozott, egyenes, állító kifejezést. Nem azt mondják, hogy valaki *lustább, hanyagabb, neveletlenebb* stb. a kelleténél, hanem csak azt, hogy *kevésbé szorgalmas, kevésbé lelkiismeretes, kevésbé takarékos*.

Az ilyenféle kertelésnek is lehet létjogosultsága, de alkalmazásához ismernünk kell a verbális kommunikáció, a nyelvi közlőkapcsolat alaptörvényeit.

Állapotváltozások

Azt a tényt, hogy valaki vagy valami valamilyen állapotban van, illetve hogy egy másik állapotba kerül, a határozók egyik fajtájával fejezzük ki. Az állapotváltozás megjelölésére alakult ki az a szókapcsolat és vált divatossá, amely a változás kezdetét (eredetét) és a végét (eredményét) jelöli meg. Van, aki *nevetőből síróba* megy át, vagyis az ember két ellentétes érzelmi állapotát fejezi ki. Hasonló ehhez a *nyerőből vesztőbe* szerkezet, amely a szerencsejátékosok állapotváltozásának a nyelvi megformálása. Vannak azonban részletezőbb változatok is. Bonyolultabb a tartalma a szimpla *haszonlesőből gyanakvóba* kerülésnek. Vagy a szövegösszefüggésből kiemelve csak sejthető annak a lelkiállapotváltozása, aki *megértőből elmeorvosi konspirátori haszonlesőbe* megy át. A hétköznapi valóság nyilvánul meg abban, ha valaki *háziúrból szénhordóba* megy át, helyesebben le. Közel áll ehhez az ugyancsak divatos „veszi a figurát” kifejezés. Mire, milyenre lehet venni a figurát? Például: *viccesről komolyra, hivatalosról barátira, hétköznapiról ünnepire*, az idézet szereplője „újabbán intelligensre vette a figurát”.

A társalgási nyelvből és a sajtó nyelvéből kijegyzett szövegrészekről megkérdezhetjük, hogy szerzőik milyenre vették a figurát. Aki nem vevő valamire, egyrészt „korszerűre” (mivel ez is divatos), tartalmát tekintve pedig a témától függően komolyra veszi a figurát. Például: „A többség nem vevő a keresztgyalázásra. Nem vevő egyházunk és hazánk jelké-

peinek, évezredek kultúrájának, nyelvének bármilyen mű kigúnyolására.” A helyesnek felfogott gondolatból az érthetetlenbe vagy nevetségesbe ment át, aki ezt írta: „Megharapott egy kilenc hónapos terhes asszonyt a kóbor eb.” – Nyelvi megformálását tekintve abszurd ez a megállapítás. Nem méltányolható a tömörségre való törekvés sem. Elfogadható megoldás lehet: *...a terhessége kilencedik hónapjában levő...*

A rész és az egész viszonya válik zavarossá ebben az idézetben: „A miniszter egy részletben akarja kiosztani a jutalmakat.” Itt nyilván az egészre, a teljes összegre kell gondolnunk.

Látszólag kifogástalan: „Mivel látogatására olyan pillanatban kerül sor, amikor Japánban az amerikai kereskedelempolitika érzékeny tördőfészei nyomán egyfajta orientációs erjedés van kibontakozóban.” – Egészében fellengzős publicisztikai stílus, több szeplővel. A látogatás lehet rövid, villám-, de pillanatnyi nem. A tördőfészek okozta erjedés pedig tökéletes képzavar annak ellenére, hogy a *tördőfészek* és az *erjedés* is átvitt értelemben értendő.

Ezért nem mindegy, hogy testi és lelki állapotunk változásáról hogyan adunk hírt, azaz miből mibe, milyenből milyenbe megyünk át, és mikor milyenre, mire vesszük a figurát.

Bogarászok

Jó tollú közírónk tevékenységét méltatva ezt írja a kritikus jó barát: „Hobbibogarász módjára választja ki töltőtolla nyársadékait.”

„Kedvenc témája: kinek mit jelentenek a szavak, és megfelelnek-e azoknak a fogalmaknak, amit ki kellene fejezniük” Egy másik hobbibogarász már a második mondaton fennakadt: az *amit* vonatkozó névmási kötőszó egyes száma miatt. Igaza van, mert a helyes megoldás: *amiket*; még helyesebb az *amelyeket*.

Az egykor általános mozgalmi, hivatali zsargon ismerhető fel a következő mondatban: „Örömmel tettem eleget a X-i önkormányzat megkeresésének.” Csupán tréfából kérdezhetjük, hova tűnhetett el a polgármester, a titkár és a többi tisztségviselő, hogy az illetőnek a megke-

resésükre kellett – mégpedig örömmel – indulnia? Pedig csak arról volt szó, hogy felkérték valamire.

A sörköstoló népünnepélyről szóló tudósításban hangzott el az MTV1-ben: „A kisüzemi sörfőzésnek nincsenek *tradicionális hagyományai*. Hallhatunk *hagyományos tradícióról* is, megfordítva a szószaporító. kifejezés alkotótagjait. Erre a kaptafára készült az *első premier*, a *menettérti retur*, a *hétvégi vikend*, a *régi antik ebédlőbútor*. Legfrissebb a *Toothpaste fogkrém*. Nehogy az angolban még kevésbé jártas vevő mustámak vagy majonéznek vélje. Minden példánk azt igazolja, hogy az idegen szavakkal csinján kell bánni, különben könnyen Göre Gábor sorsára jutunk, aki a *manikűr*, *pedikűr* után a színlapon a *Valkűr*-t olvasva eljutott a megbotránkozásig.

Egy újjgazdag, mondhatnám sikerember palotájáról és környezetéről szóló tudósításban olvasható: „A hatalmas udvart éppen *fűvezik* és *locsolják*.” Az első pillanatban értem és tudom, hogy miről van szó, de még eddig nem találkoztam a *fűvesítik* eme változatával. Van, aki a *locsolják* helyett az *öntözik* alakot tartja helyesnek. Aprólékosan lehetne elemezni a kettő közötti különbséget, amelynek a lényege leegyszerűsítve az intenzitás, a víz mennyisége, kijuttatásának módja. Látszólag mond ellent ennek az, ha valaki könnyeivel öntözi (nem locsolja) például halott kedvese arcát. Vajon igaza van-e annak a szobogarásznak, aki kifogásolta e mondat utolsó szavát: „A szorgos munkájának alig van *látszatja*.” Bizony igen, mert a helyes alak a *látatja*.

Hasonló ehhez a *talpatat(nyi)*, amelyet egy *t*-vel írunk, vagy a paraszti életben valamikor általános: *vetet*. A takarmánynak, szénának az a mennyisége, amelyet villával odavetettek (dobtak) az állatok elé. A *látat*, a tevékenységnek konkrét, valóságos eredménye, tehát semmiképp sem *látszat*.

A gyógyszerákról országosan, fenn és lenn szenvedélyes vita folyik. Többször és többen megállapították, hogy kis hazánkban rendkívül magas a gyógyszerfogyasztás. Az Egészségügy-kutató Intézet csoportvezetője ezt így summázza: „Sok gyógyszert *eszünk*.” Mindennapi tapasztalat, hogy a patikaszeres nagyobb része szájon át jut a beteg szervezetbe, még a kanalas orvosságok is. Ámde kinek jutna eszébe a különféle kúpok, gélek, bedörzsölő szerek, tapaszok megevése, különösen akkor, ha feltűnően olvasható rajtuk a felhasználás módja: *Külsőleg*.

Szerkesztés

Az érthető nyelvhasználat fő követelménye a közlendőnket tartalmi és hangulati szempontból a legpontosabban kifejező szavak megválasztása. Ez azonban csak az első lépés, utána következik a legáltalóbb szavak összekapcsolása magasabb rendű szószerkezetekké, továbbá a szöveget alkotó mondategységek elhelyezése a beszédműben. Ezt nevezik beszerkesztésnek.

Gyakori a részek meg nem felelése, szakkifejezéssel az egyeztetés elhanyagolása, az inkongruencia. Általánosnak lehet mondani a számbeli egyeztetésben elkövetett hibát. Pl. „Milyen bizottságokat terveznek, azoknak mekkora létszámmal kellene működni?” Ebben a mondatban az *azoknak* többes számú alak után a vele szoros kapcsolatban álló *működni* személyragozott főnévi igenévnek is többes számúnak kellene lennie, azaz: *működniük*. Szinte vég nélkül sorolhatnám az elhangzó vagy írott szövegből kijegyzett példákat. „...az *embereknek* igenis *igénye* van arra, hogy ilyen dalokat hallgassanak.” Helyesen: *igényük*. „...az új *vezetőknek* *joga* van megtudni a valódi számokat.” Helyesen: *joguk*. Az egyeztetés elmaradását a nyelvtanban kevésbé jártas olvasó is észreveszi ebben a mondatban: „Mintha tapinthatóvá *válna* a művészetek szabadságának, a sértéstoleranciájának, a művészek öncenzúrájának *határai*.” Az állítmány és az alany (*válna* – *határai*) szám- és személybeli egyeztetése alapvető szabály: *válnának* – *határai*. Fontos követelmény a tömörítés, de ennek is vannak határai. Ezeket nem vette figyelembe a következő mondat szerkesztője: „Kevés, de igazi barátai voltak.” A kevés után csak a *barátja volt* következhet. Vagy: Kevés barátja volt, de azok igaziak voltak. Itt ugyanis az alaki és az értelmi egyeztetés keveredett össze. A *kevés* többet jelent.

Az igeragozás következtelensége figyelhető meg a következő mondatban: „Ma az egyháznak kell elhatárolódnia egy embertelen, romboló művészettől, amely vallási jelképeket saját céljaira *használ fel* és *bocsátja* áruba.” – Az első állítmány (*használ fel*) alanyi ragozása, mert a tárgy (*jelképeket*) határozatlan. Semmi sem indokolja, hogy a második állítmány, amelynek ugyanaz a tárgy (*bocsátja*) tárgyas ragozása legyen. Helyesen tehát: *bocsát*.

Egy vezető ember így fogalmazta meg a beosztottjaihoz való

kapcsolatának, magatartásának alapelvét: „Szeretni nem muszáj engem, de engedelmessé válni igen.” A szeretni (szeret) vonzata helyesen: *engem, de az engedelmessé válni mellett csak a nekem állhat.*

A szerkezetkeveredés legtöbbször a szólások pontatlan, felületlen ismeretéből következik be. Aki azt mondja valakiről, hogy *hosszú feneket kerített* a történetnek, az nyilván nem gondolt arra, hogy a kádárok nyelvéből való ez a szó, akik elhibázták a munkát, ha *nagy feneket kerítettek* a készülő hordónak. A *hosszú* viszont annak a szakácsnak a hibája, aki *hosszú lére ereszt* az ételt.

Felemás szerkesztés

A nyelvhasználat végterméke a szöveg, azon belül a megszerkesztett beszédmű. Az alkotás folyamatában elszakíthatatlan egymástól a tudat síkján húzódó vonal (gondolat, érzelem, akarat) és az ennek megfelelő (hallható, látható) szöveg. Szigorú szabályok határozzák meg a tartalomnak legjobban megfelelő (adekvát) nyelvi formát.

A meg nem felelés eseteiből említek néhány példát annak igazolására, hogy sokszor nehéz tetten érni ezt a felemásítást. A nyelv csodás vonása ugyanis, hogy átsegít bennünket a tartalomnak ellentmondó, nem megfelelő szerkesztésen, ami a nagy vonásokban való, felszínes megértést nem is mindig akadályozza. Győzelmet ünneplő társaság mulatozásáról, vidám hangulatáról így tudósított az újság: „Folyt a pezsgő és a konfetti.” – Az az olvasó, aki nem tudja, hogy a *konfetti* ‘mulatságokon tréfából a jelenlevőkre szórt, színes, apró, kerek papírdarabok (tömege)’, aligha akad fenn az olvasott mondaton, legfeljebb azt gondolhatja, hogy az is valamilyen, a pezsgőhöz hasonló, jó hangulatot teremtő folyadék.

A másik társaságra a megilletődöttség csendje szállt rá, amelyben „A kávé illatát és a víz bugyborékolását lehet hallani.” – Itt viszont két érzékterület, a szaglás és a hallás kerül egy kalap alá. A pszichológiából ismert jelenség a különféle érzetek színeiben való látása. Ez is ilyenféle lehet. A stílusztika szinesztéziának nevezi.

Az állandó, közkeletű szókapcsolatok (frazémák) használatának bizony-

talansága kelthet humoros hatást. A váratlan, hirtelen élmény, pl. az ijedség megnyilvánulásaként így fejezte ki magát valaki: „Feláll az ember szőre és a libabőre.” – A szőr (haj) megmeredése (pl. kalapban) elég közismert jelenség, amely együtt járhat a bőrünkön tapasztalható elváltozással. Apró kidudorodások jelennek meg rajta, olyanok, mint a megkopasztott, tisztított libáén.

Szintén gyakori, de nehezebben tetten érhető, ha a felemászás a nyelvi megszerkesztésben következik be. „Csak ők (ti. a japánok) Kelet, mi pedig Nyugat irányába *indultunk el*.” – A magyar–japán barátság magyarázataként hangzott el ez a mondat. Szerkesztője viszont nem figyelt arra, hogy az *ők* és a *mi* alanyokhoz számban igen (többes szám), de személyben (3., ill. 1.) már nem egyeztetett állítmány kapcsolható. Ti. az első alany mellé az *indultak* kapcsolódhat. Ugyanannak a szónak (*indul*) két ragos alakja egy mondatban nem tartalmi, értelmi, hanem stilisztikai szempontból kifogásolható (szóismétlés = tautológia), amelyen a rokon értelmű szavak közötti válogatás segíthet. Például: *útra keltek, fölkerekedtek, távoztak* stb.

Szókapcsolatok

A szavak szóalakok formájában, azaz rendszerint toldalékolva (jellel, raggal ellátva) alkotják az egyszeri, egyedi, alkalmi mondatot.

Kivételnek számítanak azok a szókapcsolatok, amelyeknek alkotó tagjai tartósan összekapcsolódnak. Sokféle változatuk van: az összetétellel vált kapcsolattól a legmagasabb rendűig, a szólásig, közmondásig. A *tökrészeg* vagy a *vadonatúj* a nyomósítás, a stilisztikai túlzás közismert eszközei. Ámde, ha az alapszóhoz kapcsoljuk ezeket az előtagokat, szokatlan, legfeljebb humoros hatás keltésére szolgálhatnak: *tökjőzan, vadonatrégi*.

Ide, ebbe a nyelvtani, szótári típusba sorolhatók az úgynevezett vonzatok. Nevezik őket állandó határozóknak is, amelyek ugyanabban az alakban kapcsolódnak valamely igéhez vagy melléknévhez. Van olyan fölérendelt szerkezettag, amelyhez két-három állandó határozó is fűzhető. Álvíta forrása lehet például az *álmodik* háromféle vonzata: *valakiről, valakivel, valaki felől*.

Vagy: *hasonlít valakihez, valakire*. A csiszoltabb nyelvérzék különbséget érez a *hisz Istenben* és a *hiszi az Istent* között, az utóbbit régiesebbnek,

archaikusnak minősítve. Egy időben, főként idegenek magyar nyelvre való oktatásában eredményesen alkalmazták a vonzatközpontúságot. Egyetlen szó megtanulásával indul, például *vigyáz*, amelynek a vonzata: *valakire, valamire*. A képletbe sok vonzat helyettesíthető: *a gyermekére, a szüleire, a tanulóra, a házra, a kertre, a becsületére* és így tovább. Egyetlen szó vonzata által, ha a ragozást már megtanulta, tíz-húsz vagy még annál is több mondatot képes alkotni. Ez a magyarázata annak, hogy a modern nyelvkönyvekben nemcsak szöszedet van egy-egy lecke végén, hanem a szövegben előforduló vonzatok is fel vannak sorolva. Azt azonban tudni kell, hogy a vonzatok esetei nem mindig, illetve ritkán esnek egybe a magyaréival.

Egyetlen példa: a könyörgésként elhangzó *Irgalmazz nekünk!* a németben: *Erbarme Dich unser*. A magyarban részes eset, a németben birtokos.

Kétszeresen hibás az ilyenféle mondat: „Kísértetiesen hasonlít a helyzet Jugoszláviában.” Így csonka a vonzat nélküli szerkezet. A *hasonló* szóval könnyen javítható. A *hasonlít* ugyanis a *valakire-valamire* vonzattal teljes.

A veretes szólás is torzulhat: „Ha idejében nem gondoskodunk megfelelő takarmányozásról, hát *az Istentől való vétek*.” A *vétek* még a szabályos magyar nyelvhasználatban is csak *Isten ellen való* lehet.

Egyeztessünk!

Az egyeztetés a nyelvtanban bonyolult, szerteágazó fogalmat jelöl. A szavak, szókapcsolatok, mondatok halmaza csak úgy válik szöveggé, ha egységbe tartozásukat, egymáshoz való tartalmi és alaki kapcsolatukat megjelöljük. Ez a megegyezés, amelynek sokféle változata van.

Közülük a legismertebb az állítmánynak az alannyal való egyeztetése számban, illetve személyben. Egy alany, egy állítmány esetében kicsi a tévedés valószínűsége. Mintha nem magyar anyanyelvű ember írta volna le a következő tudósítást: „Készülnek még sok-sok lemezek.” Szinte alapszabálynak tekinthető, hogy a *sok* határozatlan számnév mellett – bár többséget jelöl – akár jelző, akár állítmány, egyes számú a hozzá kapcsolódó mondatrész. Az idézet is így helyes: *Készül még sok-sok lemez*. A *sok* nélkül viszont: *Készülnek még lemezek* – azaz többes számú alanyhoz többes számú állítmány járul.

Az egyeztetés szabálya, követelménye azonban nemcsak a mondat részére vonatkozik, hanem az összetett mondat tagjaira is. Lássuk először a számbeli megegyezést. Már félbe is hagytam a rossz példák följegyzését, ugyanis újabban – ritka kivételtől eltekintve – a nem egyeztetés vált általánossá. „Ezek a KÉSZ rendezvényei, melyre szeretettel várjuk.” – A főmondatbeli *rendezvényei* többes számú, ezért a reá visszautaló vonatkozó névmási kötőszónak is többes számban kell állnia, vagyis *amelyekre*. – „A kormányok sorra vették föl a kölcsönöket, amit nem megfelelő célokra költöttek el.” – „Különösen azokon a településeken van ez így, amelyen a költő egykor járt.” – „Azok az értékek, amiről beszéltem...” – A különféle nyelvtani szerepben vagy egymás mellett, illetve egymástól távolabb fordul elő a számbeli meg nem egyezés (inkongruencia). Sajátos változata a jelenségnek a következő idézet: „Nyugodjék békében ő is, meg az én idegeim is” – fejezi be vitázáróját valaki. Az *ő nyugodjék* egészen szabályos, de az *idegeim* többes számú alakhoz már nem kapcsolódhat.

A személy és a dolog, tárgy, intézmény szembenállása szintén megfigyelhető tagmondatok között. „Nem volt olyan belga *múzeum*, aki érdeklődést mutatott volna a kiállítás iránt” – írja csalódottan a magyar impresszionistákról a neves művészettörténész. Lehet, hogy a múzeumigazgató ludas benne. „Olyan *cég* is van, *aki* még nem járt nálunk.” – Teljes mondat nélkül, csak a személyre vonatkozást emelve ki: *országok, akik – bizottság, aki – tömeget, akik*. A legtöbb esetben olyan gyűjtőnevekről van szó, amelyek több személy együttesét jelölik. Ezekre utal vissza személyenként az *aki, akik* vonatkozó névmási kötőszó.

Szöveghibák

Minden nyelvi megnyilatkozás végeredményét beszédműnek, ismertebb nevén szövegnek nevezzük. Minden szöveget meg kell szerkeszteni az ókortól alkalmazott elvek szerint. Ezek közül most az egységet emeljük ki. A szövegtan globális kohézióknak nevezi, s azt érti rajta, hogy minden rész, minden szó a cím által jelölt témára vonatkozzék. Se több, se kevesebb ne legyen, mint amennyi a közlés megértéséhez szükséges.

Előfordul, hogy a folyamatos láncolatból egy-egy láncszem hiányzik. Ez gyakran félreértést okozhat. Könnyen fölismerhető példája

a hiányos fogalmazásnak a következő újsághír: „Megharapott egy kilenc hónapos *terhes asszonyt* egy kóbor eb.” – A *terhes* jelző eloszlátja ugyan hirtelen támadt meglepetésünket a szokatlanul fiatal korukban szülő, ill. teherbe eső leányok történeteit ismerve, hallva, de a kilenc hónapost mégis abszurdnak, hihetetlennek tartjuk. Ezért nyomban ki is javítjuk magunkban valahogy így: *...terhessége kilencedik hónapjában lévő...* Hosszabb lett ugyan a mondat, de egyértelmű.

Amíg el nem olvassuk a rövid hír szövegét, addig bizonytalanságban vagyunk a cím tartalmát tekintve, amely így szól: *Sz. J. fogadása*. Ez ugyanis jelentheti a szóban forgó személy aktív (ő fogad valakit), alanyként felfogott viselkedését, de lehet az illető a közlés tárgya is, azaz őt fogadják. Ez esetben az első feltételezés az igaz a szöveg szerint: „A Budapestre akkreditált katonai és légügyi attasékat köszöntötte tegnap Sz. J. honvédelmi miniszter...” Kissé hivatalos lett volna ugyan, de félreérthetetlen így: Fogadást adott Sz. J. miniszter. A következő nem értelemzavaró már első tekintetre sem, de olyan hiba, amely miatt nemcsak egy miniszternek, hanem minden embernek beosztására, rangjára való tekintet nélkül oka és joga van megsértődni. „Tárgyalt a pénzügyminiszterrel, *amelytől* azt várta, hogy...” Folytatás nélkül is megállapítható, hogy az illető egy kalap alá veszi a minisztert a tárgyalással. A személy megjelölése az első helyen mindenképpen az *akitől* vonatkozó névmási kötőszó használatát követeli meg, vagy a szöveg felbontását egyszerű mondatokra: *...A megbeszéléstől ...* (hogy a *tárgyalás* szó megismétlését elkerülje, mivel ez pongyola szóismétlés).

Úgy vélem, ez roppant egyszerű és közérthető.

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ ELŐSZÓ.....	5
NYELVMŰVELÉS. NYELV ÉS BESZÉD.....	9
Nemzet és nyelv.....	11
Társadalom és nyelv.....	12
A mi nyelvünk.....	13
Egyéni és közösségi.....	14
A nyelvi nevelés.....	16
Felhívás.....	17
Nyelv és beszéd.....	18
Beszéd és írás.....	20
Tükör.....	21
Nyelvi tükör.....	22
Nyelvünk múzeuma.....	23
Beszédértés – beszédalkotás.....	25
Beszédműveltségünk.....	26
Megőrzés és újítás.....	28
Ösztönösség – tudatosság.....	29
Nyelvi szintek.....	30
Magyarítás.....	31
A beszédképesség.....	33
Közérthetőség.....	34
Láttelelet.....	35
Romlás vagy fejlődés?.....	36
Nyelvi érzékenység.....	37
Udvarias, udvariaskodó.....	38
Tudatlanság? Tévedés?.....	40
Fejlődik – fejleszt.....	41
Nyelvi érzékenység.....	42
Kommunikálunk.....	43

HELYES KIEJTÉS.....	45
Igénytelenség.....	47
Hangsúlyozunk.....	48
ÍRJUNK HELYESEN!.....	51
Nyelvtan és helyesírás.....	53
Szótár a helyesírásért.....	54
Nemcsak helyesírás.....	55
Nyelvi takarékoság.....	56
Külön vagy egybe?.....	58
Külön vagy egybe II.	59
Idézés.....	61
Mozgószabály.....	62
A SZAVAK VILÁGA. MIT JELENT?.....	65
A szavak becsülete.....	67
Szókészletünk.....	68
Egyéni szókészletünk.....	69
Szófölösleg, szóhiány.....	70
Válogatás.....	72
Szókincsgyarapítás.....	73
Állandóság és változás.....	74
Felvértezve.....	76
Szegénység – gazdagság.....	77
Rejtvényfejtés.....	78
Hány gyertyát?.....	80
Ezredforduló.....	81
Ezredforduló – a hétköznapi beszédben.....	82
Gyomláljunk.....	85
Szóhangulat.....	84
Fény – árnyék.....	86

Nyelvi mérlegelés.....	87
Csuk-zár.....	88
Színek.....	90
Magyar színvilág.....	91
Jeles számok.....	92
Csak rokonok.....	93
Észreveszi-e?.....	94
Csalóka hasonlóságok.....	95
Több, mint hasonlóság.....	96
Tartalmi rokonság.....	97
Jelentésváltozás.....	98
Alakváltozatok.....	99
Alakpárok.....	101
Melyiket a kettő közül?.....	102
Alaki párhuzamok.....	103
Kiegészítés.....	104
Agyon – halálra.....	105
Sokoldalú szófaj.....	107
Össze ne tévessze!.....	108
Lelépni vagy leszállni?.....	119
Nem mindegy.....	110
További alakváltozatok.....	112
NYELVI DIVATOK.....	115
Élő nyelvünk.....	117
Címek, címzések.....	118
Címek, rangok változása.....	119
Barát(om).....	121
Közel – messze.....	122
A túlzásról.....	123
Mi lehet „kemény”?.....	125
Bővül a szókincsünk.....	126

Elképzelt beszélgetés.....	127
Üres beszéd.....	128
Ember – ember.....	129
Figyelj!.....	131
Összetétel – kapcsolat.....	132
Dolog.....	133
Gazdagodás, szavakban.....	134
Olvasat.....	136
Korszakok.....	137
A reklámok stílusáról.....	138
Tallózó.....	139
Viszonyok.....	141
IDEGEN SZAVAK.....	143
Aki nem tud arabusul.....	145
Még egyszer: Aki nem tud arabusul.....	146
Válassz, ha tudsz!.....	147
A nyomda ördöge.....	148
Újabb hordalékok.....	149
TULAJDONNEVEK.....	151
Alakváltozatok.....	153
A helynevekről.....	154
Ormánység, Ormánység?.....	155
A tudás mérlegén.....	156
Mi legyen a neve?.....	158
Helységnévtáblák.....	159

Tévelygés a térképen.....	160
Helynevek.....	161
Bizonytalanságaink.....	163
NEVEK, SZAVAK A BESZÉDBEN; SZÓALAKOK.....	165
Tévelygő szavak.....	167
Egyszeri, egyszerű.....	168
Az <i>okán</i> mint névutó.....	169
Folyamatos – befejezett – beálló.....	171
Helynevek helyhatározóragokkal.....	172
Tallózás.....	173
Anyja – anyája.....	174
Könyörgöm?.....	176
<i>Szaka</i> vagy <i>szakja</i> ?.....	177
Kinek kell fizetni?.....	178
Ahol kell, ahol nem.....	180
Mentősök és más <i>-ősök</i>	181
<i>Ajtói</i> vagy <i>ajtajai</i> ?.....	182
<i>-falui</i> vagy <i>-falusi</i> ?.....	183
Során.....	185
Többnejűség.....	186
Alakváltozatok.....	187
Hatásos fokozás.....	189
Egyszeri–egyszerű.....	190
Párhuzamos képzések.....	191
KÖZKELETŰ, ÁLLANDÓ NYELVI SZERKEZETEK.....	195
Nyelvi kötöttségek.....	197
Szó és mondat.....	198
Élménynyelvtan.....	199
Birtokos és birtok.....	200
Vonzatközpontúság.....	201
Viselkedjünk!.....	203

Címek és címzések.....	204
Ismét a címzésekről.....	205
Baki vagy lelemény.....	207
Lehet-e hibát vétetni?.....	208
Téves kapcsolások.....	209
MONDAT ÉS SZÖVEG. FRAZEOLÓGIA.....	211
A tartalom és a forma.....	213
Részére–számára.....	214
Nemcsak..., hanem... is.....	215
Volna – lenne.....	217
Mond – elmond.....	217
ÉS – S.....	219
Létére – lévén.....	220
Miatt – végett.....	221
Szöveggyógyítás.....	222
„Lefokozás”.....	224
Állapotváltozások.....	225
Bogarások.....	226
Szerkesztés.....	228
Felemás szerkesztés.....	229
Szókapcsolatok.....	230
Egyeztessünk!.....	231
Szöveghibák.....	232

Rónai Béla, a Pécsi Tudományegyetem nyugalmazott nyelvészprofesszora immár 80 éves. Ez a kerck évforduló így tehát az alkalomhoz illően egyben születésnapi köszöntővé avatja ennek a kötetnek a megjelenését.

A szerző munkássága a Pécsi Pedagógiai Főiskola (később a Pécsi Tanárképző Főiskola, majd az új Janus Pannonius Tudományegyetem, illetve jelenleg a Pécsi Tudományegyetem) magyar nyelvészeti tanszékéhez kötődik. Szerteágazó oktató-kutató tevékenységében szakmai érdeklődésének megfelelő szűkebb szakterülete végül kikristályosodott a néprajzzal is érintkező névtan, a nyelvjárástan, valamint a beszéd- és nyelvművelés témakörében. Életművére meghatározó hatással volt a Dél-Dunántúl, illetve szűkebb hazája, szülőföldje, gyermekkorának otthoni tája, a Somogy és Baranya megyéhez tartozó Zselic. Munkásságának ezt a vonulatát koronázza meg — egyben a hazai tájnyelvi atlaszok sorát gazdagítva — a *Zselici nyelvatlasz* (1993).

A helytörténet, a néprajz, a névtan és a nyelvjáráskutatás nála valóban szervez egységbe olvad. Erről tanúskodik írásai közül például a *Rejtett kincsek nyomában* című baranyai mondagyűjtemény is. Első átfogó igényű felsőoktatási teljesítményeként közreműködött az *Anyanyelvünk* (1955) megírásában. Az egységes tanárképző főiskolai jegyzetek, tankönyvek sorából kiemelkedik még a *Nyelvművelés és beszédtechnika* (1974).

Széles körű ismeretterjesztő tevékenysége sohasem korlátozódott a nyelvkultúra ünnepi alkalmaira (a magyar nyelv, illetve az anyanyelv hetének rendezvénysorozataira), hanem hagyományt teremtve eleven folyamatoságot képvisel Pécs és a régió mindennapi mediavilágában (korábban például még a Pécsi Rádió nyelvhelyességi műsorában is, újabban pedig elsősorban a Dunántúli Napló állandó heti nyelvművelő rovatában).

A *Fölnevelő édesanyám* sorozatának személyes hangvételő címe is — Illyés Gyula Koszorú c. versének földidézett kicsengésével — tükrözi a szülőhazához és az édesanyához fűződő anyanyelv nevelő-növelő kincsei iránt feltön és otthonosan táplált meleg szeretetét. E nyelvművelő „egypercesek” sorát gyarapítja tehát — íme — ez a IV. kötet is: ugyancsak válogatásként a Dunántúli Naplóban megjelent népszerű írások gyűjteményéből.

Az Olvasónak bizonyára élményszerű fölfedezésekben gazdag bújárkodást kínál a jelen összállítás is. A szerző nevében azt kívánjuk, hogy jusson el a neki is szóló tanulságok felismeréséig, s ekként a nyelvi igényesség szükségletét — mint a beszélő-író ember megszólalásának, megnyilvánulásának felelősségét — sikerüljön valóban folyamatosan működő belső késztetéssé tennie. Ha így lesz, a könyv máris elérte célját, teljesítette küldetését.